

NAPKELET

SZERKESZTI TORMAY CECILE

TARTALOM: BRISITS FRIGYES: *Vörösmarty hagyatékából.* • SZILÁRD JÁNOS: *Regény (Folytatás).* • DÓCZY JENŐ, KOSÁRYNÉ RÉZ LOLA: *Elbeszélések.* • MÉCS LÁSZLÓ, BARDÓCZ ÁRPÁD: *Versek.* • KORNIS GYULA: *Nők az egyetemen (Vége).* • *Elvek és művek:* P. CS.: *Történetpolitika.* • *Könyvismertetések.* • *Szemle:* PAPP VIKTOR: *Zene.* • GALAMB SÁNDOR ÉS RÉDEY TIVADAR: *Színház.* • *Apró cikkek:* DARNAY KÁLMÁN: *A magyar művészetért.*

1925. ÉV

FEBRUÁR HÓ

II. SZÁM

III. ÉVFOLYAM.

ÁRA: 20.000 K.

A MAGYAR IRODALMI TÁRSASÁG KIADÁSA
BUDAPEST

VÖRÖSMARTY HAGYATÉKÁBÓL.

Vörösmarty egyetlen unokájának, Bernrieder Jánosné Széll Ilonának lekötelező engedélyéből átnézvén Vörösmarty kéziratának gyűjteményét, két igen értékes adalékra bukkantam. Az egyik a Merengőhöz c. költemény első fogalmazványja, a másik Egressy Gábornak, a kiváló színésznek „emlékezése“ Vörösmartyra.

A Merengő első kézírata nemcsak Gyulai abbeli ítéletét igazolja, hogy: „...javításai...nem is voltak egyebek, mint az eszme küzdelme a formával, amely, mint a nyiladozó virág, csak lassankint fejlett ki egész színpompájában“, hanem bepillantást enged Vörösmarty alkotó ihletének pillanataiba; a belső, szemléleti kép formáinak, elemeinek kialakulásába, továbbá a kép és gondolat elhelyezkedő egyensúlyának, kiegyenlítődések harcába.

Egressy Gábor emlékezése sok aprólékos, jellemző adatával Vörösmarty életéről való tudásunkat teszi elevenebbé, többoldalúvá.

1. »A merengőhöz« kézírata.

Hová merült el szép szemed világa?
 Mi az, mit oly nagy távolban keres?
 Talán a' mult idők setét¹ virága
 Min a' csalódás könnye rengedez²
 Tán a' jövőnek holdas³ fátyolában
 Ijesztő képek réme jár feléd
 S⁴ nem bizhatol sorsodnak jóslatában
 Mert egyszer azt esaluton kereséd?
 Nézd a világot! annyi milliója!
 S⁶ köztök valódi boldog oly kevés

Ábrándozás az ember megrontója⁶
 Melly⁷ kancsalul festett egekbe⁸ néz.
 A'⁹ nagyra vágyó megbőszült vadászként
 A' zöld reményt lábával¹⁰ dúlja szét.
 Mi¹¹ az, mi téged boldoggá tehetne
 Kincs? kéj? vadásszák azt már ezere¹²
 A telhetetlen elmerülhet benne
 S nem fogja tudni, hogy van földi menny.¹³
 Csak a' ki szívben, lélekben nemes volt,
 Ki élet szomját el nem égeté,

¹ alatta olvashatatlaná törölt szó.

² javított sor, eredetileg: *Mit a csalódás kinja fűszerez.*

³ eredetileg: *messze*, ennek törlése után *kétes*, ez után: *holdas*.

⁴ a sor így kezdődött: *kétekedel*, de zárójelbe került, folytatás nélkül maradt.

⁵ a sor kezdete ez volt: *Es boldog*; folytatás nélkül zárójelbe került.

⁶ először így: *az élet gyilkolója*, majd törléssel: *aitatója*, csak ez után a fönti.

⁷ fölötté csakán kezdett sor, egy szóval: *Mult*. Ez törölve van.

⁸ első kifejezés: *a pusztá légbé*; áthúzva.

⁹ Fölötté csakán kezdett sor: *Mi az*, zárójel között.

¹⁰ Eredetileg: *lábbal*; át van írva.

¹¹ Fölötté két csakán sor; az elsőben csak ez van: *s el*, zárójelben; a másodikban pedig ez: *A zöld virányt*, szintén zárójelben.

¹² törölve a vadásszák alatt ez: *veszélyes tenger*.

¹³ A következő sorok zárójelben állnak e sor után:

csak a' ki szívben, lélekben nemes volt

[csak] (törölve) *ki [a' ki szívben]* (törölve) *szívben jó és lélekben nemes volt*

[Annak] (törölve i csakán sor.)

kit a hiú vágy s fény el nem varázsolt.

Es [ki] (törölve) *élet szomját el nem égeti*

kit a hiú vágy s fény [meg] (törölve) *el nem varázsolt*

Boldogságot az [mindig fel] (törölve) *könnyen felleléd.*

Kit a¹⁴ hiú fény¹⁵ bábbá¹⁶ nem varázsol
 Honát¹⁷ a földön csak az¹⁸ leheté¹⁹—²⁰
 Ne nézz, ne nézz hát titkok távolába,
 Egész világ nem a' mi birtokunk²²
 A²³ mennyit²⁴ a' szív felfoghat magába
 Sajátunknak csak annvit mondhatunk.²⁵
 Kinek virág kell, nem hord rózsaberket.
 A²⁶ látni vágyó napba nem tekint
 Kéjt²⁷ veszt, ki sok kéjt²⁸ szórakozva kerget
 Csak²⁹ a szerénynek nem hoz vágva³⁰ kint.
 Mult és jövő nagy tenger egy kebelnek³¹

Megférhetetlen olly kicsin tanyán
 Hullámain³² holt fény³³ s ködvárak lebegnek
 S zajától³⁴ felrémül³⁵ a³⁶ szívmagány.³⁷—³⁸
 Ha van kihez³⁹ bizhassál a jelenben,
 Ha van mit érezz,⁴⁰ gondolj és szeress
 Maradj az élvel kínáló közelben
 S tán szebb; de csalfa távolt ne keress.
 Hozd, óh hozd⁴¹ vissza, szép szemed sugárát⁴²:
 Barátod arcán éj van nélküle,
 Ha napja lettél, add⁴³ meg (?) világát,
 Ne játszadozzál tündérként vele.⁴⁴

¹⁴ előtte: fény, utána: gög, törölve

¹⁵ t na törölve: vágy s fény

¹⁶ eredetileg ez a szó: el, törölve.

¹⁷ előtte ez a törölt szó: üdvét.

¹⁸ fölötté két törlés, az első olvashatatlan, a második: ollyan.

¹⁹ fölötté törölve: az meg.

²⁰ Ez után zárójelben következik:

Kinek virág kell, nem hord rózsabokrot,

Somiasnak (törölve, esonka sor.)

Nem néz a' napba, a' ki látni vágy

²¹ alatta olvashatatlan törlés; utána: Ló, ez is törölve.

²² fölötté olvashatatlan törlés.

²³ előtte törölve: Csak

²⁴ átírva: mit

²⁵ utána zárójelben:

mult és jövő nagy tenger egy kebelnek

[Szeresd] (törölve) Ördög, míg [birsz] (törölve), a [fogható] (törölve) jelent.

²⁶ más helyi-kezdet, de át van írva.

²⁷ alatta két olvashatatlanul törölt szó.

²⁸ itt is.

²⁹ előtte törölve: Míg

³⁰ utána törölve: kéje.

³¹ utána zárójelben következik:

Mit (?) andalogs borás hullámain?

Nem férhető olly szűk határ közé

Hullámitól az kők szétrepednek.

S mar! (Bizonytalan olvasat.)

A: ósz kifrad [reátelen] (törölve) távolságain

³² előtte olvashatatlan törlés.

³³ alatta olvashatatlan törlés, majd: éj, törölve.

³⁴ eredetileg: zajok, de átírta.

³⁵ eredetileg: felzendül

³⁶ eredeti szó: az, törölve.

³⁷ más szó volt kezdve.

³⁸ zárójelben a következő sorok:

Ha van, mihez bizhassál a jelenben

(olvashatatlan törlés) ifjú, szép (?) tetsző, olvashatatlan, vagy e (törölve) erényes?

Nincs mit keress, miben bízzál, örülj?

³⁹ törölve: mi

⁴⁰ átírva: óhajts

⁴¹ három szó olvashatatlanul van átírva.

⁴² világát is alatta van.

⁴³ előtte törölve: éltető véda

⁴⁴ eredetileg így volt a sorok rendje:

Hozd, óh hozd vissza, szép szemed sugárát

Barátod arcán éj van nélküle.

Ha van mit érezz, gondolj és szeress,

Ne játszadozzál tündérként vele.

Ha van, kihez bizhassál a jelenben,

Ha van mit érezz, gondolj és szeress,

2. Emlékezés Vörösmartyra.¹ (Egressy Gábor kézírata.)

A pesti nemzeti Casino 1836-ban hangversenyeket rendezett vasárnaponként a déli órákban, akkori szállásán, a mostani Lloyd épületben. Toldy F. (akkor Schedel) engem, a budai magyar színészt fölkeresett, s a Casino nevében felszólított, hogy ezen előadásokban közreműködjem. Vörösmarty költeményei voltak, amiket ott el kellett szavalnom: ha jól emlékezem: Az ősz bajnok, Szép Ilonka és Az özvegy. Ez volt az alkalom, mely Vörösmartyval engem legelőször összehozott. Az ő nevének már akkor a hazában nagy híre volt. A közép rend, s az úgynevezett honoratio-rok, kik a magyar olvasó közönségnek akkor is zömét tették, s kikhez bár ifjontan én is tartoztam, a kitünő magyar költőt kegyelettel és csodálattal emlegették, mielőtt még műveinek és munkásságának egész objectiv értékét felfoghatták volna. Ezen előzmény után nem szükség rajzolnom, mit éreztem azon pillanatban, mikor Vörösmartyval legelőször találkoztam, midőn kezét nyájasan nyújtotta felém s melegen szorította meg az enyémet. Ugyanazt érzi hasonló helyzetben minden ifjú kebel, melyben magasabb vágyak tüze lángol, s a hazai dicsőség iránt némi fogékonysággal bír.

Mondják, hogy a valóság nem fest oly szépen, mint a képzelet; hogy a tárgyak sokkal vonzóbb, eszményibb szinten tűnnek fel távolról, mint közelről. És ime én Vörösmarty *benső* alakját közvetlenül szemlélve úgy találtam, hogy a közelség a távolság illúzióját nem csak el nem rontotta, hanem őszintén mondhatom, hogy a tapasztalás a látszatot valóvá tette s e valót alkalmilag szebbnél szebb oldalról mutatta föl.

Színésztársulatunk 1837-ben Budáról Pestre költözött. Vörösmarty Várnászával 1833-ban akadémiai jutalmat nyert, e szerint jól ismerte már a színpad hatalmát általában s jelentékenységet különösen a mi nemzeti-ségünk tekintetében. Megpróbálta tehát erejét e téren is, és nekem úgy látszik, hogy az ő legmagasabb becsvégya oda volt irányozva, hogy költészetére jeles színművekben tegye fel a koronát. Ennélfogva első találkozásunk után a további érintkezést közöttünk már azon aestetikai viszony is szükségessé tette, mely van egy pesti magyar dráma író, és egy pesti magyar színész között. Azért ama kornak költői, s a pesti magyar színház tagjai keresték az alkalmat, hogy egymással minél gyakrabban találkozzanak. Ám de nem volt e végre alkalmas közhelyünk. A nemzeti Casino nekünk nagyon drága volt s nagyon megválogatta vendégeit. Én ugyan b. Józsika Miklós szíves ajánlatára szerencsés voltam e magas társaság vendégszeretetében részesülhetni, hanem egy ízben a korán elhunyt gróf D. A. úgy kinézett onnan, hogy többé soha vissza se mentem. Nem lehetett tehát egyebet tennünk hamarjában, mint egy jó vendéglőt keresnünk, a melynek egy külön szobájában csupán magunk legyünk, a kik összehoztuk. Találtunk is ilyet, ha jól tudom az Ujvilág utczában a Sarkantyú utca szegletén állott Saáger házban. Oda jártunk együvé vacsorára. Onnan azonban a Vármegye utczába költöztünk át; onnan pedig a Sebestyén térre a Csígihoz. Kis társaságunk, melynek középpontja Vörösmarty volt, itt már annyira megszorodott, hogy tágasabb helyről kellett gondoskod-

Maradj az élvevel kínáló közelben

S tán szebb; de csalfa távolt ne keres. —

csak utólag változtatta át Vörösmarty a fenti sorrendre,

¹ Eredetileg így: Emlékezés Vörösmarty egyéniségére, magánéletére.

nunk. Azért Vörösmarty indítványára kibéreltük a Csiganak egész első emeletét. Akkor kellő számra növekedett társulatunkat szabályok szerint szerveztük; „Körnek” neveztük s „Körünk” fenállását három vagy négy forintos tagdíjak által biztosítottuk. E Csiga-beli körnek alapító tagjai, ha jól emlékezem, ezek voltak: Vörösmarty, Bajza, Pulszky, Henzelmann, Gaal, Tóth Lőrincz, Érdy, Bugát, Erdélyi, Vajda Péter, Garay, Bártfay, Stuller F., Vahot Sándor, Vahot Imre, Szíjj Sámuel, Zofesák, Ecsedi, Megyeri, Szentpétery László, Lendvay, Egressy Gábor. Ezen „Körből” nőtte ki magát későbbben a hatalmas „Nemzeti Kör.” Azonban az Ujvilág-utezai kis társaság korántsem oszlott szét e nagyobb körben, hanem folyvást szorososan összetartott. Tagjai: Pesten és vidékén majd minden vendégszerető házban találkoztak; Fáy András névnapjain és fóti szüretjein; özvegy Fáy Ferenczné ő nga, továbbá Bártfay, Bugát, Bajza házi körében; gróf Ráday Gedeonnál Ikladon és Péczelen, gróf Ráday Lászlónál Gyömrőn; a Zügligetben; az igazi és mesterséges (galamb-) vadászatokon.”

Vörösmarty magatartását, társalgását, beszédjét s egész viseletét egyszerűség, nemes illem és igénytelen méltóság jellemezte otthon szintűgy, mint nagyobb társaságban vagy nyilvános helyen. Nagy homlokán mély gond és tiszta öntudat, világos színű szemeiben a jámborság, szelidség és magas értelmiség kifejezése volt. Gyakran úgy látszott, mintha kedélye bele fáradt volna már abbéli küzdelmébe hogy magát a komolyság nehéz uralma alól felszabadítsa. Tudott ugyan ő jó kedvű is lenni, de mindig a mérséklet bizonyos korlátai között. Általában csendesen szeretett mulatni. Láttam őt a legnagyobb háborgások között is; de haragja az indulat legfőbb fokán sem volt soha zajongóbb, valamint kedve legpirosabb rózsa-színében sem kicsapongó. Magas emelkedettség a gondolkodásban és felfogásban; lelki nemesség és tisztaság a cselekvésben, határtalan cultusa egy szent eszmének, jóság és szeretet, ezek voltak erkölcsi lényének alap vonásai.

A színházi dolgokban gyakran elfogultnak és ítéleteiben igazságtalannak látszott. Azonban, ha kellő objectivitással és elég öntagadással bírtunk az ő általános szempontjaira helyezkedni: be kellett látnunk, hogy ebbeli eljárása nem aggodalom és féltékenység szüleménye volt, melyel (sic!) az ő lelke a színház ingatag existenciája fölött virrasztott, s akkor tiszteletünk győzött a neheztelésen. Gyakran kíméletlenül bíralt bennünket, — mert szeretett, — ámde többnyire tanulságosan és sohasem aljasan. Volt eset, midőn álnév alatt kemény czikket írt az egyes tagok látszatos önzése s állítólag tulzó követelése ellen; ámde föl levén világosítva: védelmére kelt a méltatlanul sujtott színésznek, mikor ennek ellenfele sértett büszkeségében, magát a színészetet gyökerében támadta meg s a színházat mint kártékony férget akarta eltiporni.

Ha vidám estéinken Vörösmarty élő szóval mondott el valamit, előadása nem volt folyékony, de mindig szabályos. Lassan, gondolkodva beszélt, de logikai rendben és ékes kifejezéssel. Olykor a mondat közben szüneteket tartott, de nem azért mintha az illető szó nem jutna eszébe, hanem mert a legsajátosabb szót akarta alkalmazni. Ha akkor valaki őt ki akarta segíteni, oda mondvá neki a közönséges szót: azt ő el nem fogadta soha. Úgy látszott, mintha költői önérzete azt mondaná: ki volna itt joga-

sult birtokosa a magyar nyelv szótárának s ki rendelkeznék szabadabban a kifejezések színeivel! — S nem csekély meglepetésünkre, az ajánlott szó helyett mindig mást és mindig jellemzőbbet használt.

Ha nótázott, az illemt soha nem sértette; a művelt és nemes hangból soha ki nem esett, bármennyire fél volt háborodva. Anekdotázni szeretett, de még inkább szerette azokat hallgatni, különösen Megyeritől, a kinek anekdotái: a genre képeknek, a humornak és egyénítésnek plasztikai remekei voltak. Ha kedvünk úgy volt hangolva: danoltunk, s Vörösmarty gyakran kellemesen lepett meg bennünket egy-egy új népdallal, eldanolta előtünk, s azonnal utána zengettük; elmondva hol és kitől hallotta, s figyelemzetetett bennünket annak eredeti sajátságaira s költői szépségeire.

Három ilyen népdalára még most is emlékszem. Az egyik ez volt:

Micsoda falu ez? Be fakó!
Van-e benne vendégfogadó?
Nincsen ebben vendégfogadó.
De van benne szép lány eladó.“

A másik ez:

„Mikor még nőtelen voltam,
A kapuba kiállottam.
Egyet-kettőt kurjantottam.
Mindjárt tudták, hogy én voltam.“
Stb., stb., stb.

A harmadik így szólt:

„Irigylik a bajuszomat:
Legkedvesebb jószágomat.
Azért is pedrem a végit.
Úgy megyek a falún végig.“

Sohasem láttam oly jóízűen nevetni őt mint egy *Ecsedi* nevű alföldi (gondolom) mérnöknek igazi magyar humorú tréfáin, és körmönfont kifejezésein.

Sok baja volt a korecsmái roszt borokkal, melyek neki nagy főfájásokat okoztak. Ily boszúsága szülte a „Roszt bor“ című költeményét, a minek országszerte oly hatása volt, hogy Tokaj, Eger, Ménes és Somló szőlőbirtokosai elkezdettek a „hatalmas Hunnia“ költőjének legnemesebb boraikkal kedveskedni. Egyszer azonban Garay oly értelemben talált nyilatkozni e jelenetről, mintha a díjazásnak e módja lealázó volna. És e közbeszólás után, mely oly balul fogta föl a leggyöngédebb jellemű viszonyt, mely valaha patriarchális érzelmű hazafiak és kedves költőjük között keletkezett: a borküldések rögtön meg is szüntek.

A Körből vagy a vacsorákról Megyeri vagy Lendvay és én szoktuk Vörösmartyt haza kísérni. Utközben néha betértünk a Sebestyén tér és az Iskola utca szegletén levő kávéházba néhány partiet billárdozni. Gyakran felhívott bennünket magához egy pohár magyar pezsgőre, melyet Fáy András példájára ő maga készített, vagy egy csésze fekete kávéra, melyet főző gépével szintén maga szeretett készíteni. Az éjjel gyakran ott talált bennünket s ott hagyott. A pezsgőhöz és fekete kávéhoz: dal, szavalás, esztetikai és mindenféle tárgyú eszmecsere volt a csemege.

Vörösmarty saját költeményei közül csak azokat szavalta el, melyek legújabbak voltak s nyomtatásban még sehol meg nem jelentek. Szavalta Berzsenyi és Petőfi verseit is. Szavalása egyhangú volt, azonban a gon-

dolat és érzelem annyira áthatották lelkének minden idegét, hogy, lélegzete mintegy visszamaradozott és a nagy csendben szíve hangosan dobogott. Ilyenkor aztán lelke tartózkodás nélkül megnyílt és egész tartalmát kiöntötte. Minő drága gyöngyei a jónak, szépek és nemesnek! Mennyi kincs és mennyi bánat! Elmondott viszontagságos életéből egy-egy epizódot. Elbeszélte, minő igazságos joga volt a Helmecey által szerkesztett „Jelenkor“-hoz; milyen rútul játszották ki ez ügyben az ő bizalmát és becsületességét; mint fosztották meg azon szerencsétől, mely Helmeceyt méltatlanul meggazdagította.³ Az ilyen pillanatok után rendesen oly hangulatban váltunk meg egymástól, mint a minőben „a magyar sirva szokott vigadni“.

Megyeri csak hamar bevégezte a földi pályát. Vörösmarty látni akarta őt halálos ágyán, de Megyeri már akkor senkit se ismert. „Károly!... szólt hozzá, — nem ismer? én vagyok Vörösmarty.“ E szóra Megyeri megüvegesedett szemei egyszerre megvilágosodtak; mondani akart valamit, de nem tudott, s visszaesett előbbi eszméletlen állapotába.

Hosszas távollét után csak 1851 vége felé láttam újra Vörösmartyt. Megdöbbenő látvány! Végtelen megtört lélek és test. 185°-ben⁴ Tomorinál vagyok s egyszer Jókai e szavakkal nyit be a szobába: „Jertek hamar, hozzuk fel az öreget, mert nagyon oda van.“ Hol van? — kérdezzük. „Lent a kapu alatt ül, a lépcsőn.“ Felhozzuk őt és leültetjük... Nagyon lassan és keveset beszélt. Egyedül maradtam vele. Egyszer azt mondja: „Megengedi ugy-e, Gábor öcsém, hogy leüljek ide a pamlagra? Nagyon fáradt vagyok!“ Kérem, pihenjen, — mondom én —, nekem különben is előadásra kell sietnem. Köszönök és indulok. Mikor az ajtót kinyitom, azt mondja utánam gyenge hangon: „Köszöntöm Etelekét!“⁵ Ez volt a legutolsó szava hozzám az életben. El kellett utaznom s néhány nap múlva hallom, hogy meghalt. „Megfáradt ember hamvára nehezedik a domb.“

Brisits Frigyes.

³ L. Gyulai: I. m. 108. l.

⁴ Nyilván: 1855.

⁵ Egressy G. leánya.

HA A SZERELEM MEGHAL . . .

(Folytatás.)

Avilla sötét volt és kihalt. Úgy ágaskodott a magasba, mereven és konokan és olyan dermedt csöndben hallgatta a hulló hópihék puha szárnyalását, mint egy elátkozott várkastély, amelyben valaki már száz esztendő óta álmodik.

Vajjon itthon van-e Marian?

Karácsony este van, fáj az egyedüllét. Ilyenkor ha sokan vagyunk is, árvák vagyunk. Mert ilyenkor szeretnők szívünkre ölelni az egész világot...

Vajjon itthon van-e Marian?...

Levelében azt írta, hogy elutazik valahova messze, messze... felejtteni... Lehet, hogy azóta már valahol a fjordok és a gleccserek vidékén tapossa a felejtés örök havát, vagy valahol délen bolyong a felejtés örök tavaszában... De délen is karácsony este van, északon is karácsony este van és az egyedüllét egyaránt fáj északon is, délen is... És nem lehetetlen, hogy Marian haza menekült... hogy most ott ül a sötét redőny mögött... és sír, vagy imádkozik...

Vajjon itthon van-e Marian?...

Arra eszmélt, hogy a villa kapujában áll és ujjával megérinti a csengőt.

Összedidergett. A kezét visszahúzta és várt.

— Vajjon mi lenne, ha csakugyan becsengetnék? — kérdezte magától.

És a lelkében éles csilingelést hallott, amelyre egy kócos szobaleány előrohan és megkérdezi, hogy: — Ki az?... És ő hebeg...

És ebben a pillanatban már azt is érezte, hogy Marian nincs itthon, hogy senki sem sír a lezárt redőny mögött és hogy az ő zokogó fájdalomnak mindössze annyi visszhangja támad, amennyit esésükben elszepegnek a hópihék.

...Egyáltalában hogy is juthatott ő arra a képtelen gondolatra, hogy bemegy a villába?!... Mi jögon?!... És mit felelne, ha valaki azt kérdezné tőle, hogy: — Ki az?...

Megijedt. Agyán ijesztő élesen villantak át a meggondolatlan lépés esetleges következményei, s most már bizonyos megkönnyebbüléssel érezte, hogy lemond a szándékáról, belenyugszik a sorsába és hazamegy. Igen. A redőnyt mégegyszer szemügyre veszi, lelkében felidézi Marian karcsú alakját, int feléje egy csókot és megy haza.

Már-már megfordult, hogy nekivág a vastag hóesésnek, amikor szívében újból elfacsarodott a kétségbeesés. Mariant akarta látni, minden áron, égen és poklon keresztül Mariant akarta látni!... Látni az arcát, érezni az illatát, hallani a szavát... Neki Mariant égen és poklon keresztül látni kell!...

Valami ösztönös sugallattól vezetve megkerülte az épületet, s gyors

lépésekkel haladt a gazdasági udvar nagy kapuja felé. Emlékezett rá még a boldogabb időkből, hogy az öreg kocsis rendszerint késő éjszakáig ott settenkedik a lovak körül, ennek segítségével akart Marian közelébe férni. A vén Johann ismeri őt, hiszen a sok és hűséges hallgatásért naponta zsíros borraival üttötte a markát, s egy tízmárkás arany most sem lesz hatástalan.

A tömör vaskapu zárva volt. Peremén felhízott a hó, jeléül annak, hogy a batárt ma nem vette igénybe senki sem. Tehát otthon vannak a lovak és otthon van a vén kocsis.

Megrántsa a csengőt? Nem. A esilingelést más is meghallhatja s a zaj árulója lehet.

Egyideig méregette a kerítést, hogy hol lehetne legkönnyebben átmászni rajta, majd mást gondolt és nekivetett háttal feszíteni kezdte a nagy kaput. És a kapu összefagyott szárnyai egy éles esattanással elváltak — az út nyitva állt.

Az udvaron a költő arcát valami más, jobb és lágyabb levegő csapta meg. Mintha már szívta volna ezt a levegőt valahol... Valahol messze, nagyon-nagyon messze és régen, de hogy hol és mikor, nem tudta megállapítani.

Balról egy trágyadomb pipált esendesen a téli éjszakába, jobbról a kulimász-szagú kocsiszín félig nyitott ajtaja ásítózott, szemben, az istálló egyik ablakában, olajmécs világolt, s hátrább, a havas orgonabokrok között, egy alacsony és elfelejtett eselédlak falán két vörös ablak bámulta az udvart. És köröttük és fölöttük rajzoltak és kavarogtak a hópihék.

Az istálló kilincse nyirkos volt. Mikor rátette a kezét, úgy találta, hogy már fogott valamikor ilyen nyirkos vasat. Valamikor, amikor a betaszított ajtón át a gőz is ilyen hömpölygéssel gurult ki a télbe, s amikor esténként a kocsisok és a béresek közé szökött, hogy bebujjon a szénahányóba és hallgassa az egyszerű emberek hátborzongató meséit. A tüzes emberről, aki a nádasban bolyong, a kóbor cigányokról, akik repülő lovakon járnak, a hegyekről, ahol a fehér asszony teregeti ki vásznait eső után és a berinkei Szűz Mária-képről, amely könnyezik... Igen, valamikor, amikor a levegő is olyan szemfacsaró, nehéz, de jó volt, mint itt, ahol Marian két derege is csak olyan álmosan rája az abrakot, mint a gyerekkori emlékek lovai a messze istállóban, s amikor ez a vegetatív, nagy és bölcs nyugalom a fájó gyerekszívnek mindig orvossága volt.

Az istálló a jámbor emberek és a jámbor állatok temploma. És ezt a templomot szentelte meg ma este a kis Jézus, aki úgy akarta, hogy a béke bölcsője a jászol legyen...

Arra ocsúdott fel, hogy a szénatartóban ül, s hogy a háta mögött ráköszön valaki.

Johann volt, az öreg kocsis.

Miklós felállt, szótlánul kezét fogott vele. A kocsis ügyetlenül meghajtotta magát.

— Itthon van a nagyságos asszony? — kérdezte a költő.

— Nincs itthon — mondta Johann.

— Elutazott?

— Elutazott.

A költő az előre elkészített aranyat Johann markába nyomta.

— Nem tudná megmondani, hova utazott?

Johann nyakába húzta a fejét.

— A gazdám se tudja, kérem...

Csend lett. Johann kitakarította a jászolt, szénát dobott a lovak elé, s mikor mindezt elvégezte, hátraszólt:

— Én csak a gazdámot sajnálom, meg az urat... Mer jó ember ő is, meg jó ember az úr is...

Az öreg cseléd tett-vett, söpört és szemmellátható volt az igyekezete, hogy el akarja valamivel ütni a beszélgetést. Valami nem tetszett neki. De mikor már a tizedik perc is elmúlt s a költő még mindig ott állt sápadtan és révetegen a szénatartó előtt, megsajnálta. Odalépett hozzá, a szemébe nézett s az öreg emberek vissza nem utasítható jogán jobbkezét az ifjú vállára tette.

— Nézze, jó uram — mondta. — Én sok mindent tudok, de cseléd vagyok. Nem beszélhetek... Én csak annyit mondok az úrnak, hogy ha csak a felét tudná annak, amit én tudok... akkor nem vóna itt...

A költő az öreg ember kezét szótlánul megrázta. Aztán sarkon fordult és kiment.

A vén Johann kikísérte őt a méccsel, s mikor a sötét udvaron áthaladtak, a mécs bevilágított a kocsiszín félig nyitott ajtaján. És a hosszú árnyakat lobogtató világosság éppen a nagy batár lezárt üvegablakára esett.

Mindketten megálltak. A vén kocsis oldalra hajtott fejjel nézte a lángot. Kezében a méccsel olyan valószínűtlen és olyan kedves volt, mint egy öreg olajnyomat. Az ifjú szerelmes pedig lassan, mint aki egy belső sugallatnak engedelmeskedik, megindult és ment a batár felé. Ment. S mikor beért a színbe, a batár ajtaja előtt megállt.

Megállt és ő is féloldalra hajtván a fejét, nézte az ablakot. S míg a kocsiszín ajtaja előtt nagy pelyhekben hullott a hó, az ablak sötét tükrében őszi esőt látott, egy felázott, hosszú országutat, az úton egy vándort... és többet nem látott, mert a batár ajtaja kinyílt... Mint akkor... De most nem egy karcsú női kéz tárta fel előtte, mert ő nyitotta ki... Aztán ráborult a párnákra és sírt, sírt keservesen...

Ami ez után történt, arra csak úgy tudott visszaemlékezni, mintha egy vastag üveglapon át látta volna az eseményeket.

Kitámolygott a kapun. Az utcán idegen és éles levegő csapta meg az arcát, egyedül volt és az égből szakadt a hó.

Később arra eszmélt, hogy ott áll a villa kapujában és nézi a sötét ablakot.

Aztán behavazott fák jöttek feléje, később házak, terek és utcák, aztán egy síkator, a síkatorban egy világító tejüveg, amelyen a „Durstiger Krokodil“ fekete betűit látta és arra eszmélt, hogy ott ül megint az asztal mellett, ahol egy puha női kéz símogatja a homlokát.

Eliz volt.

— Beteg?... — kérdezte Eliz. És valami megindító fájdalommal a szemébe nézett.

Ebben a pillanatban nyílt az ajtó és berontott Lucián.

— Hol voltál, te kölyök?!

Eliz szemlesütve átengedte helyét a tajtékozó barátnak, aki térdig lacsatosan és vállig havasan rontott be az ajtón, mint egy északisarkutazó.

— Forralt bort kérek! — intett Lucián. Azzal halálosan sértődve ledobta magát egy székre, és duzzogott.

Már éjfél is elmúlt, amikor még mindig szóltanul ültek és egyik erre, másik arra lógatva a fejét, itták a bort. Lucián dühöngött, mérges pillantásokkal illette a költőt, s ha Eliz előtt nem restelli magát, talán megfojozza.

— Kölyök! — dűnyögött maga elé olykor.

A költő pedig nem tudott szabadulni egy érzéstől, amely állandóan a lelkében settenkedett. Talán a ruhájába fészkelte be magát, talán csak a visszaemlékezés játszott vele: állandóan érezte az udvar, az istálló és a kocsiszín különös illatát. És állandóan látta az álmosan zaboló két lovat... Azt a vegetatív, nagy és bölcs nyugalmat, amelyet az ember csak a béke jászlas templomában talál... A szénatartóban, ahol olyan jó hallgatni, ha nagyokat mesélnek az egyszerű emberek... Igen, ott az udvaron csendesen pipál a trágyadomb, az elfelejtett cselédlak eresze alatt sűg a csend, s míg a gőzt hömpölygető istállóban álmosan zabolnak a lovak és vontatottan mesélnek az egyszerű emberek, kint valami nagy és mindent elpihentető nyugalomban álmodnak a hómezők... Ott nincs város, nincs zaj, nincsenek karsú nyomok a hóban, nincsenek villák, ahol csőrömpölve hull le a redőny, nincs semmi, csak tél van, csend van és béke van...

— Lucián! — szólalt meg a költő. — Holnap megyek haza...

A vén korhely összerázkódott. Megérezte, hogy az ifjú ember lelkében valami sorsdöntő esemény történt, amely komoly és megmásíthatatlan.

— A bátyádhoz? — kérdezte.

— Nem is annyira a bátyámhoz, mint a szülői házba — mondta a költő. Aztán hozzátette: — Felejteni...

Lucián könyökölt és ivott. És egy nagy csendességben elmúlt félóra után hunyorgatni kezdett, aztán megvonaglott az arca és két nehéz könnyesepp koppant meg az asztalon...

... És másnap, amikor egy vonat hangos sipolással belefúrta magát a havas messzeségbe, Szaboticzky Lucián zeneköltő egyedül maradt. És míg a pályaudvarról visszakullogott a hegyestetejű házak közé, úgy halotta, hogy a fagyos kövezeten Trauermarschot kopognak ki a lépései.

NYOLCADIK FEJEZET,

amelyben tíz évvel öregebbek leszünk.

Tíz év nem sok idő. Az égi ürességben évmilliárdok óta kóválygó földtekén annyi, mint a világmindenség egyetlen szemhunyorítása. Vagy még annyi sem. És mégis milyen borzasztó nagy idő akkor, ha egy őszi délután előkeressük a fiókból letűnt ifjúságunk emlékeit, s egy-egy megfakult levél, elszáradt virág, vagy selyemmel átkötött hajfürt felett értetlenül és fanyar mosolygással csodálkozunk.

Az ilyen őszi délutánok nagyon szomorúak. Olyanok, mint mikor halottak napján a temetőben járunk öreg és új sírhantok között. Mert ezek alatt a régi és új sírhantok alatt a lelkünknek egy-egy letépett foszlánya pihen, örökre és visszahozhatatlanul, mint maga az ifjúság, amely

már csak az öregség koporsójában eszmél arra, hogy elveszett. Örökre, mindörökre.

Az ilyen őszi délutánok nagyon szomorúak.

Szeptember vége volt, s alkonyat idején a szobákban hűvösség kezdett terjengeni. Talán ez volt az oka annak is, hogy a költő, — aki már valóban költő volt — előkereste szekrényéből meleg pijamáját és abban ült le íróasztala elé, hogy elolvasson egy levelet, amely a legfrissebb postával érkezett.

A levélben ez volt:

Kedves Miklós!

Egy átvirrasztott éjszaka után arra a meggyőződésre jutottam, hogy...

Itt aztán különféle kifogások következtek, melyeknek a végén jött a sorsdöntő vallomás:

Bármennyire fáj is a szívem: váljunk el... Isten veled... iparkodjunk felejteni... *Jolán.*

— Hm! — szólt magában a költő. Azzal minden különösebb lelki emóció nélkül kihúzta a fiókját, hogy a levelet a *többi* közé tegye.

És ekkor történt, hogy ezen az őszi alkonyon, amikor a ferencvárosi kis hónaposszoba ablakai előtt szundikáló verebek dideregtek a fákon, hogy ezen az őszi alkonyon kezébe került az *első* levél.

Kedvesem!

— mondta az első levél.

Egy átvirrasztott éjszaka után arra a meggyőződésre jutottam, hogy...

Itt aztán különféle kifogások következtek, melyeknek a végén jött a sorsdöntő vallomás:

Megyek valahova messze, messze... felejteni... *Marian.*

A költő valami bölcs és fölényes mosollyal maga elé nézett.

— Milyen egyformák ezek az asszonyok! — sóhajtotta.

És kivette fiókjából a naplót és minden különösebb lelki emóció nélkül lapozgatni kezdte.

Az első lapon ez állt:

„Azt hiszem, meghalok. Marian emléke kísért, folyton kísért. Hiába jöttem haza...“

„Első este kimentem az istállóba és a szénahányóban elbujva kihallgattam, hogy mit mesélnek a kocsisok. Kiábrándító volt. Szidták az urakat és arról tanakodtak, hogy a birtokot fel kell osztani...“

„Azt hiszem, meghalok. Marian emléke folyton kísért és kint folyton hull a hó. Nem bírom tovább. Megyek Budapestre...“

A másik lapon ez állt:

„Mikor a Nyugati pályaudvaron leszálltam s megláttam az első batárt: sírva fakadtam... Minden Marianra emlékeztet. A fák havasak, a kiskocsmák előtt lámpa világít és hull a hó...“

„A Tiszviselőtelepen vettem ki lakást. Már tavaszodik. A barackfák virágoznak. A szomszédban egy szép, széke lány lakik. Éppen ellentéte Mariannak.“

„Ja igaz! Három versemet elfogadták. Mind a hármat Marianhoz írtam...“

„Nehéz lesz Mariant felejteni...“

A harmadik lapon ez állt:

„A jó Isten gondoskodik azokról, akik hisznek benne. Úgy érzem, egyenesen Ő hozott ide, hogy megismerjem a szép szőke Irént...”

„Füllentenék, ha azt mondanám, hogy Marian emléke már nem sajog... Ó, Marian, téged nehéz, nagyon nehéz felejteni...”

„De talán sikerül. Rajta múlik...”

A negyedik lapon ez állt:

„Irénnek tegnap mindent bevallottam. Sírt... És ígéretet tett, hogy meggyógyítja a szívemet...”

„Ja igaz! Három versemet megint elfogadták. Az egyiknek a címe ez volt: *A batár meséje*. A másik kettő közös címe: *Irén*.”

Az ötödik lapon ez állt:

„Le vagyok sujtva. Tegnap este egy családi mulatságon voltunk és Irén állandóan egy borzasztóan nyegle és buta bankfiúval táncolt. Mikor megkérdeztem tőle, hogy mért: kikacagott...”

„Dühös vagyok és szégyenlem magam, de nem tehetek róla: szeretem azt a lányt!... Nagyon szeretem...”

A hatodik lapon ez állt:

„Nem érdemelte meg...”

A hetedik:

„Egy kóristalánnyal ismerkedtem össze... Meg kell bolondulni... úgy szeret...”

A nyolcadikon:

„Verskötetem általános feltűnést keltett, kiadómtól háromszáz forint előleget kaptam.”

„Ja igaz! Lakást cseréltem. A háziasszonyom egy fiatal özvegy: csinos...”

A kilencediken:

„Tegnap eszembe jutott Marian. Egy asszonnyal ismerkedtem meg, aki annyira hasonlít hozzá, hogy szinte megijedtem...”

„Ó, de buta voltam én valamikor: bocsáss meg, Marian...”

És így tovább.

A naplónak jóformán minden lapján egy új női név, pár rezignált szó és egy levél, amely minden alkalommal úgy kezdődött, hogy „Egy átvirrasztott éjszaka után...”, itt különböző kifogások következtek, majd jött a sorsdöntő vallomás: „Váljunk el... iparkodjunk felejteni...”

A költő most megmártotta a tollát és a sorrend szerint következő üres lapra ráírta a következő mondatot:

„Jolán is hazudott, mint a többi.”

Aztán a levelet belecsúsztatta a naplóba, egyet ásitott és karos-zékében hátradőlve, kibámult az ablakon.

Az ilyen őszi délutánok nagyon szomorúak.

Szeptember vége volt s a ferencvárosi hónaposszobába hűvösség kezdett terjengeni.

És ekkor történt, hogy ezen az őszi alkonyon, amikor az ablakok előtt szundikáló verebek dideregtek a fákon, hogy ezen az őszi alkonyon a költőn valami öreges fáradtság vett erőt és úgy érezte, hogy a szíve mérhetetlenül üres.

Fáradt volt. Annyira fáradt volt, hogy szeretett volna visszafeküdni az ágyba, ott befordulni a falnak, hátat fordítani a világnak és megvárni.

míg ebben a hűvösödő szobában, a meleg takaró alatt, langyosan, fáradtan és észrevétlenül melléje fekszik a halál.

Mikor az ember fáradt, úgy érzi: a halál nem lehet rossz dolog. Egy borzasztó nagy nyújtózás és rettenetes alvás. És nyújtózni és aludni jó. Kivált, ha az ember fáradt és üres a szíve.

Az ilyen őszi délutánok nagyon szomorúak.

Ilyenkor csak az boldog, aki sírni tud. De ő már nem tud sírni. Ő már fáradt és okos. Már pedig sírni csak az tud ilyenkor, aki nyugtalan és ostoba.

Mint ő volt egykor. Amikor az őszi alkonyatok idején kiment az erdőbe, lefeküdt az erdő avarjára és minden különösebb ok nélkül, csak azért, mert ősz volt, mert hullottak a levelek és mert a távolban egy édeskés keringőt dúdoltak a trombiták, ő sírt, sírt keservesen... és boldogan...

Szépek az ilyen őszi délutánok...

A költő ült és bámult ki az ablakon. És a háztetők felett már csak vastag tejüveg gyanánt derengett az ég, amikor a szomszédban megszólalt egy zongora.

Először csak egy hang. Aztán egy akkord. Aztán egy keringő lágy és érzelmes melódiája, amely a nagy őszi csendességben úgy szűrődött át a falon, mint mikor valaki félig ébren álmodik.

A költő felfigyelt. És szívére szorított kézzel odafordult a hang felé...

A „*Quand l'amour meurt*“-t játszotta valaki... Amely annyit jelent magyarul, hogy: „*Ha a szerelem meghal*...“ És amely egykor, valamikor régen, nagyon régen, amikor még nem volt fáradt és okos, ott találta őt sírva a zörgő haraszt felett... A muzsikáló germán erdők mélyén, ahol úgy zengtek a távolból zümmögő trombiták, mintha a hold előtt vitorlázó báránnyelű szerelmes angyalok énekeltek volna...

A szobában sötét volt. És a zongora elhallgatott. És a költő még mindig ott ült a karosszékekben, szívére szorított kezekkel és halálos csendben és úgy érezte, hogy a keringő, amelynek elhullatott akkordjai még ott bujkáltak a sötét bútorok között, hogy ez az édeskés dallam: tűnő ifjúságának kétségbeesett segélykiáltása volt.

Valami fájdalmas és hirtelen rémület fogta el, az ajtóhoz sietett és felcsavarta a villanyt. Aztán sarkon fordult, s mint akinek határozott és sürgős szándéka van, odaállott a tükör elé.

És a tükörben meglátta, hogy őszül. Hogy a halántéka körül deres fürtök lógnak az arcába, amelyeket eddig sohasem látott...

Köhögött. Nehezen és öregesen. S ekkor azt is észrevette, hogy a szája szögletében két mély és keserű ránc szeli át a vonásait, amelyek úgy húzódtak meg a rózsás arcbőrön, mint leszakított virágszirmon a jelentkező hervadás.

— Istenem, Istenem! — mondta a költő. — Még csak harminc éves vagyok...

S mintha ez a fanyar vallomás jel lett volna, a zongora újból játszani kezdett.

És míg a zongora játszott, a költő visszaült az íróasztalához és csendesen, bölcsen, öregesen: a naplót lapozgatni kezdte.

Nem volt a szívében semmi. Csak időfakította arcok, elmosódott szavak, nagy messzeségből visszaködlő jelenetek és semmi, semmi más.

Szomorúak az ilyen őszi délutánok... Amikor előkeressük a fiókból letűnt ifjúságunk emlékeit s egy-egy megfakult levél, elszáradt virág, vagy selyemmel átkötött hajfonat felett értetlenül és fanyar mosolygással csodálkozunk...

— Istenem, Istenem! — mondta a költő. — Még csak harminc éves vagyok...

És forgatta a naplót, olvasta a leveleket. És újból elhallgatott a zongora. És a csendes szobában most már hangosabban és parancsolóbban érezte, hogy ez a keringő, ez az édeskés dallam: tűnő ifjúságának kétségbeesett segélykiáltása volt.

— Nem lehet! — kiáltotta. — Nem lehet...

Újból szívére szorította a kezét és érezte, öregesen, bölcsen és fáradtan érezte, hogy a szíve... üres...

Mikor a zongora harmadszor is megszólalt, a szoba ismét sötét volt s a költő ott feküdt az ágyon.

És nem látott mást, nem gondolt másra és nem érzett semmi egyebet, csak azt, hogy a haja őszül, a szája szögletében ráncok vannak és üres a szíve...

Sírni akart.

Nem tudott.

Boldogtalan akart lenni.

Nem tudott.

Haragudni akart.

Azt sem tudott.

— Istenem! — fohászzkodott a költő. — Csak egy, csak egyetlen pillanatot azokból az éjszakákból, amikor minden ok nélkül reggelig sírtam!!...

S ebben a pillanatban fonnyadt erdőillatot érzett maga körül. Avart. Zörgő és habkőnyű avart, amely fölött álmos zümmögéssel szárnyalnak a trombiták...

Hogy is volt csak?...

Lent sötét áramlással gurult a víz, nagy és mozdulatlan fák strázsáltak a parton, a bozótok alján avar feküdt, s a nyirkos levelek a fájdalom nélkül való elmúlás gyönyörét illatozták az éjbe. És a vendéglő irányából feldúdoltak a trombiták...

Hogy is volt csak?...

Igen. Feldúdoltak a trombiták s ő igen különös dolgokat észlelt a szíve körül... Nagy és borzongó hűvösség lepte meg, mint a folyót az őszbe indult idő elnyúlósodott párázata. Amelybe belesápadnak a csillagok és belevörösödnek a közel parton kigyúlt tüzek. Igen... Ebben a nagy és fájó hűvösségben „Quand l'amour meurt“-t mond a francia, „Wenn die Liebe stirbt“-ról beszél a germán, a magyar pedig arról gondolkozik, hogy mi lesz akkor, „Ha a szerelem meghal“... Mert amíg a szerelem él, amíg egy édeskés keringő dallama mellett a messze erdőbe elbujdokolni van miért és van kiért, addig az árvaságot és a szomorúságot is van kivel megosztani, vagy legalább is van miért viselni drága teherként a szívünk fölött. De mikor ebben a hűvösségben már nem a szív nyara melegít, hanem csak a messze csillagok és a közeli partok tüzei derenge-

nek, ebben az őszbe indult fanyar és keserű hangulatban a meghalt szerelem kísértő lelke jár...

— Marian... — sóhajtott a költő. — Marian...

De mire elsóhajtotta Marian nevét, a zongora harmadszor is elhallgatott.

Csönd lett. Üresség lett. Hideg és sötét este lett.

Szomorúak az ilyen őszi délutánok.

Az ilyen délutánokba belederengenek a messze csillagok és belevörösödnek a közel parton kigyúlt tüzek.

Marian... aztán egy végelethatalatlan sora a kihűlt szerelmeknek, amelyekre már csak az őszbe indult idő vastag ködrétegén át tekint... Üres szívvel, fázós lélekkel és okosan...

— Istenem... Istenem... — töprengett a költő. — Pedig még csak harminc éves vagyok...

S a következő pillanatban eszébe jutott Lucián.

— A gyalázatos! — mondta. — Már öt éve nem írt...

Nyugtalan lett.

A sötét szobában odaült melléje Lucián alakja, s a mindinkább elfeketedő környezetben úgy érezte, hogy most az ecetillatú asszonyosság szobájában fekszik. S az érzéki csalódás oly tökéletes volt, hogy egy lassú és zibongó átváltozással már az ágytakarón is érezte azt az illatot, amely a csontos és szikár háziasszonynak valami különös mosószerétől beette magát még a bútorokba is. Minden lakásnak megvan a maga külön illata és ő most csalhatatlanul a régi diákszoba ágyán hevert.

Behúnyta a szemét és iparkodott gyötrődni Marian után. És már-már érzett is valamit a szívében, hogy a kihűlt és elfásult húsdarabban valami langyosodni kezd, amikor a szomszédban újból megszólalt a zongora.

Először egy hang. Aztán egy akkord. Aztán egy keringő lány és érzelmes melódiája... Aztán egy arc... Egy feketehajú, feketeszemű, villogó fogú női arc, friss és élveteg szájjal a fogak körül s a piros szájakain valami csodálatos finomságú pehelymező...

— Marian! — ordított fel a költő. — Bocsáss meg, Marian...

Aztán felugrott, összecsomagolt, kocsiba vágta magát és éppen most váltotta meg a jegyét a Németország felé induló gyorsvonatra.

Szilárd János.

(Folytatása következik.)

CSÖNDES ESTI VÁGY.

*Kertemben tarlott fáknak halk álmodása mellett
jámbor szemű tehénkéek jóízűen legelnek.*

*A hegyek őszt lehelnek, nyirkos-fagyos az est:
vérharmatos a lélek, könnyharmatos a test.*

*A nap most fog lebukni: sötétlő bíbor sávot
fest földön, égen, mint ha nagy vér folyó szivárog,
egy varjú furcsán károg s úgy száll a sávon át:
vérszínű most a varjú, a fák s az orgonák.*

Majd a homály lesz urrá égen, földön, faágon ...
 — De a vérszínü varjú száll, száll át a világon
 s nem használ álom-mákony, amerre elhalad:
 mert tüzvész, gyilkos átkot hord szárnyai alatt ...

— Ily látás mért gyötörget e csendes őszi estén?
 Miért remeg a lelkem? Miért borzong a testem?
 Miért áll mostan lesben bennem minden ideg?
 Tán a halál suhant itt s nyomán jár oly hideg?

Berlinben, Bécsben, Pesten most nyílnak a vigalmak
 s én bennem babonás, bús, titokzatos hatalmak
 ezer kis borzadalmat gyujtnak lidércesen,
 a kertben föl- s lejárók s a lelkemet lesem.

A lelkem égbe nyúló ezüstös rezgő nyárfa,
 (élet, halál kezében ezernyi húru hárfa,
 ha szél sincs a határba: minden levél remeg,
 vért és dalt harmatoznak a zengő levelek ...

Kis dekadens nyavalygás, mitől a szív kimarjul,
 nem bánt, se mű-síralmak, miktől nő bánat-sarju,
 — de a vérszínü varjú néha nyárfámra száll:
 s látom, hogy szívek réjtjén az Örület kaszál ...

Szegény vagyok, szerény is és nem hiányzik semmi.
 Mégis, úgy érzem néha, vándorbotot kén venni
 és menni, menni, menni, túl a kultúrkörön,
 hol a hegyek közt nyílik a primitív Öröm ...

Jó volna lenni messze a sárosi hegyekben
 pásztornak és nem látni, ha egy levél lelebben,
 nem tudni: ki öl szebben: a német, vagy a szerb,
 hogy kötéllel bitón, vagy golyótól halni szebb?

Olykor kis mámort inni: pálinkát, karcos vinkót,
 pogány istenként fújni az egyszerű tilinkót
 s míg gyöngyöznek a bimbók vadalmafák szíven:
 bámulni háton fekve, mi száll az ég ivén ...

És nézni, enni, élni, mint élnek a tehénkék,
 nem lesni minden percben a halál sanda léptét
 s ha furulyám kitepték számból titkos kezek:
 lehullni, mint az őszi, elsárgult levelek ...

A DÉDÁCSI IDYLL.

(Töredék Kazinczy Ferenc apokrif naplójából.)

Az elmúlt nyáron — ó, be csunya s mégis ó, be szép egy nyár volt! — hosszú heteken át feküdtem a debreceni klinika sebészeti pavillonjának egy kis külön szobájában. Súlyos lábficamodással feküdtem, hétszámra, mozdulatlanul. Nem voltak nagy fájdalmaim, de untam magam halálosan s a remek napos napokért, melyek kiestek életemből s csak ablakomon kandikáltak be csalogatónak, — nem kárpótolt sem a kedves jó Hüttl professzor és a klinikai orvosok, nénék gondossága, jóságos figyelme, sem jó embereimnek, látogatóimnak, köztük kegyes úrnőmnek: Tormay Cécile-nek adakozó barátsága. Hálás voltam nekik, de azért nyugös, ideges, türelmetlen s mondom: szörnyen untam magamat és mindent. Hiába vettem kezembe könyvet, hiába csalogató, makulátlan fehér papírt, nem ment sem az írás, sem az olvasás. Csupa modern könyv volt mind, csupa modern idea, nem mondtak újat, érdekeset, nem kellett.

— Mégis mihez volna kedved? — kérdezte tőlem egyszer egyik látogatóm, régi jó emberem, az öreg kollégium ifjúlelkű, öreg direktora. — Talán valami avas, régi könyvet küldök; az talán jó lenne; tudom, hogy szereted.

Felcsillant a szemem.

— Jó, küldjön lelke — mondtam —, az talán jó lenne.

— Mégis mit, kitől?

Kicsit eltűnődtem. Mit is, kit is?

— Hát Kazinczyt! — És szinte mosolygott a szavam, mikor kimondtam a borotváltképű, csattos cipős, száz évvel ezelőtt élt európai magyarnak a nevét.

— És melyik munkáját? — kérdezte az én kedves direktorom.

— Mind, mind, mindet, amennyi csak van! — kiáltottam s már kacagtam is hozzá. — Egytől egyig, mind! Majd válogatni fogok benne, mint a rézítcébe szokás.

Másnap két kollégiumi szolga hevederrel cipelte be hozzám a temérdek könyvet. Alig fértek be velük a kis szobába. Odaállítgatták őket az ágyam elé, hosszú csatarendbe. Ott voltak mind, Bácsmegyey, Stella, Klavigo, Emilia Galotti, Hamlet, Miss Sarah Samson, s a többi, mind, mind. S Kazinczy levelezésének huszonegy kötete is, amit csuda-szorgalommal s rajongó szeretettel gyűjtögetett össze szegény jó Váczy János. — Mikor Ilon néne, a főápolónő behozta az ebédet s meglátta a Kazinczy-barrikádöt, majd kiejtette a tálcát a kezéből.

— Istenem, teremtőm, mi lesz ezzel a rengeteg sok ócska bibliával!?

Egy hétig, két hétig egyebet se csináltam, mint csak egyre Kazinczyt olvastam. Hol az egyik, hol a másik könyvét. Úgy beléjük fűrtam magamat, mint bogár a rózsába. Szívtam, szívtam magamba e finom, ódon stílus

édességét, ezt a franciába, németbe ojtott s mégis magyar magyarságot. — — — Legnagyobb élvezettel Erdélyi Leveleit olvastam. Mikor a már deresedő fejű, hat X-hez közeledő literátor Erdélyben utazgatott, onnan irogatta Pipsznek, barátjának, a nagyeszű Desewffy grófnak ez irodalmi leveleket, melyeknek szépsége itt-ott elragadó. Különösen ott tágul ki a szíve, vet lobbót a lángja az öregedő mesternek, mikor a dédácsi napokról szól, a boldog szép napokról, melyeket gróf Gyulayné jószágán töltött Hunyadban, az imádott grófnénál, kibe egykor, mint még göndörfürtű ifjú, szerelmes volt. Az a két-három lap, mely a dédácsi mulatásról szól, élénken mutatja, hogy Kazinczynak még mindig nem taplósult el sokat lángolt szíve. — — És nemcsak a grófné, az imádott Susie volt ott a dédácsi százados parkban, de Lotti is, Lolotte, a „gyönyörű lelkű leányka“, a bájos comtesse, a grófné legnagyobbik lánya! Anya és leánya! S Monsieur Kazinczy bizony csak meglátta a lányt is, Lottikát is, aki családásig olyan volt, mint mamája harminc év előtt. Az óvatosan elejtett szavak, melyek e levelekből fantáziám talajára hulltak, megtermékenyítettek, s kezdtem sejteni, miért írta Kazinczy: „...napjaim itt azokhoz hasonlítanak, melyeket egy májusi október hoz az augusztus forrasztó hősege s a szeptember derei után, hogy Psyche ismét feléled aludni kezdett őszi-tavasza altából s bujálkodva röpkedi körül az őszi-tavasza ibolyáit.“ Ah, igen, Psyche újra föléledt, s a kis Amor is kidörzsölte szeméből a hosszú álmot. Lám, ott bujkál a park bokrai közt, hegyezi nyilacskaikat s egy nyárfa mögül kileskelődve, már feszíti is íjját. — — Igen, igen, nemcsak a grófné volt ott a dédácsi kastélyban, de ott volt Lotti is, a bájos comtesse. Hiába is tagadná Monsieur Kazinczy. Ott volt.

Éreztem: ez Maupassant-i téma, de ódon, rezedaillesatos, tiszta magyar köntösben. Ó, ha meg tudnám egyszer írni! De nehéz, borzasztó nehéz!

Nem olvastam tovább, csak folyton erről ábrándoztam. Dédácsi! A dédácsi százados park! Kazinczy és Lolotte!

Nyugtalan és ideges lettem, mert éreztem: nem bírok a nehéz témával. A lázam is megint emelkedni kezdett s a doktorok, kik a láz-tabellát nézegették, láttam: kezdenek aggódni. Ők azt hitték persze: a megoperált térdem körül van valami baj, de én tudtam, hogy az írói téma tesz lázassá. Éjszakákat nem aludtam s ilyenkor a lázas félhomályban úgy rémlett: Kazinczy könyveiből kiszállanak az álomalakok, kíváncsian merednek rám: „Nos, mi lesz már?“

S ekkor — — — egy éjszaka — — — egy lázas hajnalon — — — július 17.-re virradóra csodálatos dolog történt velem. A kis betegszobában még égett a zöld éjjeli méces, babonás fényt hintve szét, mikor halk koppanásokra lettem figyelmes. Amennyire tudtam, felemelkedtem az ágyban s füleltem. — Újra kopogtak az ajtón. — — „Szabad“ mondottam félős félhangon. — — — Az ajtó kinyílt s egy görnyedt, kis, agg ember lépett be rajta, sokrétű köpenyben, régimódi sulyom-kalapban. Sápadt, borotvált arcán, a ráncok barázdáiban mosoly játszott, mint őszi napsütés a föl-szántott földeken, s mikor apró lépteivel ágyamig jött, egy avult, sárga borítékú füzetet tett le takarómra.

— Itt mindaz meg vagyok írva — mondta fogatlan hangon —, amin napok óta törí az eszét. Ne törje hát tovább, fölösleges, itt van. Olvassa el, másolja le, ha tetszik, majd holnapután hajnalban eljövök érte. Addig

itt hagyom — szólt és apró léptekkel kitotyogott. Az ajtóban még pillanatra megállt, visszanezett, mosolygott.

Izgatottan kaptam a sárgás füzet után, megforgattam, végiglapoztam. Régi, fakult írással írott manuskriptum volt s a megkopott, elefántcsontszínű borítékra nagy betűkkel ez volt felírva:

„Töredék részecske Kazintzy Ferentz Úrnak a' Magyar Irodalom Fő-Literátorának, több tettes Vármegye Táblabirójának diariumából, az az nap-könyvéből, melly is a' nevezett Úrnak az 1816. esztendőben Erdélyben tett útja alkalmával az kotsi ládájából elveszett 's későbbet egy szerentsés esemény folytán Vay Abrahám Úr szolgálégénye által e' töredék részében megtaláltatott. A' többi leveleket az Haza és Irodalom kárára az kutyák széjjeltépték.“

Főlesattantottam a villanylámpa lángját s mohó izgalommal kaptam az olvasásba. Fokról-fokra jobban elámultam. Csakugyan! Itt van! Itt van, meg vagyok írva a dédácsi idyll, amint a kis öreg mondta. Kazinczy és Lotti! — — — Psyche, aki íme fölbred álmából s szerelmes szívvel röpködi körül az őszi-tavaszi ibolyáit!

— — — Két nap, két éjjel másoltam a csodálatos, régi kéziratot, Kazinczy megtalált titkos naplótöredékét s mikor készen lettem vele, mély, bódult álomba estem. Mire fölbredtem, „a nap bé-lőtte ablakomon sugarát“, amint Kazinczy írja egy helyt a naplóban. Szemem ösztönszerűleg a sárga füzet után kapott, de az nem volt már sehol. Úgy látszik: a kis öreg csakugyan érte jött s elvitte, míg aludtam.

De a másolat, hál' Istennek, megvan, itt van! — — —

— — — Később megmutattam egypár hozzáértő tudós barátomnak, mit szólnak hozzá? Egy híres nyelvész a leghatározottabban kétségbevonta az eredetiségét. Hiába magyaráztam, protestáltam kézzel-lábbal, mind csak a fejét rázta. Még a pápaszeme is leesett, úgy rázta a fejét.

— Nem lehet Kazinczytól való — argumentált —, mert oly nyelv-újításkorabeli szavak is vannak benne, melyeket Széchenyi csinált a harmincas évek végén, melyeket hát Kazinczy nem ismerhetett.

A másik tudós, szerencsére, meggyengítette ez argumentumot, kijelentvén, hogy sok nyelvújításkorabelinek hitt szóról kiderült újabban, hogy már a régi irodalmi nyelvben is megvannak, sőt a nép nyelvén is éltek, csak feledésbe mentek. — Na, hála Istennek! — Volt, aki azt erősítette, hogy Kazinczyban nem volt ennyi líra s fantáziája is színtelenebb. Ez az érv magamat is mehökkentett s gondolkodóba ejtett. — Dehát — védtem a kéziratot —, ez itt titkos napló, itt az érzések fölszabadultak, s a fantázia repült. — — Egy irodalomtörténész viszont elismerte, hogy az ortográfia, melyet híven, betűről-betűre lemásoltam, teljesen Kazinczyra, Kazinczynak e korszakára vall és — ezt különösen hangsúlyozta —: az a sok apró élet-adalék, melytől csak úgy hemzseg a napló, nagyon valószínűvé teszi, hogy azt mégis csak Kazinczy írta. Mert ki tudhatott volna más ezekről akkoriban, ha nem maga a mester? Ez életrajzi adatok hitelét az újabb Kazinczy-kutatások rendre megerősítik. — — — És így tovább, és így tovább. Még vagy huszonöt argumentum pro és kontra.

Hát igazán, most már én magam sem tudom. Ennyi vita után magam is belezavarodtam. Már nem tudok semmit, csak annyit, amennyit elmond-

tam. A lemásolt kézirat itt van, íme közreadom; olvassák el s higye mindenki azt, amit akar.

Hunyad vármegyében, Juli. 24. d. 1816.

A' hetes esőzések átvizesítették az útakat, 's csak nagy ügyvel-bajjal haladhatánk előre a' tocsogókon, kátyúkon és kaptatókon. — Napszállat felé a' kedvetlen és fáradságos menés után felérünk egy emelkedésre s egy fogadócska tornyos folyósója előtt állott meg kocsiink. Innen már látni lehet Dédácsot, gróf Gyulayné lakóhelyét és jószágát, mellynek románczos fekvése egy kies völgyben, bokrokkal és fákkal borzas domboktól körül-ölelve igen kedves festői tablót ad. — Holnap, ah holnap tehát elérendek óhajításaim fő czéljához 's látni fogom drága barátnőmet, az édes Susiet. Tizenkét évé múlt el immár, hogy a' grófnét nem láttam, tizenhat miolta csak harmadnapig láttam, 's gyermekeit soha nem, az egy Lottyn kívül. — Előttem fekvén a' hely, már ott érzem magamat. Ha volna tündér, ki meghallgassa kérésemet, a' persiai sávós galamb' sebességével repülnék e' kies völgybe, hol nekem az élet minden örömei virítanak. — Leányomat, Zsenit azért, leginkább azért, egyedül azért hozám magammal, hogy lássa e' szent helyet, hogy lássa Lottit 's Lotti lássa őt. Mindazt elmondám neki, a' mi őtet azoknak látására, a' mik következni fognak, előkészítheté, hogy az ismeretlen kedvesek között szabadon léphessen fel.

A' fogadócska tornácán állva, sokáig néztem a' dedácsi völgyet. Elmém elandalodott 's képzelődésem a' véghetetlennek tartományit járta. De az estvéli szürkület lassanként beállt, a' szellők hívesebben kezdetek lengeni, 's harmatot hintegettek széllyel. Hiába igyekeztem által hatolni szememmel a' növekedő homályon.

Megfordultam 's megtevém rendelésemet. Fogadósnénk szobákat nyitá, 's kérésemre a' folyosón teríte asztalt. — Vacsora után Zseni hamar elálmosodott 's nyugodni tért. Engem' is eltört az egész napi nehéz kocsi-út, de azért még lefekvés előtt előhozatám bőrözött kocsi-ládámat 's előkeresém diáriumomat, hogy a' szél-lámpa bágyadt világánál megtegyem napi jegyzéseimet, a' mit napok olta elhanyagolék. Hányszor mondtam magamban, hogy már kellene írnom, de annyira el valék telve a' látott és hallott dolgokkal, hogy csak mindég elmaradoza az írás, a' gondolatot soha sem tudtam teljesedésbe hozni. A' sűrű történetek egészen ki lökik az embert a' maga punctumából 's sok idő telik belé, míg magunkat újra ott leljük, a' hol mennünk kellene. De most majd pótolni fogom mulasztásomat. Minden igyekezetem az lesz, hogy a' dedácsi szép órákat meleg 's csillogó ecsettel fessek. Valami csak közöttünk történni fog, egyyüvé szedem. Maradjon nyomtatatlan a' későbbi időkre. — Egyedül maradékaimnak számokra írok, nékik hagyom e' ma még elrejtett munkácskámát, mellyben elbeszéllem életem szebb scénáit, azon tilalommal, hogy azt idegenekkel láttatni ne engedjék, kivéve nyelvünk 's literatúránk barátjait, kik nékem épen úgy maradékaim, mint a' kik származásokat tőlem vevék.

Éjfél is lehetett, mikor fel állottam papirosaim mellől. Nagy csendeség volt körültem. Az estszél suhogott a' falevelek közt. A' magos, tölt

hold függött a' levegőben. Minden homályos szegletéből a' bokroknak árnyék-alakok ballagtak elő. Lelkem meg telt régi emlékek képeivel. Gyönyörűségek úgy tolták, űzték egymást, mint a' mágiai lámpás festései. Képzelésben vissza bájolódtam ifjúi esztendeimre, arra a' remegő szakára életemnek, mikor 1786-ban Susiebe szerelmes valék. Ah, szakállam ekkor még kék vala, mintha állam tintával volt volna bekenve; sűrű 's nem épen göndör, de lobogó fürtjeim közt még egy szál sem vala fejér, de magam még zöldecske 's bátortalan. Azt nem az ész, hanem a' bízatlan-kód szerelem tevé.

A' régi emlékek zajlása fel verte elaludt érzéseimet 's eltölt szívvél sóhajtgaték az éjszakába. Ah Susie! te, a' ki kedvesebb valál nekem, mint virágnak a' harmatozó reggel, be szép is volt a' te fekete nagy szemed! Vidám mosolygás repdesett azokon a' kis ajkakon, azon a' piros orczán, és édes öröm szállt szép szemedből. Mikor ott ültem lábaidnál, a' selyem kanapé előtt, édes szólásaid csudálgatásiban hányszor fel-fel sikoltozám! Ah, olly emlékezések ezek, mellyek az őszült embert haláláig elkísérik.

Valóban úgy látszik, engemet bizonyos érzések soha sem fognak el hagyni. Most is, annyi idők múltán el gyülladok, ha eszembe jut Susie. Vajon szegyenkezniem kell e'-miatt? Csapodár lélekre mutat ez? Nem hiszem. — Rochefoucauld azt írja, hogy házasság van jó, de nincs gyönyörűség. Én azt mondom, hogy Rochefoucauldnak nincs igaza, mert az enyém gyönyörűség is. Feleségemet, Sôphiet ma is úgy szeretem, mint az első években, de ezen boldog házasság mellett is jól esik néha vissza emlékezni az Abendsternékre. Én superstitiosus házas ember vagyok, a' ki el mondhatom, hogy boldogságomra nem csak cselekedettel, hanem tiszteletes Uraiméknak kifejezések szerént csak gondolatban sem tettem magamat érdemtelenné; mind azonáltal ha a' grófné körül sokat foroghatnék, nem tudom, nem kerengene-e fejem 's nem kiáltanék-e valamely szenthez segedelemért a' Vay Miklós kis fia szavával, hogy segítsen, 's vigyázzon reám, mert én eluntam már vigyázni magamra.

Elmosolyodám, mikor ezeket leírtam, mikor most eszembe jutott ez amasant jelenet. — Sophie egyszer Vaynénál volt Zsolczán, 's mind ketten az ablakból néztek-ki, a' Báróné elébb megszólítván a' kis Miklóst, hogy vigyázzon, míg ő az ablakból előjöhet, hogy el ne essék. A' gyermek szépen játszott, játszott, de elunta magát 's felkiáltott: „Mamácska, a' kis Miklós eleget vigyázott már magára: most már Mamácska vigyázzon reá, ha azt akarja, hogy el ne essék.“

De elég legyen az andalgásokból. Holnap meglátom őt. Vajon megváltozott-e az elfolyt évek alatt? Azt hiszem, Susie soha sem lesz vén, mint Ninon l'Enclos sem, kiről azt írják, hogy még nyolczvan esztendejébe lépve is boldogította imádóit.

Fölállottam asztalom mellől és feküdni tértem. — Zseni szobájának ajtaját halkán megnyitám 's csendes apai örömmel hallgatám a' kedves gyermek szabályos mély lélekzését. — Lefeküdvén, rövid pillantatok alatt magam is mély álomba döltem. A' nap bé lőtte ablakomon első sűgarát, midőn felébredék. Álomképeimre nem emlékezem, de párnám el vala ázva könnyeimtől...

Dédács, Juli. 27. d. 1816.

Még szédelvek örömben 's álmélkodásimban, 's három boldog napjainak egymást űző, szép képei úgy hagyák lelkemet, mint midőn a' Belvederből kijövök; idő kell rá, míg azokat elrendezhetem. Igen sokat vártam, de mint várhattam volna ennyit! Ezen útazásomnak, ha a' Pólusokig nyúlt volna is, Dédácson, nálatok lelem fel jutalmát, imádott Susiem, 's te kedves Lolotte, szeretett, gyönyörű lelkű Leánykám!

'S minthogy pedig eltölt szívnek nehéz el hallgatni érzéseit 's mivel nem vagyok magamos lelkű, a' mult éjet levelek írásával töltém, hadd vegyenek részt ezen örömben távol levő kedveseim is, melly nálok nélkül hiányos lenne.

De hadd mondjam el rendjében, a' mik történtek.

A' grófné úgy tette a' rendelést, hogy fija, Lajos elébünk jöjjön Döbrenteivel és hat pihent lóval, míg az én lovaim kipihenik magukat. Óh, az erdélyiek nem kevélykedésből járnak hat lovon; négy el nem bírja a' szekeret ezen rettenetes dombokon, mellyeket a' hosszas esők is föl lágyítottak.

Gróf Gyulay Lajos olly szeretetre méltó ifjú, a' millyennek ezt a' jó anya gyermekét óhajtottam. — Döbrentei Gábort már régtől fogva esmérem. Ő az én ajánlásomra jutott gróf Gyulayné gyermekei mellé nevelőnek. Igen sokat szerzett tudományú 's szép ízlésű ember, bár egy némely dolgok felett hasonlatlanok gondolataink. De mi azért szeretjük egymást, úgy a' hogy becsületes embereknek mindég illenék. Döbrentei újabb nyomtatásiban annak bizonyítá magát, a' kinek ítélete 's ízlése eránt tisztelettel lehet lennem. Láttam, hogy Lajos gróf is felette ragaszkodik hozzá. Ha a' nevelő szólni kezd, Lajos elhallgat s felvont arcczal figyelmez reá. Úgy látszik, Döbrenteinek sikerült viszonos hevet gyúlasztani az ifjú lelkében. Ez jónak és rendesnek látszik előttem.

Útunk kellemetesen tölt barátaink társaságában. Lajos gróf egy jól nőtt kanczán kísérté hintónkat 's folyvást Zsenivel csevegett, még én Döbrenteivel társalkodám. Ezer kérdéssel ostromoltuk őket a' dédáci kastély lakói felől. Ez' interessans időtöltés feledtette velünk a' veszedelmes árkokat, miken keresztül kelle mennünk. Rettenetes pusztulás érte a' tájt 's ez annál irtóztatóbb, mivel Erdélynek tavaly sem vala aratása, tengerije a' sok esőben meg nem érhetett, 's így a' mit lakosai eltakarítottak is, megromlott.

Nap álltakor egy kis falucska fogadjában megégeténk 's a' fogadó tornáczán magunk is servietteről falatozánk. De mihelyt lovaink kifújták magukat, folytattuk tovább útunkat. Sippadozó hegyoldalakon ereszkedünk le. Az útát sok helyen levert gerendák által kelle a' csuszamlás ellen védeni.

Úszonna idő körül végre befordúltunk a' dédáci pósta útra 's most már trappban haladtunk vágyott, közeli, ah mind inkább közelítő czélunk felé. Az eső, melly reggel még permetezett, megszűnt, az ég kiderült, a' táj mosolygott 's mint a' bárka galambja meghozánk a' zöld ágat. Szemeim előtt gyönyörű, de keskeny sík terjede el 's zsákfenekében láttatá a' Dévai és Aranyi vár festői magoslatait. Eltelhetetlen örömben, majd csak festői szemekkel, majd a' hazafiúság szent érzései közt nézdeltem a' komoly dévai tetőt 's a' várat, hol Dávid Ferencz 1565-ben tömlöczbe vettetett és holtáig fogva ült.

A' mint a' faluba érének, két oda rendelt gyermek megnyitá előttünk a' helység vesszőkből font kapucskáját 's utánunk be is tette. Egy kiszegzett veres tábla inté az útasokat, hogy míg a' faluból kiérnek ne pipázzanak. Nekem ez fölösleges tilalom. Én nem pipázom 's a' pipától úgy irtózom, mint Horátz a' fokhagymától. — Egy másik veres tábla a' ház kapufélfáján jelentést teve, hogy Boronás Jakab esküdt ember azon háznál lakik. — Balról művelt földek 's a' vadas kerítése látszott. A' kastély még mindig rejtve maradt. Elrejtve tartja a' kert 's a' lakosok házai.

Útunk behajla a' kicsiny templom mellett 's ekkor egy pillantatra meglátám a' sárgára meszelt, klastrom formájú régi kastély façade-ját, a' mint kivilágított a' fák lombjai között. — Kocsink agg tölgyek 's szilfák között vitt 's mikor a' sűrűből kijutánk a' tisztásra, ott zúgott előttünk a' Maros, az erdélyi vizek fejedelme. A' hideg Sztrigy, a' havasokból a' völgybe siető, fekete vizű kis patak épen a' grófné kertje alatt ömlik egyyüvé az itt sebesen futó Marossal. Deltájukon erős kőhíd viszen által, mellyen kocsink dörögve haladt keresztül. Jobbról a' legszebb gyepszőnyeg, balról pedig egy boglyas szíl erdő, végig szeldelve játékosan kerengő úttal. (Óh hányszor sétálánk együtt később a' ház asszonyával, 's gyermekeivel e' gyepszőnyegen és a' fekete színű vén szilas homályában. Hol meg csolnakba ültünk 's felmentünk a' Sztrigyen, mellynek homályban álló partjaira a' lehanyatló nap utolsó sugarait veté. — Döbrentei és én hányzor ferdénk meg a' Marosban, új életet véve az örömmel és erőt. — 'S ha reggelenként kijövék szobámból 's a' grófnét fehér öltözékében, fekete szegélyű szalmakalapjával magányosan látám ülni a' Maros szélén, kedvelt fája alatt, milly sebesen futék le a' kert ormáról, hogy mellette találjam magamat 's újra éljem eltűnt életemnek szép örömeit...)

De ah, nem szabad elkapatnom magamat, 's vissza kell térnem kisavardásomból az elhagyott nyomba, hogy mindent rendjében mondhasak el. — A' hídon átjutva útunk agg tölgyek alatt vitt, majd gazdag virágzások közt. A' gyeptáblákon virítanak a' rózsák, a' heliánthus óriási növésben mutogatá sárga virágait, a' delphinium nemei messzire kékellettek. Túl ezeken nyirbált fenyő-spallér voná magos falát, jobb kéz felől meg buja águ gyászfüzek kornyadoztak egy kised ásott tavacska partján. Víg erőben nőtt és állott minden, a' mit láték 's a' tisztán tartott út, a' tisztán tartott gyepszakok, a' szép tavacska, a' virág táblák, és semmi nem inkább, mint a' királyi tölgyek, gyönyörrel tölték el szememet, lelkemet.

'S íme a' park háttérben emeli façade-ját a' szép sárga kastély, falai borostyánnal sűrűn befuttatva. Szívem nyugtalan lett 's édes révület fogott el. A' ház előtt három nő alak álla: Susie, drága barátnóm, fehér öltözékben, 's rózsaszínű parazzal 's két oldalán két szép leánygyermek. Mindkettő fehér bercailban, rózsaszín vállacskaival; két sor pántlika mind a' szoknyácskán, mind a' kurta köténykén; fejükön rózsaszín pántlika, egy-egy rózsával. Excellent! Óh melly szép groupe volt ez a' zöld gyepon, háttérben a' kastély zöld-sárga falaival, a' délutáni nap kedves ragyogásában. Még most is látom 's fogom is mindég.

A' kocsis megrántja a' gyeplőt, a' lovak megtorpannak, zabolájukat rágva, a' hintó megáll, 's mi leugrálunk. A' hölgyek pár lépést tesznek felénk 's mi is közelítünk feléjük. Látom, hogy a' grófné összevonja gyönyörű metszésű szemödeit, selyem nap-paizsát ellenzőnek tartva, nagy

setét szemével vizsgál reánk. Erem gyorsabban ver 's szememből egymást érve foly a' csendes könny.

— „Susie!“ — kiálték, de szavam elhalt.

— „Kazinczy! — kiálta — Franz! Tehát mégis láthatjuk egymást! Istenem!“

Arczán volt egész lelke s lelke telve volt sentimental örvendezéssel.

Nem volt közelünkben senki idegen és semmi sem tartóztatott, hogy örömlenket elhallgassuk. Hevem elragadott, de nem bátorkodtam, csak reszkető ajkam mondotta, mit akarok. Kevésnek érzem, csak kezét csókolni meg 's nem gyönyörű fekete szemeit is, de ezt ha talán menthetné is az ősz haj, nagy merénylet volt volna. — De a' grófné kitérte karjait 's én gyöngéden átöleltem. Óh micsoda pillantat volt ez! Minő eset, melly toll kellene ahhoz, hogy ezt festeni tudja. — Így, így, csak szeressük egymást, édes Susie, a' míg élünk 's mondjuk egymásnak olykor, hogy szeretjük. Nem lehet az már a' mi korunkban bűn. Régen tudjuk mi azt, hogy keblünkben egy láng ég.

— „A kis Eugenia?“ — szolt a' drága lélek elfogódva 's Zsenit összecsókolá.

Majd bemutatá a' mellette álló két bájos gyermeket, Fannyt és Constancet, kik pirúlva túrték az én csókjaimat.

— „Hát Lotti, hol van az én drága barátném?“ — kérdezém s elfojtott lélekzéssel várom a' feleletet, körültekintgetve.

Lotti gróf Vass Györggyel, a' ház ifjú vendégével, a' ki néhány napok óta itt mulatott, azon meredek tetőkre ment fel, mellyek a' falut délről körül fogják, hogy lássa nem jövünk-e már? Még nem érkezének vissza, de már kevés lépésnyire lehetnek. — Erre az lőn, hogy Döbrentei eléjük ment 's elhiteté Lottit, hogy én Szebenben kedvetlen leveleket vevék hazulról 's vissza kelle fordúlnom. A' grófné közben elrejtette leányomat 's engem' idegen nevezet alatt mutata be Lottinak, midőn az gróf Vassal és Döbrenteivel megjött.

— „Monsieur D'Ellevaux — mondá nekik —, ki Erdélyben útazik, ismerni akarván a' tájat és lakóit.“

E finoman szőtt játék annál sikeresebb lehete, mert galambszíni frakkom és térdnadrágom inkább mutaták az idegent, mint a' magyart. Erdélyben olly szokatlan e' francus módi, hogy a' gubernátor soirée-ján is alig láték egy-két frakkot.

A' szép lány arczán csalódás látszott, de azért gracióz pukedlit csinált 's nyájas tekintetet vetve rám, nyújtá kezét. Meghajoltam 's megcsókolám a' gyönyörű kezét, mi közben szemeim Lottit vizsgálgták. — Ó grácia alakú, lelkes attitudeje a' Belveder statuáira emlékeztet. Magos növésű és nyulánk, szemei kékek, szemöldöke ívelt, mint anyjáié 's ovalis arczán a' fehér és piros kellemmel olvadnak össze.

Édes semmiket mondék a' Dámáknak, hogy kitöltsem az időt, mikor Zseni egyszerre előjőve 's oldalához símul. Lotti rám nézett, majd a' gyermekre 's ki vala találva a' titok.

Lolotte elveresedik 's magához kapá Zsenit. A' két száj összeragad, a' két melly összeszorul, a' négy kar összeöleli egymást. — „Elég, elég!“ — kiálték hevenyen 's lefejtém Zsenit Lottiról. Aztán mindenen láttára megcsókolám a' szép lányt, elfelejtkezvén örömben, hogy annyi szem

tanúja bátorságomnak. Mellyemre szorítám s ajkára tapasztám ajkammat. Ártatlan csókom alatt piruló rózsák termettek tiszta orczáján...

De ah, már kifáradék örömeim' rajzolgatásiban. Ez a' három boldog nap egészen elrészegített; úgy kicsapott tulajdon magamból, hogy abba még visszatérni nem tudtam. De melly nagy gyönyörűség is ez! Melly szokatlan öröm, midőn a' jobb lelkek, kifejtözvé azon vas lánczok közzül, mellyek az egymásra méltó lelkeket fogva tartják, egymásra találhatnak, összeolvadnak, eggyé lesznek. Úgy, úgy, édes Susie, kedves Lolotte, szeressük egymást! Ti az én lelkemet az életnek őszéből kikapjátok, 's visszatészitek örökre elvirított tavaszába. Az elfásúlt öregnek mennyei boldogság ez az elrészegülés. Az illy napok emléke megédesítheti azon szenvedéseket, mellyek életemet sujtogatják. A' gondviselés a' szenvedőnek örömeiket is ad 's ámbár a' csapás fáj, a' mi hibánk, ha csak a' csapást vesszük számba, nem az örömeiket is. — — — De ah, mennél nagyobb az öröm, mellyel élek, annál nagyobb lesz a' keserű, melly azt bizonyosan követni fogja. Így akarja ezt a' Nemesis, a' hajthatatlan, az engesztelhetetlen. De legyen a' szenvedés, a' millyennek a' felsőbb hatalom akarja, túrni fogom békével, csak csordúltig teljék meg most poharam 's azt mondhassam: Éltem! — Csak még néhány napig ne zavarja semmi paradicsomi élvezimet. Ezen igen becses órákat, mellyeket az én imádott Susiem 's kedves Lolotteja társaságában tölthetni itt fogok, igen kényemre készülök elélni, hogy poltolék legyen annyi elveszett esztendőkért.

* * *

Valóban úgy van itt minden, mintha a' paradicsom kertben édelegnék. Agg diófák' boltja alatt áll a' ház, ablakaim előtt lengedező szellők enyelegnek, híves árnyék és nyugalom lakoznak. A' zöldellő gyepen kevélykedve sétálnak ragyogó nyakokkal a' szelíd galambok, 's a' fák leveles gallyain bátorlétben lakoznak az éneklő madarak, 's szomszédságosan szóllanak egy ágról más ágra egymáshoz. Mikor a' reggel lassú szellőcskéji 's a' kedvesen csevegő madarak felébredtenek szenderemből, üressen hagyom ágyamat 's kitárom ablakomat a' feljövő napnak. A' napsúgár mellyemen játszik 's mosolyos gondolatokra gerjeszt. — — Halkan kopognak ajtómon 's jön Döbrentei. Magamra kapkodok egyet 's más 's megyünk ferdeni a' Sztrígybe. Fejemet bényomom a' hideg folyócskába 's elgyengült testem' ereje visszatér. Minden reggel ezt cselekedezük, mert a' ferdés erőssé teszi a' gyenge testet 's kihajtja a' fejből a' gyenge és izgató képzeteket. Az Európai Annálisokban olvastam, hogy Napoleon az Auszterliczi nagy napon is ferdett és feredő kádjából dictálta az akkor nap' elesettek' özvegyeihez 's fiaihoz azt a' nevezetes kegyelmes végzést. Lakó szobájában nincs egyéb új meuble, hanem csak egy tripos, mellyben fejét úgy mossa, hogy víz alá dughatja az egész főt.

A' reggelit a' kis kerti glorietteben költjük el a' Dámákkal, kik már ekkorra kijövének háló szobáikból. Én megiván findzsámat, vagy visszavonulok szobámba, hol átnézvén postámat zavartalan munkálkodással foglalatoskodom, míg a' délebed ideje nem közelget, vagy a' szilas enyhébe sétálunk a' Dámákkal, interessans csevegésbe merülve vélek, a' mi nékem a' legkedvesebb szív- és lélekélelet.

Lotti és Zseni elválhatatlanok, nekem nem lehet Zsenivel lennem, ő

és Lolotte szerelembe estek. Egymásba fűzött karokkal sétálnak a' napos virágágyak közt, vagy a' tölgyek ernyői alatt 's csak felcsattogó kaczajuk figyelmeztet, merre járnak. Az ifjú gróf Vass, ki még mindég itt mulat, folyton velük tart, valamint Lajos gróf is; kísérgetik őket és teszik a' szépet nekik.

A' grófné legszívesebben a' Sztrigy és Maros szögében fekvő rétet cultiválja. Gyönyörű órákat töltünk itt ketten, a' Maroshoz közel álló juharfa alatt egy lóczán üldögélve, midőn fülünk nem hall semmi egyéb lármát, csak a' szakadó folyót, vagy a' dongó méhet 's a' megzördült gyík suhanását. Nyugodalmos csevegésünket semmi se szakasztja félbe, csak néha egy kis szöcske, midőn eltévedt ugrással rá ül Susie térdére 's nagy ijedelmet keltve, rólla hirtelen elpattan. — Mennyei boldogság az nekem, mikor elnézem, mint játszik a' fák' zöld gallyai közt kicsillanó napsugár az imádott Susie arczán, melly még mindég szép, csak már kissé kövérkés és csak fekete szemei alját vékony szarkalábak hálózzák. — Susie sokszor tréfálkozik, hogy ő már oly húsos, mint Klobusitzky Miczi, hogy megvénült, 's hogy nem méltó többé complimentekre. De jól tudom, hogy ez csak coquetterie, merő coquetterie, 's csak azért mondatik, hogy előhordjam ellenkezésemet.

Ha a' kedvetlen esős idő, vagy az olvasztó meleg eltilt a' sétálástól 's nem mehetünk ki a' deltácska padjához, a' szalonban veszünk helyet. Ilyenkor Lotti, vagy Zseni a' fortepianót veri, a' többiek társasjátékkal mulatoznak, mi meg Susievel a' szoba másik sarkában, az Ámor gipsz figurájával ékes szép kemenceze mellett fogunk helyet 's felidézgetjük ifjúságunk képeit. Soha nem nyugszik meg felemlegetésükkel szivünk. Szemeink ilyenkor tóllünk messze lévő boldog vidékre vagynak szegezve, és sóhajtozásokra fakadunk. — — Theréz, Polyxén és Niny, e három drága barátné közül egy már nem él, egy pedig már elráncozosodott, penészes öreg. De Theréz, Radvánszky, az én őrangyalom, a' „zöldszemű“, a' hogyan hívtuk, bizonyosan most is a' régi még. Óh mennyit csuklik most, kötőtűivel tornyos frisuráját igazgatva! Ah, a drága Theréz! Milly sokat köszönhetek neki! Milly sokat esdekeltem Susiet, mikor nyáron Kassáról jószágára távozott, hogy levelezzék velem, de hijába, hajthatatlan maradt. Haszontalan kértem csak egy rövid levélkét is. Végre mégis megjött az első, mellyet egy pár zöld szem vigyázása alatt írt egy kedves kéz. Két napig bontatlan hordottam, okát nem tudván magamnak se adni, miért nem bontom fel. És mégis ez a' homályos érzés igen igaz érzés volt; később jutottam okának megértéséhez. — Kedves volt az, kéjes bizonytalanságban lennem tartalma felől; kedves volt azt soká mondhatnom, hogy valami nagyon jó érkezett, mert elolvastatván, úgy tetszett, dasz wäre die Sache schon abgethan. — — Én is fel valék szabadítva végre levél írásra, de leveleimnek elébb a' zöldszemű kezeihez kellett jutniok, általa olvastatának el. De az, hogy verset küldjek, kemény szigorral eltiltatott. Theréz volt az, a' ki eltiltá. — „Kazinczy — mondá — csak verseiben veszedelmes, mint Anakreon.“ — Én tehát veszteg maradék, 's bár milly érzékeny, forró indulattal voltam Susie iránt, nem írtam hozzá verset. Csak egyszer, egyetlen egyszer. 1786 nyarán meglátogattam Susiet ennek jószágán 's mikor Kassára tértem vissza, útam egy rengeteg erdőn ment keresztül a' Dorgón. A' kocsiülésben csináltam egy négy sorú öt, vagy hat stanzából álló dalt. De a' dalocska nem volt

egésszen kedvem szerént, és soha nem mutatám. — Évek múlva, 1809-ben elégettem azon félelem miatt, hogy ha a' háború el talál temetni, valaki meg ne találja 's ki ne adhassa. Susie már ekkor gróf Gyulayné volt és özvegy. — De a' dalocska még se ment egészen veszendőbe. Erdélyi útam tervét forgatván fejemben, az elmúlt év deczemberében Susie olly meleg levelet íra hozzám, olly kedves nyájassággal hívott az ő és gyermekei látogatásokra, hogy ifjú esztendeim elaludt tüze újra lángot vetett. Emlékeztem az elégett dalra, de csak úgy se' tudván kidolgozni, a' mint írva volt, végre az a' gondolat szálla meg, hogy belőlle egy görög ízlésű Epigrammát csináljak. Ágyamban fekvé, éjféli körül jutott eszembe ez 's reggelig kész is volt az Epigramm, melly egyike a' legjobbknak gondolt verseimnek. Sophienál azonban rajta vesztettem, mert észre vette, hogy ágyamból, melly az ellenkező szögben áll az övétől, az olajlámpához csúszék 's úgy írtam valamit...

A grófné, ki eddig eltölt szívvel hallgatá emlékezéseimet 's szemei nem egyszer átnedvesedtek, most hirtelen megfogá kezem 's az indulat-tól fátyolos hangon szólott: „És hol van a' vers, édes Ferencz, szabad-e most már hallanom?“ — Én negédesen feleltem: „A' tilalom nem lett visszavonva, kedves Susie, az most is fennáll; Theréz szeme vigyáz reánk.“ — Susie felkaczagott. — „Azt hiszem — vágott vissza — Kazinczynak ma már a' versei sem veszedelmesek.“ — „Nem lehessen tudni — ripostoztam — talán most még inkább, mint valaha. Ősz hajjal talán még szabadabban lehetünk papjai Ámornak, mint midőn halántékunkon fekete fürtök símúltak el.“ — Így szólék 's kezemmel incselkedve mutattam a' kis nyílas Istenre, kinek szobrocskája a' kemence tetején állva, kezében felvont íjjal hallgatá beszédünket.

Egy könnyű kéz nehezedett vállamra. Föltekinték. Lotti állott mellettem.

— „Engedje meg Monsieur Kazinczy — szólott —, hogy elraboljuk magunknak. Egy girlandos contredansot járunk. Zseni fogja verni hozzá a' fortepianót. Jöjjön.“

Hiába húzódoztam, nem volt kibúvás. — Megcsókoltam a' grófné kezét és Lottinak kínállám karomat. A grófné mosolyogva intett: „Menjen, menjen, veszedelmes ember.“ — Lotti füle elkapta a' szót 's kék szemeiből ollyan sugarakat lövellt rám, hogy arczomon éreztem perzselését...

Ah, ti drága lelkek, ti kikaptok engem' ebből a' prózai világból, mellyben csak dudva életet élünk, 's egy poétaiba tesztek által, melly úgy áll egymáshoz, mint a' Petersburgban a' vad oroszok közt élt élet a' Rómaihoz...

Bizony régen volt, mikor Terpsychorének utolszor áldozék. A' táncz elbágyasztott 's midőn este nyugovóra tértem, olly mélyen alvám, a' hogy kevés a' bíboros alkóvokban. Angyalom kedves képeket lebegtete lelkem előtt. Susie és Lotti, anya és leány jövének felém mosolyos arczal. Milly szép két alak 's mennyire hasonlatosak egymáshoz. Lotti épen olyan, mint anyja volt harmincz esztendő előtt.

* * *

*

Nyoszolyámmal általellen egy almáriom felett függ Susie képe, mintegy két lábnyi magosságú vászonra festve. Gyenge leány vala.

mikor azt festették. A' Festő nem hízelkedett, de remekelt. Még a' lélek is el van találva. Kedvetlenség nélkül komoly (Ernst ohne Laune), a' mi igen rendjén van, mert a' fejet lehet ugyan vidámmá tenni, de nem mosolygóvá, mert a' nevetés a' képeken felette visszás coquetterie, 's nem sokkal jobb, mint a' Kreutzinger fejein az az öldöklő álomosság. — Meg kell vallani, hogy bájos kép. Ha nem Susie volna is, gyönyörködve nézném. Mivel az almárium felett ütő óra, két alabástrom urna 's egyéb holmival foliant könyvek is fognak helyet, fel felé kell reá nézni 's székre kell felállani, hogy el lehessen érni. — Hajnal felé már álmatlanul fekvém 's szemeim a' ritkuló homályban a' képet nézték. Eggszer csak két a' nap 's elhűlék, midőn sugárai az ablak jaloux-jának nyílásaim által a' képre lövődtek, glóriát vonva a' fej körül. A' bájalak mintha megelevenült volna 's komolyságát változtatva mosolyogni látszott. Az arcz mint a' porcelán, halavány pirossal színezve, a' legbágyadtabb rózsza leveleinek pirosával. És ez a' pirosság a' hajnalpirral egyre éledt. És a' mi az igen szép arcznak még több életet ada, az az igen nagy pillájú szem mintha reám tekintett volna, 's az a' gyönyörű metszésű száj, melly piros mint a' vér, mintha szóllani akart volna. Felülék ágyamban 's megdörzsöltem szemeimet. Mind jobban elámulék bámulatomban 's halk, apró kiáltások a' fakadtam, mintegy álmomban:

— „Lotti! Lotti!“

Az édes arcz még jobban mosolygani látszott, a' szemek mozogtak, a' nagy szépségű két sor fog fehéren csillogott. — Lelkem láng leve 's szívem olvadni kezdett a' forróságban.

Felugrottam nyoszolyámról, megcsókolám az újjamat 's lábhegyre ágaskodva a' csókot odanyomám a' kép bal kezére, mellynél szebb kezet a' Természet soha nem teremtett. 'S ez alatt úgy remegtem, mint a' nyárlevél.

Kinyitottam a' jaloux-kat 's a' nap béözönlött. — Az arcz többé már nem mosolygott, a' gyönyörű száj bécsukódott, a' szemek rendes komolysággal néztek le rám. — De az én szemeim még mindig csak őt látták, Lottit, a' bájos gyermeket. Melly rendkívüli hasonlatosság anya és leány között! Susie épen ilyen volt 18 éves korában. Csak hogy Susie szemei feketék, Lottié kékek, mint a' kékellő violák.

Sok idő telt, míg zavarodásomból magamhoz jöttem. Erem rendetlenül vert 's nem bírtam elszakadni a' festmény látásától. — Majd mint a' tolvaj, meg riadtam, mert ajtómon kopogást hallék. Döbrentei jött, hogy mennénk ferdeni. Szívem nagy nyomástól szabadúla és sietve mentem barátommal a' Sztrigyhez. Bemerítém lázas fejemet a' patakba 's a' híves habok magamhoz térítettek. Mikor visszafelé jövének, már vidám beszélgetésben felejtettem a' hajnali scénát.

* * *

A' Dámák már a' reggelinél ültek, mikor a' glorietté fehér ernyője alá léptem. Nyájas mosollyal fogadák üdvözlésemet 's Lotti megkérdezte miként aludtam a' kontra táncz után. Majd víg kedvvel beszélte el, hogy Vass György, a' ki az elfolyt télen sok ideig mulatott a' lengyeleknél, délután a' salonban leczkét ad nekik az alla pollaccából, melly polonaise nevezet alatt Párisban is cultiváltatik és nagyon módiba jöve. Biztatott,

kért, ostromolt, hogy tartsak velük. — Újra elfogott a' zavarodás, mikor a' szép lányra tekinték. Ollyasmit rebegtem, hogy nyugtalanul aludtam, fáradt vagyok, 's aligha vehetek részt a' leczkében, a' mi nem is illik öszült fejemhez.

Lotti édes coquetterievel felelt 's erősítgeté, hogy én igen jól és könnyen tánczolok 's ő sohasem kívánna más párt a' tánczban, mint engem'. Még csevegett, elnéztem 's egészen rajta felejtém szememet. Csinosan vala öltözve, de piperék nélkül. Fehér ruhája kék szalaggal volt által övedzve, hol keble virúlni kezd. Vállán is égszínkéek lepel, egy törökös, gazdag cashemir sál, melly festői ránczokban omlott alá. Szemeiből úgy lövelltek a' kék sugarak, hogy bűvölésüket nem bírta ki tekintetem. Érzém, hogy elgyúlladok és hirtelen elfordítám fejemet. Lopva a' grófnéra pillogtam, vajon Susie nem veszi-e észre zavarodásomat? De ő legbájosabb mosolyával tekinte rám 's bíztni látszott. Nem bírtam tovább, fölállottam és sürgős levelek írásával mentvén magamat, szobámba tértem.

Ott első tekintetem a' festményre esett. Sokáig állottam előtte, a commodehoz támasztva mellyemet. Szemeim ittasan csókolgaták gyönyörű nyakát, ámbrás szép mellyét, rózsás ajakát, 's a' gyönyörű alabástrom kezeket. — „Lotti — suttogám — óh Lolotte, ne tartsd hát zárva szácskád! Hagyd szívnom lehelleteid!“ — Felugrottam egy székre 's közel hajoltam arczához. Ereimben tűzfolyó csergett, mellyem összeszorúlt az édes keserűnek érzésétől. — „Láng vagyok, éltem alél, angyali lányka, add ide szácskád', hadd csókoljam rózsás ajkadat...“

Könnyű szédülés fogott el, 's alig tudtam földre kapaszkodni... Vízet szórtam fejemre 's elfúlva döltem nyoszolyámra. — Tikkadozva hevertem ott, 's édes képzelések játszottak velem.

Hirtelen ablakom alatt valami megzörrent. A' kavicson lépések zaja hallatszott. Fölttekinték 's az ablaknyílásban egy női fejet pillanték meg, a' Lottiét, ki történetből arra ment 's bétékinte. Nagy, sárga szalmakalapja pillantatra beárnyékolta az ablakot.

Felszöktem ülésemből, de a' fej már eltűnt. Fel 's alá járék szobámban elrészegülten. — Mi lele téged'? kérdém magamtól. Nem szégyenled gyengeségedet? — De egy más hang azt kiáltá belőlem: „Menj, lásd!“ — A hideg ész emlékeztete öszült fejemre, hogy már ötvennyolcz esztendőtt éltem át, de az ész világát az erős indulat szele eloltá. — „Mit tagadjam meg magamtól ez ártatlan örömet“ — szólék magamhoz 's mentem, remegve, mint a' nyárlevél. Fölszakítám az ajtót 's a' parkban elértem Lottit. Ott állt egy gypágy mellett, jobbra balra tekintgetve. Tettezett nyugalomban menék felé, de nyelvem reszkete. Nem tudom értette-e, melly zajgást rejt e' nyugalom, de látásomra megállott.

— „Mondja, Monsieur Kazinczy — szólott — nem látta-e gróf Vasst erre menni? Nem lelem, pedig itt adtunk találkát egymásnak, hogy a' faluba menjünk; személyesen akarnék némelly rendelést tenni a' görögnél.“

Nyelvem a' szájpaddlásomhoz tapadt, midőn szólni akartam.

— „Ah, itt jön a' pontatlan! — kiálta Lotti, parazoljával a' fenyő spallér felé döfve a' levegőbe — hogy megvárakoztatott!“

A' gróf mosolyogva mutatá csillogó fogait 's könnyű ugrásokkal közölte a' virágágyakat, hogy pár pillantat alatt mellettünk legyen.

A' vér megdermedt ereimben 's egyetlen hang se szakadt ki összeszorúlt torkomból.

— „Menjünk barátom, — mondá Lotti, elébb tettetett durczássággal megleckéztetvén az ifjú gavallért késedelmeért 's felvoná. parazolját. — Nem tart velünk, Monsieur?“

Meghajtám magam', szám valami üres mentséget rebegett, 's visszatámolyogtam szobámba. Alig vala lélekzetem, midőn ágyamra dőltem.

* *
*

Beüzentem a' grófnénak, hogy nem jól érzem magamat 's szobámban kell maradnom. Lajos gróf és Döbrentei Zsenivel szaladva jöttek, betörték ajtómon 's ijedten kérdezgeték, arczom sápadtságát látva: mi bajom 's nem kívánok-e orvost, vagy szereket? Mosolyogva tiltakoztam 's elmondtam, hogy tegnap a' késő esti órákban úgy elhúttam magam', hogy ágyban kell maradnom. Így a' test kiparázza magát 's jobban leszek. Holnapra talán nyoma se' lesz bajomnak. Kértem, hagyjanak magamba, pihennem kell. Megnyúgodni látszottak 's magamba' hagytak.

Ebéd után ágyba feküdtem; oly gyengének érzem magamat, mint a' kit forró betegség lepett meg.

Beteg vagyok-e csakugyan, vagy csak a' szokatlan izgalom viselt meg? Azt érzem, hogy nem lenne erőm nyilvánosan megjelenni, még el nem rendezem gondolataimat. Teljessen szétszaggatott lélekkel vagyok 's nem tudok úrrá lenni electricált érzéseimen. Mi történt velem, mi lelt, hová ragadtatám képzeléseim által? — Eszembe jutott, hogy egy bécsi időzésem alatt is egy hangversenyen, midőn Mozart igazgatá az orchestert, fortepianóját vevén, Storazzi, a' szép énekesnő úgy elbájoló szememet. fülemet, lelkemet, hogy napokig mindég szemeim előtt látám őt lebegni, mint a' szerelmes ifjú a' megpillantott 's egyszerre eltűnt leányt. De az illy elragadtatások annyira nem testi örömek, hogy inkább kevélykedni illik, azokra emlékezve, mint szégyenkezni. Hányszor belé nem szerelmesedtem Bécsben Van Dyck' egy portraitjába 's könnyekre fakadtam a' gyönyörűségtől. Nem rossz órában született az, a' ki a' remek művek látásakor így ragadtatik meg. A' valóság örömei szűkek és mindennapiak; azok az örömek, miket a' képzelés nyit, azok az igazán lelkiek, isteniek; 's mi ellenzi, hogy őket magunkéivá tegyük?

Ah édes képzelés, minő fordítást tevél most is lelkemben!

A' festmény valóban gyönyörű; nagy kedvem volna azt a' kolozsvári metszővel, Nagy Sámuellel rézbe metszteni, hogy magammal vihessem 's otthon rezeim éke legyen.

Most már nyugodtabban tudtam föl tekinteni a' falra, mellyen a' kép függött 's lelki zajgás nélkül tudtam elmerülni csudálgatásiban. Erem szelídebben vert 's mosolyogtam délelőtti izgalmimon.

Enyhe szender lepett meg 's mikor felnyitám szememet, már alkonyodott. A komornyik bejött 's meggyújtotta a' moderateur lámpát. Majd sonka szeleteket, süteményt 's czukros gyümölcsöt rakott az asztalra 's egy palaczk könnyű bort. Parancsaimat kérdé 's nem kapván feleletet, magamba' hagyott.

Ablakom alatt zenélni kezdtek a' tücskök 's én sokáig hallgattam

konzertjüket, szememet a' stucokra szegezve. Gondolataimat majd erre, majd arra terelgettem, de nem tudom miként, mindjárt elveszett előttem 'a fonál, 's másuvá vittek, mint akartam, gondolataim. Ez nyugtalanná tett; olvasni próbáltam tehát.

Könyveim közt keresgélve, kezembe akadtak Göthe Elégiáji. Eggy Elégiija végén nyitám ki a' könyvet, hol Göthe Ámor triumphusát éneкли. — — „Und der Barbara beherrscht römischen Busen und Leib — —“ Úgy látszik, Göthe Rómában mulatván nem riadt vissza a' szerelem üzésétől, nem rettegett gyümölcsöket szedni a' jónak és gonosznak tudásának fájáról. Igen, ez is hozzá tartozik a' Menschlichkeithoz. Hány esztendő is volt Göthe, midőn Rómában járt? ...

Hirtelen feltekinték a' commode fölött függő képre. Az arcz újra mosolyogni látszott 's szeméből csábos kék sugarak áradtak, mellyek összevegyültek a' holdfényvel, a' mint az szobámban szétáradt.

Erem újra erősebben kezdte verni 's teljes mértékben éreztem egész testemben azt a' zsibbadást, a' keserűnek azt a' titkos édességét, a' mit a' szerelmek szoktak érzeni. Elkapám szemem' a' festményről, eloltám a' lámpást 's fejemet befűrám párnáimba. De Morpheus hiába hinté altató mákját szememre, sokáig meg nem zsibbadott az. Már virradni kezdte, mikor elaludtam.

* *
*

Ah, micsoda édes kín az, titkon szeretni! Micsoda, óh micsoda állapot ez! Illy édesen szenvedni, illy gyötrődéssel élvezni a' kínlódást, ezt a' bódult szédelgést! Milly könnyű volna szívem, ha azt kiönthetném előtte!! De így az a' temérdek öröm, boldogság, rettegés, az az emésztő láng és indulat, a' mit látása, hallása gerjeszt belsőmben, mind mellyembe szorul. — Félénken tekintek mindenfelé, mert rettegek, hogy már talán magamat el is árúltam. Szemébe nézni alig merek valakinek, mert tartok tőlle, hogy titkomat szememben olvassa. Kémlelve vizsgálom Susie arczát, anyai szíve nem fedezte-e már fel? Kerülöm és keresem Lottit, nem lehetek nélküle, és gyötrődöm, ha mellette vagyok. Óh ha gróf Vass véle nyájasan beszél, ha bókjait szórja, mint nyilamlik mellyembe, 's ha ő egyget szól hozzá, mint hasítja szívemet...!

Legszívesebben szobámban kornyadozok, nyoszolyámra dőlve. Kezemen könyv, szemem az ő képén. A' képnek hányom csókjaimat 's vele folytatok titkos, édes suttogásokat. Ő tudja, érti, 's szelíd mosollyal viszonozza az őszült ember emésztő lángját. — — — Ah Lotti, Lotti, vajon sejtet-e, mint felverted nyugalمامat!

Melly örömek és melly csapások várnak rád e' falak közt! — e' gondolat rohana rám, midőn először léptem bé ezen ház küszöbén. Tudtam, lesznek mind ezek, mind azok; de ki álmodhatta volna meg azt teljes nagyságában! A' jövődöt homályba fedi előttünk a bennünket szerető istenség.

* *
*

Poétai művekbe kell öntenem elfojtott érzéseimet. Ma egy görög illatú Epigrammát producáltam. Ime:

Távol vagy mindég, s mindég közel Lotti! Szemem lát,
Hall fülem; ah de karom, Lotti, hijába keres.

* *
*

(Levél Kis Jánosnak, Sopronba.)

Dédács, Aug. 4. d. 1816.

Kedves Barátom! Bár kevés napokkal elébb írtam, íme újra írok. Vedd itt egy tegnap végzett Sonettemet. Nem merek hinni magamnak, ha jó-e? Nem úgy kérem ítéletedet, mint barátomét, hanem úgy mint Poétaét. A' sorok melegen buzogtak lelkemből; de te ne gondolj azzal, hanem dícsérj nagyon, ha érdemlem, 's gyalázz nagyon, ha érdemlem. Megolvasván, küldd kérlek Berzsenyinknek. — Das Sonett spricht sich nicht aus, mondhatod. De Petrarcának sem minden Sonettjét lehet érteni a' nélkül, hogy életével ne legyen igen jól ismeretes az olvasó. — Forró kéressel esedezem, mondd meg, írd meg nekem Zsibóra, megnyerte-e művem tetszésedet? Én nagyon meg vagyok vele elégedve és ha csak azért is, mert legszívesebb érzéseimet takarja fel. Feleségem gyenge leánykori képe, melyet mint mindég, itt is magammal hordok, azon falon függ, melly általellen áll ágyammal. A' felkelő nap azt a' helyet világosítja legelőbb szobámban. Álmatlanul fekvém 's szemem a' képet nézte, midőn a' nap első sugárai a' képre lövődtek. Ez volt indítóm, hogy a' képre egy Sonettet írjak. — Az igen jól eltalált kép örök ifjúsággal bír, nem úgy, mint Originálja, kit az esztendőök is, és gyermekszülés és szoptatás is fonnyaszt. Innen az illusio. — A' versezetben legalább forró phantasia 's hév érzés van, melly az én érzésem szerént első ingredientiaja a' jó Gedichtnek. — Elj szerencsésen tisztelt, csókölt Tiéiddel. Ölel Kazinczyd.

Imhol a' Sonett:

AZ Ő KÉPE.

Midőn a' hajnal elveri álmomat,
'S a' fény csak lopva csúsz még rejtekembe,
Imádott kedves kép, te tűnsz szemembe,
'S ah, gyúladni érzem régi lángomat.

Ez Ó! ez Ó! kiáltom, 's csókomat
A' képnek hányom részegült hevembe';
Így szólott, így járt, így mozgott, szemembe
Így nézett, elfogadván jobbomat.

S most ezzel folynak, mint egykor Vele
A' titkos, édes, boldog suttogások,
Vád, harcz, megbánás, új meg új alkívások.

'S midőn ezt üzöm, mint egykor Vele,
Kél a' nap 's bé ló a' jaloux-nyíláson,
'S sugárrival körültte glóriát von.

* *
*

A' postamester halála miatt már egy hete nem kapánk leveleket, újságokat 's leveleket ma sem. Zseni türelmetlen az otthoni hírek elmara-
dása miatt, a' mi engem hidegen hágy.

A' halált senki okos nem óhajtja, de ha meg kell lenni, eltűri. Meg-
történhetik, hogy a' mit az embernek a' maga meggyőződése nem ad, a'
természet adja meg, eloltván benne az élni kívánást. Én egy idő oltá
még feleségemre, 's gyermekeimre is olly nem mondom *hidegen*, de ha a'
szó jó volna, *melegtelenül* gondolok, hogy nem volna nagy resolutio azt
hallanom, hogy mennem kell...

De ah! hátha a levelek elmaradása nem jót jelent! — — — Óh ha
Sophie özvegyen találna hagyni! — — — Az, hogy ő nekem unokám
lehetne, semmit sem teszen. Igy házasodék Donát is, a' Festő, 's felesége
28 esztendővel a' 70 esztendőös ember mellett szépen él, mert általa imád-
tatik. Ah, Lolotte, drága gyermekem, eljőnnél-e hozzám, elráncosodott,
előszült, elgyengült emberhez akkor? Azzal hízlek meg magamnak, hogy
Lolotte, az én Lottim Yoricknak Elizájához hasonlít 's kérésemet el-
fogadná; 's inkább jönne hozzám penészes öreghez, mint Erdély minden
szépséggel 's virtussal bíró ifjához...

De ah, micsoda képzelésekkel vígasztalgatom magamat! Meddig,
meddig álmodozom! Melly hasztalan kívánságokat kerget phantasiám!
Nem fogom én soha látni boldog álmaim bételjesedését. Labyrinthusok
zárják el annak útját. Lotti soha sem lesz enyém 's meg sem fogja tudni
soha, mennyire epedezem utána. — De miért is kell a' késő szerelemnek
ezt az édes keserű érzését elszenvednem! Az volna rendjében a' természet-
nek, ha ezt a' szép érzést még azok is elveszítsék később korokban, a' kik
azt nem tompították el oktalanul magokban.

* * *

Gróf Vass György elment, Lotti szabad! Majd felsikolték örömem-
ben, midőn hallám a' hírt. Csüggeteg képzeim kitisztáltak fejből 's
minden vidám színben fényledezik körültem. Egész nap figyelgetem a'
kedves gyermeket, nem gyászolja-e az ifjú elmenetelét. De Lotti a régi;
járása, kelése, beszéde csupa modestia. Vígasztal a' képzelés, hogy ez a'
nyugalom nem tettetett. — Most sűrűn lehetünk egygyütt, mert Zsenit
Lajos gróf szép tevése elfoglalja, a' grófnét és Döbrenteit pedig az aratás
gondja. Ollykor kísétálunk mindnyájan az aratókhoz, kik kétszázan gyül-
tek fel a' grófné zárándi jószágiból, a' vad hegyek közül 's a' reggel oltá
nap szálltáig soha meg nem szűnő duda mellett űzik izzasztó munkájokat.
A' duda késő estig soha el nem némul 's ha az egyiket elhagyja lehellete,
másik veszi által. — Máskor meg csolnakba ülünk 's fel megyünk a' Sztrí-
gyen. Az evezőt Lajos gróf és Zseni hajtja 's Fanny és Constance türel-
metlenkedve várják, mikor hajthatják ők is. Mi meg Lottival kedves
beszélgetésbe merülve ülünk a' hajó farában. Ha a' csolnak közel csúsz
a' parthoz, Lotti vízi virágokat széd 's hajába fonja. — — — Nap szállta
után gyakorta késő éjfelelig járunk a parkban és a' fenyő allée világos
útján, a' tölt hold szelíd fényében, mialatt felettünk a számlálthatatlan
csillagok ragyognak.

Ma este egész a' Maros deltácskájáig sétálánk el, a' grófné pihenőjéig,
a' fehér padig, melynek fehér foltja kedvesen vált ki a' szilas homályá-

ból. Olyan volt minden körülttünk, mint egy Claude-Laurenni kép. — Lotti édesen kérdezte mindenféléről 's én elsiketülten felelgeték.

Egyszerre azt kérte, mondanám el előtte valamely versemet. Mentém magam', hogy könyv nélkül semmit sem tudok; ha kezemnél volna kisdéd csomóm, örömmel vetném ítélete alá. De ő nem engedett 's én egy-egy rövid epigrammámat mondtam fel, melly rövidege által bízathata, hogy el nem fogok akadni. De milly nagy lón csudálkozásom, midőn Lotti dicséret helyett megszólalt: „Hát azt nem tudná-e felmondani, Monsieur, azt a' verset, melly így kezdődik: Ké kellő violák illatozói közt... ?“ — És látva zavarodásomat édesen felnevetett 's finoman declamálvá hibátlanul mondta tovább az együgyű dalocskát, melly sikerültebb méveimhez tartozik.

Eragadtatásomban könnyekre fakadtam, leborúltam lábaihoz 's elborítám égő csókjaimmal gyönyörű kezét. Köszönő szavakat kerestem, de nyelvem csak rebegni tudott.

Nem tudom, meddig ragadott volna hevem, de a' lyányka lobbanó lángom elől a' kert homályába futott.

Ah, soha nem fogom feledni ezt a' gyönyörű pillantatot, ezt a' jót, ezt a' gyönyörűséget, melly most útamra hintetett sorsomtól.

Hogy legjobb világ-e ez, a' mint Pangloss úrék tanítják, nem tudom: eléggé ismerem bajait; de hogy ez a' világ igen jó világ, az nekem most már tántoríthatatlan hitem. Szerencsétlen, a' ki ezt nem hiszi.

Mikor felzaklatva szobámba tértem, tölt szívvel és meleg kebellem sokáig ültem nyoszolyám szélén, szemeimet Lotti képére függesztve. Majd ablakomba álltam 's csöndes merengéssel szemléltem a' sáppadt holdat 's az éj kárpitjain lerezzenő csillag-sugárokat, az elmúlt nap' halotti méceit. Így ragyog vissza az én lehúnyt reményem is.

Ah, repüljetek le rám ti éj zephírjei, ti harmaton ifjúlt rózsalehelletek. Öntsetek színbalzsamot szívembe, hadd repülhessek boldog képzetimmel. Óh légy idvez te szerelmes Éden, hol a' gyönyörűség gyümölcsei rám virítanak. 'S áldott légy te is, gyönyörű leányka...

Éjfél lehetett már 's szemeimet még mindég kerülték az éj tündérkéi. Nem bírtam szobámban maradni; csendben kiszöktem a' kastélyból, a' harmatos gyepen lementem a' tóhoz, eloldám a' csolnakot 's a' szép tengerkén sokáig fel 's alá evezgeték. Lapátom egy csapással ezer ezüst szikrákat vete. — — A' hosszas kerengés után kifáradtan végignyúlék csolnakomban 's elnézém, hogy a' csillagok mint futnak el felettem. A' part virággal elhalmozott bokraitól a' lengő szellőcskék a' legedesebb illatokat hordták felém 's kifújtak minden bút és aggást szívemből, melly azt szorongatta.

Meghordozám szemem' a' kastély' setét falain, felpillantottam Lolotte szobája' ablakára 's nagyot dobbant szívem, látván, hogy az ablakot gyertyafény világosítja 's Lotti éjjeli köntösében az ablakban áll.

Meglapúltam a' csolnakban és remegve vártam. De midőn újra felpillanték, láttam, hogy Lotti visszakapja magát 's a' világ eltűnik. Ekkor én is evezőmhöz nyúltam 's a' partra kormányoztam a' csolnakot. — Már derülni kezdett keleten, midőn szobámba lopám magamat.

Ma reggel Lolotte egy kérdéssel lepett meg, a' mellyre nem valék felkészülve. Azt kérdé: miért használok leveleimben 's egyéb írásaiban olly szavakat, mellyek közönségesen nem cultiváltak. — Ő, úgymond, meg van győződve, hogy én a' nélkül is tudnék írni, ha az illy szavak nem lennének míveimben; ha tehát némellykor illyeket írok, azt minden bizonynyal akarva teszem és így oknál fogva.

Mosolyogtam a' drága gyermekem 's játékos csapongásokkal feleltem, de a' mellyeket ő sehogy sem akart elfogadni. Rázogatta idres-bodros fejcskáját: „nem, nem, Monsieur Kazinczy, ne akarjon engem' ilyen dibdabságokkal kielégíteni. Mondja meg hát végre, melly oknál fogva használnál olly szavakat, miknek értelmét sokszor alig veszem, miknek értelmét úgy kell kitalálni?“

Elkomolyodtam. — „És mondja Nagysád, mondja kedves Lotti, nem találja-e ki?“ — „Az okot?“, kérdezte. — „Nem, hanem e' szokatlan szavak értelmét.“ — „Többnyire igen, mondá, bár nem mindég. Ollykor Döbrentei urat kell segédül kérnem.“ — „És mondja kedves Lolotte, szólék fokozódó izgással, sértik Nagysád fülét ez új, e' csinált szavak, rossz hangzásúaknak találja-e?“ — „Eleintén, még fülem hozzájuk nem szokott, visszatetszetek, megzavartak, de aztán úgy voltam velük...“ — Megszakítá a mondatot, várt. — „Úgy volt velük...“, ismétlem szavait 's tekintetemmel erőszakoskodám. A' legbájosabb arcz nézett vissza rám 's szemeiben negélyes mosoly játszott. — „Tudja, Monsieur Kazinczy, a' szeretett ábrázaton ollykor a' szeplő is alig tűnik szembe, vagy még szépnek is tartatik.“ — „Merçi bien Madame“, szólék és meghajoltam. A' gráciával rám szórt bók fülemig megpirított, de éreztem azt is, hogy a' bók nem csupán bók volt, de ügyes ripost is, melly talált.

Lotti csak pár pillantatig élvezte zavarodásomat, 's osztán komolyan folytatá:

— „Mondom, zavarnak ez új szók, mert nem fejezik ki elegendőképpen a' kiteendő ideát. Nem tudom, csak sejtem, mit akarnak közleni. Az illy szó nem lehet hív és kész magyarázója annak, a' mit a' lélek gondol és érez. Az homályban marad előttem.“

Elámúltam. Eddig csak sicarius döféseket kaptam a' szokás konok híveitől, de egyetlen komoly, vagy komolynak látszó ellenvetést sem 's íme most e' drága leányka ajkáról hangzik el az első. Mit szóljak neki? Szabad-e untatnom komolykodásokkal, törekedéseim' tudálékos elmagyarázásival? 'S nem sértem-é még inkább a' Dámát, ha játékosan elütöm a' dolgot. Úgy el valék akadva, miként a' kátyúba rekedt szekér.

Széllyel tekinték, segédet keresve. A parkon kívül állottunk, a Sztrígy és Maros deltácskája melletti réten, közel Susie kedves padjához, a' dél-előtti nap-sütésben. Repeső bogárkák kergették egymást, a' fűvek szálai közt; hol eltűntek az árnyék zöld homályában, hol megint a' verőfényre gyűltek 's seregesen repültek fel, vígan tánczolva a' nap melegén. — Jobb kezem mellett íme egy lepke repül fel az ingadozó fűszálról; mint ragyog szép színe; pillantatig kering a' légben 's most letelepszik egy szarkalábra, melly megrezdül súllya alatt. — Mosolyogva néztem Lolottera 's így szóltam hozzá: „Lássa kedves Nagysád, amott a' szarkalábra ült egy kis lepke 's széllyelterjeszti tarka szárnyát. Bársony szín pettyek vagynak tiszta ezüstjén 's arany prémje zölddé változik-el szárnyának szélein. Így ül ő czifrán 's csinosgatja kis feje ezüst szál csimbók-

ját. De most ni, lám, a' szellő megrezenti a' szarkalábat 's a' tarka lepke felrepül a' magosba; már ott kergetőzik a' számtalan színű zöld levelek közt 's ő maga is számtalanszor változtatja színeit... Lássá kedves Lolotte, ilyen az én phantasiám is, színes és szárnyaló. Hol egy, hol más helyre csapong, 's színei mindég változnak. Ha szóban akarom kibeszélni mindazt, a' mit érzek, szavaimnak az érzések lebegéséhez kell szabotniok. Az érzés hullámai geniális szökdeléssel szeretnek lebegni 's ilyenkor a' nyelv fordulását szabad, sőt kell változtatni. — A' nyelvszokás nem általhághatatlan mustra; az eleven 's teremtő phantasia más-képpen kíván a' nyelvvel bánni, mint az, a' kinek semmi ideális feltekin-tése nincs. — — A' kinek meleg érzése, szabad repdesésű phantasiája vagyon, az követheti szárnyaló csapongásomat, szabad emelkedésű lelke-met, az érezheti a' nyelv folytonos változtatásának szükségét. Mert nemde csak azt érthetjük jól, azt foghatjuk-fel, a' mihez atyafiságos lélek, vagy érzés bennünk is vagyon? — — — Vagy nézze csak kedves Lolotte, ezt a' bogárkát, melly itt a' fű-szálon mász felfelé. Szárnya aranyos zöld 's gyönyörűen játsza a' szivárvány színeit. Engedje meg nekem Kedves, ha nem akarok magamnak mint Író, szegényebb ruhát, mint a' mit a' Természet egy bogaracsának juttatott. Ilyent az embernek csak a' legkényesebb mesterség adhat. Én Artista vagyok s csak azoknak számokra írok, a' kiknek lelke a' Szép-Művészetekben gyönyörűséget talál. Boldog az, a' kinek lelke érti ezeket. A' hol mások ízetlen csömörrel, a' hamis gyönyörűségek által megrontott szívvel mennek el, ott véghetetlen szépségek világa mosolyog ő körülte. Néki illatoz minden virág, néki suhog minden bokr, néki zeng a' Poéta. Minden napja új és mindig változó gyönyörűségekkel teli, mellyeket a' Természet és Poézis szépségei véghetetlen különbséggel nyújtanak.“

Igy beszéltem fokozódó elégteliséggel. Hevem előnté szavaimat 's piros foltokat gyúlasztott ki orcáimon. Éreztem, hogy hevülök, hogy elkap a' forróság 's szemeim az indúlattól megtelnek könnyekkel. — De mint szédelgék örömben 's álmélkodásban, mikor Lottira tekinték. Lolotte, a' gyönyörűséges, parazoljával zavarodottan kapirgálta a' földet, homloka pipacsszínűre vált, 's szemében egy könnyesepp, szájacskáján édes szó reszketett. — „Köszönöm, Monsieur — suttogta — megérttem.“ Igy szólván, rám nézett, majd gyorsan lekapta szemét róllam 's csak hallgatott. Érzém, hogy lelke eltölt, de alig tudtam, mi az, a' mi elrészegítette. Szavaimtól hatást vártam, de mint várhattam volna ennyit.

Képzeltetlenn az, hogy a' Természet ennek a' gyermeknek mennyi kellemet, mennyi Gutműtigkeitot ada. Melly érettség, melly nemes mód és tón, melly lánglélek és szív. — 'S melly gyönyörű az, midőn tulajdon gondolatainkat, 's legszentebb érzéseinket egy nagy talentomú, mívelt lelkű, hív Nő lelkében látjuk visszasugározni, mint a' hogy a' Claveszin' fogain két oktáva ugyan azon egy hangot különbözve hangoztatja.

Csend lőn. Lolotte, a' bájos gyermek leglassúbb lehegését is érzé szívem. — Meghajoltam; gracióz csuklójára illendő gyöngédséggel egy nádmézes csókot lehelltem. 'S ezzel a' fináléval ért véget a' szép scéna. — Nem vontá el magát.

Castinak, Gli Animalì parlanti furcsa vitézi költeményét olvastuk tegnap este Lottival és Döbrenteivel, midőn a' komornyik kezében levelet és kis packétot tartva lépett be. Megremegtem, nem tudom miért. A' levél 's a' packét Lottinak szolt, a' ki midőn felbontá a' levelet, elveresedett. — „Ki hozta ezeket?“ — kérde a' komornyikot. 'S midőn megtudá, hogy egy lovas legény, fölkel, bocsánatunkat kérte 's befutott anyjához. — Megkérde Döbrenteit, de ő sem tudá a' zavarodás okát. Fölkeltem és szobámba tértem. Éjjel nyugtalanul alvám 's szívem vihar közeledését érezte.

A' nap bésütött ablakomon, midőn fölébredtem. Összekapkodám magam 's sietésben topánkám csattja leszakadt. Nem vagyok babonás, de ezt omennek tartom. Ilyenkor mindég kedvetlenség ért.

A' gloriettebe siettem 's a' társaságot már reggeli után találtam. De mint elhültem, midőn Lotti mellett gróf Vass Györgyöt látám meg. Sápadt levék, mint a' hold 's kedvetlenül nyújtám felé kezemet.

— „Ah, a' gróf Urat újra láthatjuk?“ — szoltam, de hangom rekedt volt az indulattól 's fanyar. — „Mikor jött?“ — kérdezem újra.

— „Ma reggel“ — felelte 's fehér két sor fogát mutatá a' rettenetes ember.

Rátekinték Lottira, ki ragyogó arcczal nyujtá felém kezét. Lehajoltam, hogy megcsókoljam, midőn szemem egy karika gyűrűt látott, mely újján csillogott a' nap fényben. Tekintetem futva kereste a' gróf kezét 's azon is egy gyűrűt fénylett.

Nem tudtam szólni, csak a' grófnéra néztem, Susie mosolygott és könnyezett.

— „Igen, édes barátom, György eljegyezte Lottit.“

Felfordult a' világ körültem 's könnyek fojtogatták torkomat.

Majd hirtelen megerősítém magamat 's oda léptem a' grófhhoz.

— „Szeresse őt gróf Ur, mert ő angyal.“

Majd Lottihöz fordultam 's homlokán csókoltam. Arczáról az a' fény sugárzott, a' miről a' nők boldogsága felismerhető.

De ah, mint fáj az én szívem, mint hasgatá keblemet a' fájdalom.

Ime, meg van téve a' kötés, mely Lottit másnak karjaiba vezetvén, kárhözatos vétekké teszen minden utánna-vágyást.

Reményem eltűnt, mint mikor a' torony lámpása az éjnek vad zivatarja közt ellobban.

Midőn érte nyílt 's ah milly későn nyílt viráginak gyümölcsei érnei kezdettek, mikor azokat aratni reméllettem, akkor dőlt össze egy pillanatban minden reményem. Halálos csábulás fogott el 's elalélt szívem tompa lankadásba süllyedt. . . .

Abba kell hagynom; nem bírom tovább. Pedig szívem olly igen tele van. De az illy fájdalmak nem kívánnak láttatni 's elhallgatok.

Ah, oda minden! minden! és örökre!

* * *

Plánom kész: nem maradok tovább Dédácson, folytatom útamát Zsibó felé, hol az ifjú Wesselényi már várja öreg barátját.

Tegnap múlt el két holnapja, hogy feleségemet 's házam népét elhagytam, sietnem kell immár. Nem sokára nállatok leszünk édes Sophiem! Várj, mint szoktál kiterjesztett karokkal.

Midőn bejelentém szándékomat, elkezdődtek a' heves marasztalások. De én makacsul ellenök szegzém magamat 's megmaradtam határozatomnál. Mikor a' grófné kifárada a' marasztalásban, Lotti vőn ostrom alá. de sikertelenül.

— „Ah, édes Lolotte — mondám — az életnek sok örömei vannak 's én Erdélyben 's épen itt Dédácson sok, igen nagy örömeikkel éltem, boldogabb soha nem voltam: de férj vagyok, atya vagyok, enyém Sophie 's én soha még két holnapig nem voltam Sophie nélkül.“

'S még ezeket mondta szám, lelkem szemével láttam Sophiet, a' mint repeső karokkal jön előmbé. Elfogott a' vágy, hogy mellyemre szoríthassam a' legjobb asszonyt, a' kit Isten teremthete 's így könnyű szerrel tudtam ellentállni Lotti ostromának.

Fanny, a' grófné középső leánykája némán álla közöttünk; neki a' Természet annyi félnékséget ada áldásúl, hogy attól a' gondos nevelés sem szabadíthatá meg egészen.

— „Én téged' marasztani nem is merlek — mondá — mert miként boldogulhatnék ott, hol anyám 's testvérem haszontalan tevék a' kérését.“

Szívemet elárasztá a' vér 's összecsókolám a' drága gyermeket piros orcáján 's gyönyörű fekete szemein.

— „Érezze hát kedves Fanny — kiálték — melly igazságtalan mind irántam, mind kivált maga iránt. Nem a' grófné, nem Lotti kedvéért maradok, de Fanny kedvéért még egy napig...“

*

Ohajtám, hogy a' dédácsi kert tartsa fenn itt létem emlékét. Lemenénk tehát a' parkba 's egy Ailanthus kérgére a' grófné betűjét, egy fekete Nyáréra a' Fannyjét, egy Glediciáéra a' Lottiét, egy Rhusra a' magamét 's egy Platánra a' Zsenijét metszettem fel, alá vetve a' magaménak az esztendő számát is. — Crescetis amores! mondám, elkészülvén munkámmal. Nem játék-e ez 's illő-e koromhoz? De akarom, hogy Dédács ne felejtse, hogy látott. — Épen akkor, midőn egy nekem drága nevet metszék, és nem elébb, nem utóbb, megszólala egy tölgyön a' kakuk. Rendes dolog, hogy ilyenkor kérdezzen az ember a' madártól. Nem csak a' még várható évek számát, de más egyebet is. Én nem kérdeztem semmit 's a' madár is elhallgatott. Mit is mondhat vala nekem!

*

És most még néhány siető ecset-vonást az utolsó napról. Palettámon elfogyott a' festék 's nincs kedvem új színeket keverni. Az utolsó kép ha színtelen lessz is, szívemben mindég frissen fog élni.

A' reggeli mellett ültünk, elfojtott szívvel, mert érzénk az elválás közelítő pillanatát. Szándékosan közömbös dolgokról folyt a' szó, nem akarván érzéseink viharát feltámasztani. — Ekkor történt, hogy Lotti nekem azt az anygali kérést tette, hadd lehessen fogadott leányom. Erre Lajos ugyanezt a' kérést tevé magára nézve. Fanny és Constance nyakamba ugrottak és sikoltva kiáltozák: „Én is! Én is!“

Ah, melly scéna volt ez, lehetne-é valaha is elfelejteni...! Édes zsidadás lepett meg 's már nem szégyelltem könnyeimet.

Hét órákor kész vala kocsisom, mert akkorára parancsoltam. Elverte a' nyolezgat 's Döbrentei emlékeztete, hogy fogatni kellene. — Ne még! — Végre fogata. — Kilencz lett 's Döbrentei emlékeztete, hogy a' lovak

A HÁROM HIBALKAY.

A három Hibalkay ott lakott a hegyek közötti öreg városban, amely még mindig a szivemig ér láthatatlan kezeivel, mint ahogyan éjszaka az aggodalmaskodó anya nyújtja ki kezét a gyermekéhez. A gyermeknek jó. Megfordul és odabújik az anyjához. Nekem csak álmodnom lehet róla.

A kertjük és házuk a temető közelében volt, a szomszédos hegyoldalon. Ott álmodoztak és emlékeztek a halottak a bozótban, a kettőskalapáccsal vagy tölgylevéllel díszített sírkövek alatt, míg a tuja, az örökzöld és az orgona benőtte lassan az egész temetőt és az elvadult virágok kékje, sárgája, halvány rózsaszínje leömlött a sírdombokról, átfolyt a roskadozó kerítés alatt egészen a kerti útig, amin túl vén fenyők és félnék nyírek között pirosra festett kertipadok álltak a tennispálya magas hálója mentén. Feljebb a ház sárga fala és csúcsos teteje látszott régi szélkakasaival. Ezt a szélkakást egyszer a legöregebb Hibalkay úgy igazította meg, hogy csak egy irányban foroghatott. Visszafelé nem. Bántotta őt, hogy a szélkakasa visszafelé is forog, mikor ő mindig csak előre igyekezett egész életében.

Kissé fellengzős, kissé tudákos emberek voltak a Hibalkayak, mint sokan azon a tájon, akik a saját rajongásukkal és saját tudományukkal élnek egyedül s nincs alkalmuk hozzá, hogy összemérjék mások rajongásával és mások tudományával. De amit gondoltak és éreztek, őszintén gondolták és érezték, s aszerint éltek.

A legfiatalabb Hibalkay jött ki először a házból. A tennispályáról most húzódott el lassan a nap. Leült a leánnyal együtt a nyírfa alá, a padra, hogy megvárja az árnyékot. A városból jött a leány a rakettjével. fehér csipkekalapja volt és könnyű kék ruhája. A Hibalkay-fiú nem törődött az öltözetével, kinőtt kabátokat hordott, éppen csak hogy a nyakendője ne legyen úgy megkötve, mint más közönséges emberfiának. Ott ültek ketten és azt hitték, hogy övük az egész világ. Beszéltek Maeterlinckről és Arany Jánosról, Bergsonról, Adyról, Ribot-ról, Dickensről, mindenkiről és mindenről, csodálatos ellenmondásokba keveredve, de ez egy csöppet sem nyugtalanította őket. Sóhajtottak és töprengtek, ám természetesnek találták. Hiszen nyilvánvaló, hogy sok ellenmondás van a világon.

— Igyekeznünk kell, — beszélt a fiú, — olyan magasra szállni, ahonnan a hegy minden lejtőjét látjuk és ahonnan észre tudjuk venni az egymástól távol futó folyók egy tengerben való egyesülését. Oh, az emberek, Évi, olyan keveset látnak általában...

Az emberek! Magukat, persze, odafenn érezték a csúcson. Gyerekes nagyképűsködéssel és tudákoskodással kategóriákra osztották az embereket. Megvetették azokat, akik tétlenül hevernek az álmok lágy felhő-

rétjein s a terveiket így élik ki, ahelyett hogy valóra váltanák, vagy legalább megpróbálnák valóra váltani. Sajnálták azokat, akiknek lehetetlenség az álmuk és nem gondoltak arra, hogy hátha az övék is lehetetlen. Sajnálták azokat a szegényeket, akiket annyira lever az élet, hogy nem érzik a küzdelem gyönyörűségét, mert a diadal gyönyörűségét nem érezhetik és azokat a szegényeket, akik annyira el vannak telve mindennel, hogy nem tudják, mire vágyjanak és nem érzik a diadal gyönyörűségét, mert a küzdelem gyönyörűségét nem érezhetik. Sajnálták továbbá azokat, akiknek minden álmuk egy asszony vagy egy férfi szerelme, — bár ezzel titkon a saját szívéket is megtagadták, — de különösképen lenézték azokat, akik olyasmire tudnak vágyakozni, aminek csak reális értéke van.

És nagyon meg voltak magukkal elégedve. Most már az ő álmaikról kezdtek beszélgetni.

— Hogy küzdeni akarjunk az álmainkért, — folytatta a fiú, — csak az kell, hogy valamilyen egységes alakban jelenjenek meg előttünk és lássuk a képzelt utat, ami a cél felé vezet. Ez az út, ez a cél néha homályosabb, néha tisztább, néha egészen elmosódott. Általánosító, szétfolyó fogalmaknak látszik csak messzefénylő fehér szobra a ködben. De félig tudattalan vágyai és erői viszik feléje a vezetőt s utána a tömeget ellenállhatatlanul... Látja-e, Évi, Pascal halhatatlan emberét, a kultúra küzdelmének megszemélyesítőjét, aki lámpással a kezében tör előre a ködön át, örökké tanul és örökké ifjú és erős...

Évi megértő és álmodozó mosollyal azt felelte, hogy látja. Ettől aztán az ifjú Hibalkay méginkább tűzbe jött.

— Nekem a csillagok az álmaim. Fel akarok jutni hozzájuk, legalább a lelkemmel. Látni akarom őket úgy, mint ahogy nem látta még soha senki. Pedig sokan akarták megismerni őket... Hallott már valaha Csen-Kongról, a tudós kínai császárról, aki a Tien-son-sani magaslatról figyelte minden éjszaka a szent csillagokat? Hát a Szupta-Szindhu kóbor pásztorairól? Akik a csillagokat sokáig Agni vagy Varuna örömtüzeinek vélték, míg végre egyikük észrevette, hogy a tüzek szabályos időközökben gyúlnak fel egy-egy helyen és lelkében feltámadt a kérdés és feltámadt a feleletért való küzdelem. Nem szédítette-e el még magát, Évi, a szegény, sötétben tapogatózó álmodozók sok bűbajos meséje? A skandinávok éjszakájáról, aki elől lovagol jégsörényű Rinfax lován, hideget és sötétséget árasztva s útja végén verejtékcseppeket hullajtva a földre sebes rohanásában, hogy utól ne érhesse saját fia, a nap, aki lángsörényű Sinfax lován jön, fényt és meleget hintve szertesét...

Igen. Évi azt felelte, hogy elszédítette. Zavarodottan mosolygott és meghatottságában, lelkesedésében szoroshúrú rakettjét ütögette kis, vékony ujjával. A fiú pedig boldog volt, hogy őt megértik.

— Tudja, — folytatta, — én rajongok Anaximenesért, aki azt hitte, hogy a csillagok szögek módjára vannak beverve az égkupolába és Empedoklesért is, aki fejcsóválva helyreigazította őt: nem szögek, de odaforasztott kristályok a csillagok. És az ióni bölesek principiumai, Pythagoras zenélő számjai, Demokritos és Plátó akusztika-elmélete és minden egyéb ilyen dolog úgy fellelkesítenek és elragadnak, hogy néha azt hiszem, szétfeszül a szívem. Meglátja, Évi, hogy csinálnom kell valamit... elérök egyszer valahová... előbbre viszem az emberiséget... De mikor? Mikor kerül már reám a sor, hogy felhasználhassam azt az erőt, ami...

— Már árnyékos a pálya, — mondta halkan a leány.

A fiú elhallgatott, leeresztette a két karját és odanézett. Az arca felragyogott.

— Csakugyan. Gyerünk játszani.

Mentek.

*

Mikor már javában ütötték a labdát, akkor jött arrafelé a középső Hibalkay barátjával, a bencésigazgatóval. Leültek ők is ugyanarra a piros padra, a nyírfa alá. A középső Hibalkay jótékonysági egyleteket alapított a városban és egy darabig képviselő is volt, de lemondott erről a dicsőségről. Rosszkedvűen jött haza és még most is rosszkedvű volt.

— Mindig fáradtnak érzem magam, — mondta a barátjának s térdére könyökölve, tenyerébe hajtotta a fejét.

— Pihenj, — mondta az igazgató. — Rászolgáltál bőven. Az ilyen kiváló szervező erő, kérlek, mint amilyen...

Ám az öregebbik Hibalkay csak legyintett és felvonta a két szemöldökét, éppen mint a fia az előbb, ha valami nagyon fontosat akart mondani.

— A kiválóság, barátom, nem abban áll, hogy valaki rendkívüli jogokat követeljen magának, hanem hogy rendkívüli kötelességeket tudjon elvégezni. A pihenés joga azoké, akik már nem bírják az utat tovább. Én még bírom. Nem úgy, persze, mint amikor fiatalabb voltam. Akkor azt hittem, hogy enyém a világ és hogy előbbreviszem az emberiséget. Hogy én forgathatom a földet és én állok a közepén. Micsoda boldog egy hit volt! Én nem tudom, miért nem maradhat mindig olyan ostoba az ember. Lassan megtanultam tisztábban látni. Minden szegény félvad népség önmagát képzelte a föld középpontjára, az indusok Midhyamának, a skandinávok Midheimnek, a régi germánok Mittagartnak, a hiberniai kelták Meadhonnak nevezték a hazájukat, az inkák pedig meg is tudták mutatni a föld középpontját cuzcói szentélyükben. Általános emberi gyöngeség az a hit, hogy vagyunk valakik, hogy valamiképpen fontos a létezésünk. Micsoda bohóság, barátom! Küzdeni vágytam fiatalkoromban és amit akartam, el is értem. Egy tanácsot adok neked: ne kívánd soha, hogy teljesüljenek a kívánságaid. Mert nem a kívánságaidban csaldóls, hanem magadban. Nem lehet máskép. Bennünk a hiba. Hiába emelgetjük a karjainkat szárny módjára, lent állunk csak a tömeg között.

— Testvérek között, — mondotta a pap.

— Igen, — bólintott az idősebbik Hibalkay. — Csak későbbben kezdtem észrevenni, hogy a tömegben is vannak emberek. A tudományok és harcok embereitől most ezekhez fordultam, akik minden természetes önzés ellenére megálltak az úton, hogy az eltiportakon segítsenek. Észrevettem az idealistákat, a naiv hiszékenyeket, azokat, akik nem előbbre vinni, de megváltani akarták a világot. Azokat, akik egy eszméért éltek és akik meghaltak egy eszméért. Mennyi mártír! Láttam jönni őket és beleborzadtam. És, amint láttam, hogy az embereket még a mártírok sem változtathatják meg, egyre jobban erőt vett a szívemen valami csodálatos szomorúság.

Kopaszodó fejét még mélyebbre hajtotta.

— Könnyen röpül az ember ég felé, ha épek a szárnyai. De a lankadók már nem mehetnek. Szörnyeteg, gúnyolódó és vádaskodó arcú emlékek ülnek a vállaikra s lepányvázznak a fejüket, hogy nem tudnak fölfelé nézni sem többé. Különös dolog a bánat, barátom. Fájdalom és betegség, de később szédületes, bágyasztó, édes lázat hoz...

— Elmúlik, — szólt az igazgató.

Hibalkay csak legyintett. Most már benne volt a beszédben. Alig hallotta, mit felelt a barátja neki.

— Akármilyen jót akar is az ember, rossz lesz a vége. Másnak nem mondanám, de te pap vagy, meghallgathatod. Mélyebben érzem néha a szívemet a fű gyökereinél, az áskáló bogaragnál, a penészedő halottaknál. Jó neki ott. A bánat mély gödröt ás a lelkünk mélyén, betemeti minden érzésünket és nehéz kőből kriptát emel föléje. Sokan viselnek ilyen kriptát a szívükben, anélkül, hogy tudnák. Csak látom, hogy a fejük önkénytelenül előrehajlik s a lépésük nehéz. A szomorúsághoz nem kell filozófia. Mindennap egy lapát föld, mindennap egy kődarab... Csöndesen dolgozik a bánat. Néha már a gyermeknél kezd és mire megöregszik az ember, nem marad munkája többé. Boldogok az ilyen öregek, mert szívesen hajtják meg fejüket a halál előtt. De amíg idáig jutottak, ki számolta meg a könnyeiket? Az enyéimet nem számolta senki. Ne is számolja.

Felegyenesedett és dacos lett az arca. A szája keskeny és egyenes. A szeme kemény.

— Csak ne tudnám azt legalább, hogy itt tönkre fog menni minden. Minden. Mi vár a fiamra? Nem marad itt más a szomszédjában, csak a halottak. Minek törekszik? Minek álmodozik? Minek...

Csoszogás hallatszott a hátuk mögött. Hibalkay abbahagyta hirtelen ezt a beszédet. Rátette a barátja vállára a karját és nevetve mondta:

— Nézd, hogy tenniszezik az a fiú. Mintha az élete függne tőle. Így csinál mindent. És éppen ez a baj, — tette hozzá halkán.

*

— Szépek a nyírfák, — mondta a legöregebbik Hibalkay, amint odaért hozzájuk nagy posztópapucsában, zsinóros házikabátjában, bojtos fezzel a fején. — Szépek a nyírfák, de én a fenyőket jobban szeretem. Titokzatosak és ünnepélyesek, akár havas szárnyal gubbasztanak egymás mellett, megdermedve áhitatos csöndességükben, akár pedig friss tobozaikat emelgetik lassú mozdulataikkal és átnéznek a patakon a temető felé.

Leült melléjük a padra és összetöpörödött, csupasz, ráncos arcát bohókásan kedvessé tette a mosoly. Egy pillanatig hallgatott, de csak egy pillanatig. A másik kettő nem szólalt meg, ő beszélt tovább.

— Amerre pedig néznek, mindenütt emlék és mindenütt álom. Bolondság azt mondani, hogy meghalt a mult. A fák, házak, kövek emlékeznek a régi dolgokra és régi emberekre. Nekik, mért nem mozognak, van idejük soká élni és emlékezni. Nem emészti őket nyugtalanság, bolondos szívük sincs, ami hol nekiviszi az embert a veszedelmeknek, hol futni készíti előle. Ők állnak, tűrnek szelet, havat, tüzet, kalapácsot, figyelnek hallgaton és bölcsőbbek lesznek minden órával. Aki pedig szereti és érti őket, lassan maga is meglátja kilépni árnyékukból a régi embereknek, régi

álmodóknak, régi álmok hőseinek menetét. Azokét, akik odaát fekszenek még és azokét, akik itt feküdtek valaha. Ez a kert is temető volt régen és vajjon hol van olyan talpalatnyi folt a földön, ahol nem feküdt valaha halott? Szeretem őket. Mind szeretem. Nincs rajtuk semmi gyászos vagy szomorú.

A másik kettő még mindig nem felelt. A legöregebb Hibalkay pedig folytatta:

— A lélek, ha erős, megszabadulhat minden gyásztól. Sok minden van a világon, amit a bánatba merült ember nem vesz észre, pedig a bűvös csengő mellette várja, hogy hozzáérjen és előhívassa a jóságos és hatalmas gyógyító szellemet. De mi vakok vagyunk hosszú ideig és szomorú tévelygésünkben letapossuk a gyógyító füveket is a többi között. Csodálatos az emberek csüggettsége, amivel valami csalódásba vagy igazságtalanságba bele tudnak nyugodni. Azért, mert a mi igazságunk csak relatív, belenyugodni valami igazságtalanságba, ami szintén relatív, legalább is ostobaság. A csüggettség pedig mindig igazságtalanság. A bálványaink ledőlhetnek, de nincs olyan tiszta szívvel emelt bálvány, ami mögött ne állna maga az Isten. Te, fiam, szereted emlegetni a régi, szegény népségeket, akik mind magukat hitték a föld középpontján. Azt mondom neked: ez a város, aminek földjében nemsokára pihenni fogok, a föld középpontja nekem, olyan erős hittel, mint amilyen az inkáké volt és a régi germánoké. És ezt az egy illuziómat sohasem akarom elveszteni.

Fiatalságomban a messzi csillagok vonzottak, férfikoromban az emberek ködös problémái. Most leszálltam egészen a földre. Végigfekszem rajta és mosolygok. Valami olyanféléről hallottam beszélni tőled és régebben magam is mondtam talán magamnak, hogy megkezdődött a hanyatlása ennek a kultúrának. Gyerekes önhittség. A mi kultúránk még nem ért el oda, ahová el kell érnie. Mindenütt kiforratlanságot látok. Mit akartok hát? Előre van még utunk és én örülök neki. Jobban szeretek azok között lenni, akiknek az a hivatásuk, hogy küszködjenek és előretörjenek, — s ezt tettem én is, amennyire telt tőlem. Nem irigylem az ifjabb Pliniust gyönyörű villájában, bár aggodalmak és gondok között élünk, de van hitünk, reményünk és fiatalos erőnk ehhez a küzdelemhez!

Az öreg úr magasra emelte két kurta karját. Ráncos, gyerekesen kerek arca égett. A fenyők is megmozdultak. Ők is felemelték karjaikat a könnyű szélben.

Csönd lett. A tennispálya másik oldalán búcsúzott egymástól a leány és a fiatalabbik Hibalkay. Az öreg urak is felálltak és elindultak a ház felé.

Lassan eltűntek mindnyájan. Eltűnt a három Hibalkay. Eltűnt a tennispálya, eltűntek a piros padok... A temető bozótja bejött a kertbe és elfoglalta lassan az egész hegyoldalt.

De a fenyők még mindig ott állnak magasan és tartják a karjaikat örök emlékezéssel és várakozással az égnek.

Kosáryné Réz Lola.

NŐK AZ EGYETEMEN.

II.

A női lélek.

A „hosszú haj, rövid ész“-féle közmondás igazolására, mely valamiféle formában a legtöbb nép velős szólásmódjai között a férfi értelmi rátartóságát képviseli, már a XVIII. század frenológusai megtalálni vélték az anatómiai alapot a nő viszonylag kisebb fejtérfogatában. Gall utal arra, hogy már az antik világ szobrászainak finom valóságérzéke az isteneket, hőroszokat és filozófusokat mindig sokkal nagyobb fejjel ábrázolta, mint a nőket. Az agyvelősúly-mérésekből később kitűnt, hogy már az újszülötteknél a fiúk agyvelejének súlya tíz grammal több, mint a lányoké: két és fél éves korig ez a különbség átlag 110 grammra emelkedik, a felnőttéknél 135 grammra. Azonban ebből a nők szellemi képességeire következtetést vonni egyáltalán nem lehet, mert a nők kisebb agysúlyát átlag kisebb testsúlyuk és kisebb testfelületük eléggé érthetővé teszi. Különben is az agyállomány működésére nézve nem egyedül a súly, vagyis az agytömeg nagysága a döntő, hanem az agysejtek és rostok organizációja és finomabb szerkezete. Egy toronyóra nem szükségképen jár jobban, mint egy zsebóra (E. Bumm: Über das Frauenstudium. 1917. 8—9.). Ami a „gyengébb“ nem testi szervezetét illeti, ez általában kétségkívül kisebb, finomabb és karcsúbb alkotású, csekélyebb izomerejű és munkabírású, kevesebb ellenálló-képességű.

Alapkérdésünk a szellemi pályákra vonatkozik, tehát bennünket itt elsősorban a *női lélek* tipikus természete érdekel. Ennek vizsgálata csak az utóbbi két évtizedben, a modern differenciális pszichológia módszereinek kialakulása után ölthetett szigorúbban tudományos jelleget. A régebbi kutatók a női lelket vagy egyoldalúan fiziológiai-orvosi szögből nézték (Mantegazza, Lombroso, G. Ferrero, P. J. Möbius), vagy csak elszigetelt szubjektív megfigyelések általánosítása alapján szerkesztették meg a női psziché képét. Az is gyakori, hogy nem az átlagos típust iparkodtak megállapítani, hanem egyes kiválóbb nő-egyénségek lelkének elemzése alapján akarták konstatálni, milyen a női lélek általában. Továbbá a megfigyelésben, az anyag gyűjtésében, kiválasztásában és feldolgozásában sokszor érvényesült a kutatónak a nőkről már eleve határozottan kialakult eszméje, jó vagy balítélete, mely bizonyos tényeket, mint vele ellenkezőket vagy észre sem vett, vagy egyenest helytelenül értelmezett. A mai differenciális pszichológiai kutatás iparkodik e hibaforrásokat kiküszöbölni: a különböző kísérleti, enquete- és statisztikai módszerekkel exaktabb és objektívebb jelleget kölcsönöz a vizsgálatnak, lehetővé teszi a vizsgálatoknak s ezek eredményeinek a különböző kutatók részéről való kölcsönös ellenőrzését és javítását. A modern pszichológiai kutatás egész apparátusával készült az idevágó

tudományos irodalom legkitünőbb terméke, G. Heymansnak, a groningeni egyetem tanárának könyve: *Die Psychologie der Frauen* (2-ik jav. kiadás, 1924. 302 lap). Anyagának bősége, lépésről lépésre haladó módszeres eljárása, szigorúan tudományos objektivitása, az eddigi vizsgálatok kritikai feldolgozása messze valamennyi hasonló mű fölé emeli.

Először a nő tipikus érzelmi és akarati, majd értelmi életét és intelligenciáját vizsgáljuk, hogy azután e vizsgálat alapján következtetéseket vonhassunk a női léleknek egyes szellemi pályákra való alkalmasságára vonatkozóan.

Érzelem és akarat.

Mind a pszichológusok, mind a mindennapi élet megfigyelői valamennyien megegyeznek abban, hogy a nők érzelmi élete mélyebb és gazdagabb, a nők érzelmi rezonanciája sokkal erősebb, kiterjedtebb és változékonyabb, mint a férfiaké, sőt, hogy mindazoknak a sajátságoknak, melyekben a nő lelki élete a férfitől tipikusan különbözik, a végső gyökere éppen a nő fokozott *emocionalitásában* található meg.

A nőknél sokkal gyengébb benyomásoknak már érzelmi koefficiensük van, náluk az érzelmi küszöb sokkal mélyebben van, mint a férfiaknál. Viszont ugyanazokra a benyomásokra a nők érzelmileg általában sokkal erősebben hatnak vissza, mint a férfiak. Ez már a kisgyermeknél megállapítható: a fiúknak inkább tárgyi, a lányoknak érzelemszerű, értékelési irányú az érdeklődése; a fiúk, ha új, addig nem látott tárgyra bukkanak, első kérdésük: mi ez? mire való? hogyan került ide?, míg a lányok így kiáltanak föl: de szép! de csúnya! Továbbá a lányok sokkal fogékonnyabbak a dicséret, vagy dorgálás iránt, hamarább meghatódnak, minden apróság miatt hamarább megsértődnek vagy lelkesednek, sírnak vagy nevetnek, sokkal érzékenyebbek és ingerlékenyebbek, a vizsgálatok előtt sokkal nyugtalanabbak és idegesebbek, mint a fiúk. Mindezt Heymans (=H) a holland iskolákban a megfelelő módszerekkel elég exaktan megállapította (H. 64, 289); de ugyanez konstatalható a magyar iskolákban vagy szülői háznál is. A felnőtt nőknél is általában mindenütt ugyanez az élenk érzelmi reakció tapasztalható: erősebben és mélyebben érzik a gyönyört és a fájdalmat, jobban tudnak szeretni és gyűlölni, remélni és aggódni, valamit eleve rokon- vagy ellenszenvvel fogadni, mint a férfiak. Az érzelmekek külső szimptomái: az elpirulás, sírás, nevetés, a hirtelen hangmoduláció, az arckifejezés és a testtartás változása, a túlzó kifejezések használata (szuperlativizmus), az illúzió és hallucináció, az elájulás a nőknél hasonlíthatatlanul gyakrabban lép föl, mint a férfiaknál (H. 65). Minden benyomás azonban az érzelmekek prizmáján megtörve jelentkezik náluk, nem tudnak közönyösek lenni, a legkisebb dologot is túlságosan tragikusan fogják föl, a végletekre hajlók. Szenvedélyesen pártoskodók: ahol a férfi semmi okot sem lát arra, hogy mások viszályába beleelegyedjék, a nő mindjárt hajlandó nyíltan, vagy legalább titokban, pártállást foglalni. Minthogy a nőknek fokozott az emocionalitásuk, a fantázia pedig elsősorban az intenzív érzelmekből táplálkozik, a nők fantáziája könnyen „neki bogárzik“ (Arany J.), a jövő boldogságot vagy boldogtalanságot sokkal élenkben színezi ki, mint ahogy a férfi szokta. Mivel pedig a szerencsétlenséget már előre a maga egész fájdalmában elképzei és átéli, ha ez bekövetkezik, már előre alkalmazkodik hozzá, nem lepődik meg rajta, könnyebben viseli, mint a

férfi: a nők nagyobbak a szenvedésben, mint a másik nem. Nagyobb eredeti emccionalitásuk teszi érthetővé, hogy sokszor maguk keresik az affektív ingereket, a kockázatos feszültséget. Ósanyánk, Éva óta közmondásszerű a nők hajlamossága a tiltott dolgokra. Különösen szeretik a nagy émoációkkal járó drámai jeleneteket; ismeretes, hogy milyen élenken érdeklődnek a szenzációs bűnesetek tárgyalása iránt (a bíróságot jegyekért ostromolják). Amerikai nők közül többen a nagy gonosztevők autogrammját gyűjtötték és ajándékokat küldtek nekik a börtönbe. A történelem tanúsítja, hogy a nők mindig nagy számban jelentek meg a borzalmas, vagy indulati rázkódással járó látványosságokon: gladiatori játékokon, bikaviadalokon, kivégzéseknél. (H. 73.) „A fájdalom gyönyöre“, a *luxury of pity* gyakoribb túltengő emccionalitásuk miatt a nőknél, mint a férfiaknál.

Enquête-módszerrel is megállapítást nyert, hogy a nőknél gyakoribb és intenzívebb a félelem indulata, főképp a pillanatnyi veszedelemmel szemben, mint a férfiaknál; ellenben állandó veszedelemben, betegségnél a nők átlag nagyobb bátorságot és lelki erőt tanúsítanak, mint a férfiak. Mélyebben gyökerező és általánosabb a nőknél a vallásos érzelem is, melynek életükben nagyobb szerepe is van. Amint a nők régi vallásukhoz szívósabban tudnak ragaszkodni, mint a férfiak, éppúgy, ha egyszer új valláshoz csatlakoznak, ennek a férfiaknál sokkal rajongóbb hívei és terjesztői; az amerikai szektáknak, nálunk a baptizmusnak, anabaptizmusnak, legújában az adventizmusnak a nők a legfanatikusabb apostolai. „Az exstatikusok és stigmatizáltak is, kik a vallásos koncentráció legfokozottabb formáját képviselik, túlnyomórészt a női nemhez tartoznak.“ Ugyancsak a nők között akad a legtöbb hívője a teozófus, spiritiszta, telepatista gondolatoknak és mozgalmaknak. E tényeket Heymans a nők nagyobb affektív szükségleteiből s az analízis iránt való idegenkedéséből magyarázza. A titokzatos, a homályos, az érthetetlen — mondja (79) — a tipikus férfinál elsősorban az értelmi funkciókat ingerli, a tipikus nőnél ellenben az érzelmet s a fantáziát; amaz a jelenséget elemeire bontani s megérteni akarja, emez a meghódolás, félelem, remény érzelmeiben oldja föl. Az érzelmeket főképp a *konkretumok* váltják ki, innen érthető a nőknek tipikus idegenkedése az absztrakttól; az utóbbi az érzelmi hatás szempontjából nem tud náluk versenyezni a konkretummal s így az érdeklődés fölkeltésében alul marad. Ha valami absztrakt tárgy iránt a nők érdeklődnek s lelkesednek, akkor is ez nem annyira önmagáért vonzza őket, mint inkább valamely konkrét képviselője miatt, pl. valamely tudományos ismeret a professzor személye, vagy egy pártprogram a pártvezér miatt. Az intellektuális, vagyis a tiszta gondolkodást kísérő logikai érzelmek is viszonylag kisebb jelentőségűek az átlagos nőnek, mint az átlagos férfinak lelki életében. Esztétikai érzelmük, a szép iránt való fogékonyságuk általában fejlettebb, mint a férfiaké. Azért mégis ritkább viszonylag köztük az igazi műkritikus; érzelmhajtotta élenk fantáziájuk ugyanis a műalkotást önmagából hajlandó kiegészíteni, kikerekíteni és megszépíteni, másrészt értékítéletüket nagy mértékben módosítják a nem-esztétikai, magából az ábrázolt tárgyból fakadó érzelmek. Hogy a nőt igen sokszor nem az esztétikai forma, hanem maga az ábrázolt tárgy érdekli, jellemzően bizonyítja az a közismert tény, hogy a nők a regények olvasása közben egyszer csak a regény végére fordítanak, vajjon mi lesz a hőssel? (H. 81).

A nők fokozott érzelmi impulzivitásának megvannak lelki életük

akarati dimenziójában is a maga következményei. Így a nők akarását és cselekvését értelmi megfontolás és elvek helyett viszonylag többször irányítják érzelmi koefficiensű indítékok, mint a férfiakét. Ennek oka az, hogy az érzelmi színezetű gondolat tartalmak, mint motívumok, a nőknél inkább magukra koncentrálnak az egész figyelmet, miközben a csekélyebb erejű érzelemtől kísért vagy éppen közömbös, „hideg“ képzetek, amelyek pedig megfontolásra érdemesek volnának s az akarati aktus irányát módosítanák, föl sem merülnek a tudatban. Így mindjárt az első, erősebb érzelmi rezonanciájú motívum győzedelmeskedik. Az érzelmeknek az akarást impulzív és hirtelen irányító tipikus szerepéből érthető a nők sokszor emlegetett kiszámíthatatlansága, szeszélyessége, következetlensége: a férfi azt hiszi, hogy a nőt már alaposan kiismerte, s minduntalan meglepetés éri: most túlságosan bőkezű és pazarló, majd fősvény és kapzsi, most fényűző s nagy igényei vannak, majd meg a legegyszerűbb élet után sóvárog. Ezt az egymással ellentétes viselkedést egyesek elhamarkodva mindjárt hisztériának minősítik. Pedig egyszerű oka a női lélekben gyökeres fokozott emocionális, mely a tudattartalmak körét megszükiti s majd ezt, majd azt az éppen erősebb érzelmi színezetű, esetleg az előbbivel ellentétes tartalmat, mint motívumot, engedni uralomra jutni. Innen a nők impresszionizmusa.

A nőknek ezzel az érzelmi és akarati változékonyságával nincsen ellentétben túlnyomó részüknek átlagos *konzervativizmusa*. A nő akarati irányára általában konzervatívabb, mint a férfié. Ezt már természetadta hivatása is magyarázza. A nőnek számos őrző, konzerváló funkciója van: őrzi a gyermeket s vele a fajt; őrzi a meglévő kultúrát, mikor nevelés útján gyermekére átszármasztja; őrzi, mint a ház gazdasszonya, a vagyont, melyet urával közösen szerez: mindez a esőndes munka konzervatív jellegű. A tipikus nő másban is konzervatív marad: szívósabban ragaszkodik a régi szokásokhoz, megszentelt hithez és hagyományokhoz, régi gazdasági formákhoz, mint a férfi: a szokás ereje, „a kátyuk kultusza“ náluk nagyobb. Azonban amilyen szívósan tudnak a nők a hagyományok érzelmi értékéhez ragaszkodni s ebben túlszárnyalják őket az új nézetek radikalizmusában, az új társadalmi vagy vallásos eszmények fanatikus kultuszában is. A nők között jóval több az egészen konzervatív s az egészen radikális, mint a férfiak között; az utóbbiak sorában viszonylag több a mérsékelten haladó. A nő konzervativizmusa a hagyomány érzelmi értéke mellett abból a tipikus tulajdonságából is érthető, hogy idegenkedik a gondolati elemzéstől és absztrakciótól, mely a merev hagyományokat mindenütt kikezdi. Ha viszont akár értelmi belátás, akár valamely nagy emóció hatása alatt a hagyománnyal szakít, akkor fokozott érzelmi gerjedékenysége megint nem engedni a féltőn megállani, a másik szélsőségre csap át, mint Fénélon mondotta: *extrêmes en tout*. Mind konzervatív, mind radikális irányban teljesen kiéli magát: az érzelmi szempontból kevésbé ingerlő középut a női lelket ritkán elégti ki. Innen érthető, hogy a 60-as évek elejétől kezdve az orosz anarchisták és nihilisták között annyi az előkelő nemes családból való leány is;¹ hogy az elmúlt évek orosz és német kommunistái között a

¹ Szonja Kovalevszka, a nagy orosz matematikusnő, a stockholmi egyetem professzora, írja Naplójának 8. fejezetében (a magyar ford. 1921. 86. l.): „A hatvanas évek elejétől a hetvenes évek kezdetéig minden orosz családot egy kérdés foglalkoztatott: az összejárók ifjak és öregek között. Majdnem minden nemes családban ugyanazt lehetett hal-

legfanatikusabb lázítók a nők közül kerültek ki. A túlzó modern művészeti irányoknak (futurizmus, kubizmus stb.) is rendszeresen először divatszzerűen a férfínál jóval szuggesztíbilisebb nők a leglelkesebb rajongói, de másrészt legveszedelmesebb — becsérlői is.

A nőknek itt még néhány, enquete-módszerrel is megállapított tipikus hajlamát emeljük ki. Így észrevehetően erősebb bennük a *társas érintkezésre*, a társas szellemre való hajlamosság. Általános tapasztalat, hogy a nők nagyrészének igen nehezeze esik a hosszabb ideig való egyedüllét, vagy annak, ami érdeklí őket, a magukba zárása. Jóval nagyobb a közlő kedvük, mint a férfiaknak: egybegyűlve sokkal többet és gyorsabban beszélnek, mint a férfiak. Témájuk ritkán tisztán tárgyi, közömbös természetű, hanem olyan, aminek erős érzelmi színezete van, mert csakis az utóbbi tudja kielégíteni emocionális szükségleteiket. (H. 224.) Éppen ezért aránytalanul több szó esik körükben személyekről, mint tárgyakról. Ugyancsak erősebb emocionalitásukban kereshetjük a mélyebb gyökerét közmondásos hiúságuknak és erős tetszésvágyuknak. Szeretik a maguk értékét és kiválóságát a mások lelki tükrében nézni, magukat másokkal többször hasonlítják össze előnyösen, mint a férfiak. Hány férfi hivatali ambíciójának, följebb törekvésének, kitüntetésre s érdemrendre való vágyának legfőbb rugója a feleség hiúsága és kitűnési vágya.

A női lélek erősebb és mélyebb érzelmessége nyilvánul meg a *szeretet* nagyobb intenzitásában is, mely a férfit jóval felülmúló társas, altruisztikus hajlamainak forrása. Még azok is, akik a nő génusza fölött túlságos szigorúan ítélkeznek (Schopenhauer, Lombroso), elismerik, hogy a szeretet, részvét és odaadás sokkal nagyobb szerepet játszik a nő életében, mint a férfiban. Ennek mélyebb gyökere valószínűleg az anyaság ösztöne, mely a gyermekek kivül másra is rásugározza a *védés, segítés, támogatás* szerető, a tárgy javát előmozdítani törekvő irányulását. Az altruizmus, az önmegtágadó lemondás és odaadás nemcsak a család szűkebb körében, hanem a szélesebb társadalmi életben is a nőket jellemző tipikus vonás: az önzetlen karitativ tevékenység elsősorban a női lélek kiváltsága. Már az iskolai élet megfigyelése is azt mutatja, hogy a leányok az iskolai feladatokban egymásnak inkább segítenek, mint a fiúk. A büntetőjogászok statisztikailag megállapítják, hogy a nők sokkal gyakrabban követnek el büntetendő cselekvéseket altruisztikus indítékok alapján, mint a férfiak. (H. 235.)

Sokszor szemükre vetik a nőknek, hogy kisebb bennük a *kötelesség-érzés, igazságosság s igazságszeretet*. Ezt a női lélek mélyebb és tüzetesebb megfigyelése éppen nem igazolja. Mind az iskolásleányok, mind az egyetemi hallgatóknak a kötelességek lelkiismeretes és pontos teljesítésében átlag messze felülmúlják a fiúkat. Ami meg a felnőtteket illeti, az, aki résztvesz a közéletben, nyugodtan megállapíthatja, hogy a nők, ha pl. bizottságokban, testületekben valami munkát vállalnak, azt lelkiismeretesen teljesíteni is iparkodnak. Az első pillanatban könnyen lelkesedő és vállalkozó természetük később, munkaközben ernyed ugyan, de ez a legtöbb férfínál sincsen máskép. Mindenesetre kevésbé sarkalja és irányítja őket az absztrakt kötelességtudat, mint erkölcsi elv, hanem inkább a konkrét feladathoz

lani abban az időben: a szülők összevesztek gyermekeikkel... Szinte ragály volt akkor elfutni a szülői háztól, és főleg lányokat kezdett ki a ragály. Távollabi hírek eljutottak már hozzánk is, hogy ennek vagy annak a birtokosnak a lánya megszökött, egyik kiltőlre — tanulni, a másik Pétervárra — a nihilisták közé“.

fűződő érzelem. Ugyanez áll *igazságérzésükről* is: nem az elvont jogelvek, általános jogszabályok, melyek alá az egyes eseteket szubszumálni kell, fontosak előttük, hanem maga a konkrét eset; nem imponálnak nekik a törvény szakaszai, ezektől függetlenül saját egyéni jogérzésük szerint szeretnek dönteni. „A férfi, hogy megtudja, vajjon valamely kétes esetben mi a jog, felüti a törvénykönyvet, a nő ellenben először a maga érzését kérdezi meg. Amannak igen erős motivumokra van szüksége, hogy a törvénykönyvtől az érzelem javára eltérjen; emennek éppen ilyen erős motivum kell, hogy az érzelem jogával szemben a törvény szakaszának engedjen.“ A nő jogérzés intuitív, az általános jogszabályok tudatos alkalmazása nélkül, de a szóbanforgó eset konkrét sajátosságának figyelembevételével hajlamos dönteni. A nő előtt nagy igazságtalanságszámba megy, hogy a törvény az egy tekintetben megegyező, de egyébként nagyon elütő eseteket egy közös merev szabály alá foglalja. Ezért a nők a méltányosságot mindig elébe szeretik tenni a szigorú jognak; a „*summum jus summa injuria*“ valóban az ő lelkükből van írva.

A nők kisebb, ártatlan jogsértéseket inkább hajlandók elnézni. Hogy a lopás lopás, akár csekély, akár nagyobb értékű tárgyra vonatkozik, azt nehezen tudják belátni. (H. 246.) Továbbá az igazságszolgáltatásban a nőt erősebb emocionalitása, nagyobb szuggesztibilitása és szeszélyessége inkább teszi pártoskodóvá és elfogulttá, mint a férfit. Jogérzése szubjektivebb, hangulatoktól függő, könnyebben befolyásolható, szilárd formákba kevésbé önthető és ellenőrizhető.

Igen járatos felfogás az, hogy a nőkben nagyobb a hajlam a hazugságra, eltitkolásra, ravaszságra, tettetésre, kápmutatásra, az őszinteség hiányára, raffináltságra, mint a férfiakban: kisebb bennük az igazságszeretet és becsületesség. Itt is túlzással állunk szemben, bár meg kell engednünk, hogy fokozott szubjektivitásuk, nagyobb érzelmeségük az igazmondásra, a tények hű előadására, a belsőnek megfelelő külső viselkedésre nézve nem kedvező. Az emocionalitás a tudattartalmak körét, mint láttuk, megszükiti: a pillanatnyi erősebb érzelmi színezetű tartalom kiszorítja a többi, ellenőrző szerepet játszó hivatott képzeteket, ami könnyen — különben egész jóhiszeműen is — a valóság eltorzítására vezet. Ugyancsak ezt mozdítja elő a nők félnélkebb természete (szükséghezugság), érzelemhajtotta élnélkebb fantáziájuk (könnyebb nekik valamit hirtelen kitalálni) és erősebb sugalmazhatóságuk. Innen érthető, hogy a kísérletek tanúsága szerint a nők tanuvallomása átlag jóval kevésbé megbízható, mint a férfiaké: hajlamosak a nagyításra, túlzásra, egyes körülmények elhallgatására, a tényállás adatainak önkénytelen értékelő szelekciójára. Hogy a nőnek gyakran nehezebb az igazsághoz hűnek maradnia, mint a férfinak, ez — mint Heymans helyesen rámutat — a nőnek a férfival szemben való alárendelt viszonyából és fizikai gyöngeségéből is érthető. Az androkratikus társadalmi berendezés mellett a férfi volt az úr, akinek kívánságaihoz, szeszélyeihez kellett a nőnek alkalmazkodnia, haragjától viszont félnie. Már pedig nincsen hatékonyabb indítók a hazugságra és tettetésre, mint a félelem: az igazságszeretetnek és a becsületességnek első feltétele a szabadság. Ha a nők gyakrabban menekültek félelemből a hazugság, eltitkolás, raffináltság eszközeihez: ez nem eredeti természetükből, hanem a kulturális feltételekből, alárendelt jogi helyzetükből folyt. Minél jobban válnak egyenlő jogúvá a férfiakkal, annál szabadabb lényeknek

érezik magukat, annál kevesebb lelki indítékuk marad az igazság elhomályosítására. Itt tehát nem eredeti lelki tulajdonságukról van szó, hanem olyanról, melyet a történetileg kialakult jogi helyzet fejlesztett ki. Az utóbbi megszűnése a szóbanforgó lelki sajátság visszafejlődését vonja maga után.

Gondolkodás és intelligencia.

A női lélek tipikus érzelmi és akarati vonásai derítenek fényt több tekintetben a nők értelmi funkcióinak sajátosságaira is. Milyen a női psziché érzéki szemlélete, emlékezete, asszociációs iránya, fantáziája, céltől irányított rendszeres és teremtő gondolkodása, intelligenciája? — ezek a kérdések várnak most feleletre. Az utóbbi nem közömbös főproblémánkra nézve: milyen szellemi pályákra hivatottak a nők elsősorban?

Sokszor hangoztatták régebben, hogy a nők *érzéki észrevétele (szemlélete)* pontosabb és hívebb, mint a férfié s ezért a nők élesebb megfigyelők is a férfiaknál. Az igen beható és széleskörű kísérleti kutatások nem erősítették meg ezt a felfogást. E vizsgálatokból kitűnt, hogy a nők szemlélete és megfigyelőképessége magában véve általában sem nem jobb, sem nem rosszabb a férfiakénál. Szemléletük és megfigyelésük pontossága annak a tárgynak természetétől és affektív értékétől függ, amelyre észrevételük irányul. Vannak tárgyak, melyek a nők természetes érdeklődési irányának fővonalaiba esnek s így náluk sokkal pontosabb szemléletet váltanak ki, mint a férfiaknál. Pl. a nő egy pillanat alatt be tud számolni egy toalette, lakásberendezés, kézimunka stb. oly legaprólékosabb részletéről is, melyet a férfi hosszabb szemlélet után sem vesz észre. Viszont a nők a rájuk nézve érzelmileg közömbös, közvetlen érdeklődési körükön kívül eső tárgyakkal jóval gyengébb megfigyelői, mint a férfiak. Az a régebbi általános benyomás, hogy a férfiaknál élesebb megfigyelők, olyan esetekből támad, amikor a tárgy, érzelmi értéke miatt, a legélénkebb érdeklődést váltja ki belőlük s bámulatosan aprólékos szemléletre diszponálja őket. Minél több nőt hájt gazdasági helyzetének kényszere olyan hivatáskörbe, mely eredeti és természetes érdeklődési irányának nem felel meg, annál jobban foszlik szerte a dogma, mintha a nő kitünőbb megfigyelő volna, mint a férfi.

A női szemlélet természete már többé-kevésbé meghatározza a női *emlékezet* sajátosságait is, mert az utóbbi nem egyéb, mint a régebbi szemléleti tartalmak fölidézésére való képesség. Ami erősebb affektív értékénél fogva élénk szemléletet vált ki, az egyszersmind jobban be is vésődik s alkalom adtán könnyebben és biztosabban idéződik is föl. A nők szemlélete, mint láttuk, egyenetlen: ahol érzelem és élénk érdeklődés játszik közre, ott pontos és aprólékos a szemléletük. Ilyen egyenetlenséget mutat emlékezetük működése is: kitűnően emlékeznek arra, ami érdeklődésük irányvonalába esik, de az előttről közömbös, tárgyi vagy esztétikai inger nélküli formális, „hideg“ dolgokra gyöngé a memóriájuk. Jellemző erre a nőnek sokszor emlegetett hiányos helyesírása.² A lányok éppúgy tanulják a helyesírás szabályait, mint a fiúk; írnak is, olvasnak is annyit, mint ezek, a helyesírással azonban — a férfiakhoz viszonyítva — jóval nagyobb szám-

² Majdnem megfoghatatlan pl. az, hogy igen művelt és okos nyelvi szakos tanárjelölt nők dolgozatai sokszor hemzsegnek a primitív helyesírási hibáktól. Ha kérdésre vonjuk őket, feleletük: „képtelen vagyok a helyesírást megtanulni“. A híres svéd írónő, Ellen Key, soha sem tudott orthografikusan írni. Neméhez tartozó biográfusának tanúsága szerint teljesen képtelen volt grammatikát tanulni és meszeríteni: „már gyermekkorában mindent elfeledett, amit nem szeretett.“ (Idézi Heymans, 88. l.)

ban állanak hadilábon egész életükön keresztül. Ennek egyik oka abban rejlik, hogy a nő tipikusan a „vizuális tárgyi“ képzettípushoz tartozik s ezért a „vizuális szóképzetek“ nála viszonylag háttérbe szorúlnak, vagyis: a nő tudatában a tárgyakat túlnyomóan ezek látási képzelei s nem a rájuk vonatkozó írásszimbólumok (látási szóképzetek) képviselik. Feltűnően rossz a nők emlékezete a számok és nagyságviszonyok iránt; a történeti évszámokkal és a matematikával több baj van a leány-, mint a fiúiskolákban, absztrakt természetüknek ugyanis csekély az érzelmi együtthatója. Egyébként a nők fokozottabb kötelességérzése és szorgalma azt a látszatot kelti, mintha jobb emlékezetük volna, mint a férfiaknak. Olyan családban, ahol több fiú és leány van, az iskolai tanulmányok dolgában a lányok rendszerint kevesebb gondot okoznak a szülőknek, mint a fiúk. Az egyetemi vizsgálatokon is az emlékezeti ismeretanyag mennyisége szempontjából a nők általában túlszárnyalják a férfiakat. A nő alaptermészeténél fogva inkább konzerváló, megtartó, reprodukáló lény, mint a férfi.

A nők képzeleinek *asszociatív* irányára az újabb kísérleti megfigyelések érdekes fényt derítettek: túlnyomó náluk a külső, ú. n. érintkezési asszociáció, melyet a térbeli együttlét vagy időbeli egymásután határoz meg, ellenben az ú. n. hasonlósági asszociáció, mely a dolgok rokonságán, belső viszonyain alapul, sokkal gyakoribb a férfiaknál. A női lélek ezen tipikus külső asszociációs tendenciájából jól érthető elbeszélésük körülményessége, túlzó részletező volta, aprólékoskodásra, a lényegtelen vonásokra való kitérése, elkalandozása. Ami ugyanis a szemléletben tér- vagy időbelileg az elbeszélés tárgyához tapadt, az mind szelekció nélkül az asszociáció fonalán felidéződik tudatukban s ráperdül a nyelvükre.

A *képzetek élenkségi ereje* szempontjából a nők általában felülmúlják a férfiakat; emlékképeik színesebbek, gazdagabbak, plasztikusabbak. Ezért a regényeket jobban szeretik és élvezik, mint a férfiak: az alakok, jelenelek érzéki szemléletességben és megfoghatóságban állanak előttük, még pedig elsősorban látási képekben. A nő vizuálisabb nem, mint a férfi. Ezt nemcsak a mindennapi megfigyelés, de a kísérleti vizsgálatok nagy száma is igazolja. Idevág az is, hogy a nők inkább hajlamosak az illúziókra és hallucinációkra. Ez a tény kellő összhangban van érzelmi életük nagyobb intenzitásával is. Ugyanesak az utóbbi a forrása élenkebb *fantáziájuknak* is. A képzetek kombinációjára, a valóság fölé való emelkedésre s a tőle való elszakadásra a legfőbb lelki indíték mindig az érzelem, a fokozott szenzibilitás; az utóbbi gazdagságával és erejével tehát természetesen jár együtt a nőknél a *fantázia* nagyobb tevékenysége. Innen érthető a nők nagyobb hajlama az ábrándozásra, a romantikus, sőt fantasztikus képzetkapcsolásra, a mesélőkedvre („Lust zum Fabulieren“). A nő lelki természetét nagyobb emocionalitása a fantázián keresztül szorosabb rokonsághozza a költőhöz és művészethez, mint a férfit. Iskolai enquete-ekből kitűnt, hogy a lányok dolgozatai gazdagabb fantáziával, egyben nagyobb lírai színezettel készülnek, mint a fiúkéi. Az meg köztapasztalat, mennyivel inkább tudják megtoldani, idealizálni vagy megsötétíteni a tények elbeszélését, mennyivel jobban tudják reményüket kiszínezni, az illúzióknak magukat átengedni a nők, mint a férfiak.

Mik a női *intelligencia* tipikus vonásai és mi ezek értéke? Sokan az utóbbi kérdést állítják előtérbe s a női intelligencia alacsonyabbrangúságát hánytorgatják a férfi-intelligencia felsőbbiségével szemben. Azonban az,

amit intelligenciának mondunk, a lelki tevékenységeknek olyan bonyolult szövődéke, hogy a maga egészében az értékelés szempontjából így szembe nem állítható. Vannak az intelligenciának, mint látni fogjuk, olyan vonásai, melyek a férfínál, s vannak olyanok, amelyek a nőnél vannak magasabb fokon kifejlődve. A kérdés bonyolultabb, semhogy könnyű szerrel az intelligencia egészére nézve a fönnbbi értékhierarchia megállapítható volna. A férfi- és a nő-lélek egyenlő értékű: csakhogy mindegyik a maga formájában és módján. A nő éppúgy a *homo sapiens* kategóriájába tartozik, mint a férfi.

A kérdés vizsgálatában először a *történeli utat* választhatjuk: pillant-suk át az emberiség klasszikus szellemi termékeit s nézzük, mi részük van ezekben a nőknek? Az eredmény nem kedvező: a nagy tudományos kutatók, technikai fölfedezők s művészi zsenik, az emberi kultúra talajának igazi nagy rétegforgatói között elenyészően kevés számú a nő. Ennek a sokszor emlegetett, de kétségbevonhatatlan ténynek erejét távolról sem csökkenti az, ha egyes kiváló nőkre, Sonja Kovalevszkára, Madame Curiere, Baskir-esev Máriára stb. utalnak. Ezek valóban ezerszerre kiválóbbak, mint a közepes képességű férfiak egész légiója. Azonban az összehasonlítás csak közös nevező alapján mehet végbe: a zseniális nőket nem szabad egybevetnünk — mint Heymans kiemeli — az átlagos férfival, hanem vagy a legzseniálisabb nőket a legzseniálisabb férfikkal, vagy az átlagos nőket az átlagos férfikkal. S ekkor kitűnik, hogy Platonnak vagy Aristotelesnek, Galileinek vagy Newtonnak, Gaussnak vagy Helmholtz-nak, Danténak vagy Shakespeare-nak, Pheidiasnak vagy Michelangelónak egyáltalán nincsen a szellem Olymposán női párja. E történeli példákkal szembe szokták szegezni, hogy a nők intelligenciájának kiművelésére a történet folyamán sohasem voltak a társadalmi és kulturai feltételek oly kedvezők, mint a férfiak elméjének fejlesztésére: a nőnevelés a legújabb évtizedekig inkább csak a kedélynek, az erkölcsi és esztétikai fogékonyságnak területe volt, semmint az észfejlesztés komoly iskolája. Érthető tehát, hogy nők gondozatlan lelki talajából nem virágozhattak ki olyan nagyszabású és korszak-alkotó tudósok és felfedezők, mint az említett klasszikus férfiak.

Ez az ellenvetés azonban történetileg nem egészen helytálló. Voltak korszakok, amikor a nő művelődésének, intelligenciája teljes kibontakozásának lehetősége ugyanaz volt, mint a férfié. Ilyen korszak a renaissance. Burekhardt írja (*Die Kultur in Renaissance in Italien*, II. 113.), hogy a felsőbb társadalmi rétegekben a leányok nevelése azonos volt a fiúkéval, még az irodalmi, sőt a klasszika-filológiai oktatás terén is, hogy az antik kultúra egyformán sugározzék rájuk. „Emancipációról szó sem esik, mert ez magától értetődő volt. A rangbeli nőnek abban az időben éppúgy, mint a férfinak, minden tekintetben teljes személyiségre kellett törekednie. A legdicsőbb, amit azidőtájt a nagy olasz nőkről mondtak, az, hogy férfias szellemük, férfias kedélyük van. A *virago* (amazon) cím, melyet korunk nagyon is kétes értékű bók-nak tart, akkor dicsőség volt.“ És mégis, a renaissance legkiválóbb egyéniségei mind férfiak; nők csak annyiban szerepelnek, amennyiben a férfiak dicsőségének sugarai rájuk esnek. — Továbbá: mindig voltak a művészetnek és a technikának olyan területei, amelyeken a nők a férfikkal az alkotásban egyenlő, sőt kedvezőbb feltételek mellett versenyezhettek: ilyen a festőművészet, zene, költészet. Nevelésénél és szabad idejénél fogva több nő festőget és muzsikál, mint

férfi: és mégis a legnagyobb festők és zeneszerzők mind férfiak. Az alkotó nő-művészek ezekhez képest csak másod- vagy harmadrangúak, inkább utánczók, már meglevő irányok vagy iskolák továbbfolytatói, de nem korzakalkotó kezdeményezők, nem eredeti irányok kiindulópontjai. Még olyan technikákban is, melyek ősidőktől fogva a nők sajátos hivatáskörébe tartoznak, mint pl. a szakács- vagy a szabómesterségben, magasabb fokon a másik nem viszi el a pálmát: a legelőkelőbb és irányszabó szakácsok és női szabók — férfiak. A nevelés is a nők ősi speciális területe, melyen a gyakorlatban finom anya-ösztönös pszichotechnikájukkal mindig ki is váltak. Azonban az elméletben valami jelentékenyebb új módszert soha ki nem találtak, az eredeti nevelési és didaktikai újítások mindig férfiktól eredtek; a most sokszor emlegetett Montessori asszony is csak régebbi gondolatokat öntött új formába.

A két nem intelligenciájának különbségeit nemesak a történetileg jelentkező szellemi termékek minősége alapján, hanem *kísérleti módszerrel* is többen megállapítani iparkodtak (Jastrow, Calkins, Minot, Heymans). A gondolatleflyás irányára vonatkozó kísérletekből kitűnt, hogy a nők gondolatmenete sokkal nagyobb egyformaságot mutat, sokkal inkább a megszokott pályákon halad, mint a férfiaké. Az utóbbiaknak jóval többször ötlük eszükbe olyan képzet, mely a megszokott, a stereotip úttól eltér: több bennük az eredetiség.

A *fiú- és leánytanulók* nagy tömegén végzett *enquête-szerű* vizsgálatok szerint a leányok rendszeren szorgalmasabbak és buzgóbbak, kevésbé lusták, figyelmesebbek, engedelmesebbek, nagyobb becsvágyúak, a tanulásban fogékonyabbak, az iskolai munkában pontosabbak, az idegen nyelvekből való fordításban ügyesebbek, mint a fiúk. Mindezek a jó tulajdonságaik azonban inkább fokozott kötelességtudatukból és ambíciójukból, mint a tanultak iránt való igazi belső érdeklődésükből fakad. Jellemző, hogy a matematikai feladatok megoldásában, ahol nem kívülről megtanult szabályok mechanikus alkalmazásán, hanem az önállóbb gondolkodáson fordul meg a dolog, a fiúk könnyen győzik le a lányokat. A lányoknál túlnyomó a hajlandóság az anyagnak könyv nélkül szóról-szóra való megtanulására, akkor is, ha a tartalmat nem értik; a fiúknál gyakrabban lép a megértés szükséglete előtérbe, inkább törekszenek a tanult anyagnak saját szavaikkal való elmondására. A lányok, ha valamit bizonytalanul tudnak, a felvilágosítást mindjárt egészen a tanítótól várják; a fiúk viszont inkább törik a fejüket a nem értett dolgon s gyakrabban terjesztik a tanító elé saját megoldási módjukat. (Az iskolai *enquête* részletes statisztikájára nézve l. Heymans i. m. 289. sk. lk.)

E kutatások eredményeivel egészen egybehangzók azok a vizsgálatok is, melyek *enquête-módszerrel* az *egyetemi hallgatókra* vonatkozóan folytak le. E vizsgálatok előnye, hogy átlag egynemű személyanyagon mennek végbe: a férfi- és a nő-hallgatók átlag ugyanabból a társadalmi körből valók, ugyanaz az előképzettségük és iskoláztatásuk, ugyanazon életkorúak, az egyetemen ugyanaz a munkakörük. A különbség közöttük arra szorítkozik, hogy egyesek férfiak, mások nők. (H. 116.) Először *A. Kirchoff* intézett részletes körkérdést professzor-társaihoz az akadémikus nőkre vonatkozó tapasztalataikról (Die akademische Frau. 1897). A nagyszámú válaszból kitűnt, hogy egyhangúan elismerik a nők nagyobb szorgalmát és kötelességtudatát, de túlnyomóan megtagadják tőlük a tudományos mód-

szerek biztos kezelését, a szigorúan logikus gondolkodást s a gondolkodásban való önállóságot, az absztraháló képességet, az eredeti tudományos tevékenységet. A *La Revue* című folyóirat 1903-ban a nevesebb professzorokat s Európa számos egyetemi rektorát kérdezte meg hasonló irányban. A válaszok (harminc) a nők egyetemi tanulmányát helyeselték, de túlnyomóan ráutaltak a nők tudományos képességeinek korlátaira. Elismerték a nőhallgatók lelkiismeretességét és szorgalmát, mely fölülmúlja a férfiakét; kiemelték, hogy a vizsgálatokon tudnak annyit, mint a közepes férfiak, sőt ezeket felül is múlják; azonban, habár az emlékezeti anyag szempontjából fölülte állanak is a férfiaknak, hiányzik belőlük a gondolkodás önállósága és mélysége. Inkább receptívek, semmint produktívek.

1909-ben *Heymans* még tüzetesebb enquete-szerű vizsgálatot végzett. A kérdések a férfi- és a nőhallgatóknak az egyetemi tanulmányozás szempontjából jelentős speciális tulajdonságaira vonatkoztak. Az enquete csakis a holland egyetemekre terjedt ki (Leiden, Utrecht, Groningen, Amsterdam), melyeknek kapui már régen a férfiakkal egyenlő feltételek mellett nyitva állanak a nők számára, amiért is ezek száma viszonylag igen nagy (az összes hallgatók egyhatede). A nőhallgatóknak ugyanaz az előképzettsége és nemzetisége. Az egyetemi tanulmányok vizsgálati eredményei a nőkre nézve jelentékenyen kedvezőbbek: a nők jóval nagyobb százalékban (90·8%) mentek át a vizsgálatokon, mint a férfiak (81·4%); egyszersmind nagyobb százalékuk (7·3%) nyerte el a „cum laude“ fokozatot, mint a férfiaké (6·3%).³

Az egyetemi tudományos munkához szükséges tulajdonságokra vonatkozó harminchét kérdésre hetvennégy holland professzor válaszolt, akikől *Heymans* szerint minden elfogultság távol állott: tudós emberek, kik megszokták nézeteiket a tények próbakövére állítani. Válaszaik szerint a nők a férfiaknál általában buzgóbbak, kitartóbbak, türelmesebbek, szorgalmasabbak az előadások látogatásában, fogékonyabbak a jó tanácsok iránt, tanulmányaikban rendszeresebbek (valamennyi tanulmányrésztetre egyenlő gondot fordítanak), jobb a memóriájuk s több az általános iskolai tudásuk. Ellentén minden egyébben; ami pedig a tudományos képesség igazi lényege, a férfiak átlag jóval fölülte állanak a nőknek: nagyobb az általános tanulási képességük és az a készségük, hogy a tanultat alkalmazzák s a maguk gondolkodásával kiegészítsék; tudományos könyveket, melyek függetlenek a vizsgálat követelményeitől, inkább tanulmányoznak; sokszor van saját véleményük, kritikát is gyakorolnak a tanultak fölött; több bennük a tisztá tárgyi érdeklődés tudományos kérdések iránt, ezek körében magukat otthonosabban érzik és biztosabban mozognak; szakjuk iránt intenzívebb bennük a szeretet s a kutatáson érzett logikai öröm; könnyebb és frissebb felfogásúak, jobb megfigyelők, a gyakorlatokban ügyesebbek; ítélőképességük élesebb és józanabb; a szigorúan logikus gondolkodás inkább sajátjuk; nagyobb a készségük az absztrakt fogalmakkal való munkára, a lényegesnek a lényegtelentől való megkülönböztetésére, az egymástól távoleső dolgok viszonyítására és kombinációjára, valami újnak a kitalálására; erősebb a methodikus érzékük s önállóságuk, nem néznek mindjárt a nehéz-

³ Hasonló kedvező vizsgálati eredményt találunk a többi külföldi egyetemeken is. Ugyanezt megerősíti a budapesti Pázmány Péter-tudományegyetem bölcsészeti karán letett doktori szigorlatok, másrészt a mellette működő Országos Tanárvizsgáló Bizottság előttr letett tanárvizsgálatok statisztikája: Pl. az 1923–1924 évben 56 férfi közül 16 tette le a doktorátust *summa cum laude*, 36 nő közül 3. Hasonló az arány a tanárvizsgálatokra is.

ségek fölmerülésekor segítség után, hanem a maguk útját keresik; ha az egyetemről már elkerültek, inkább folytatják szaktudományi képzésüket s fejtenek ki tudományos munkásságot, mint a nők.

Szempontunkból különösen érdekes egy holland nőnek, *Annie Wisse*-nek alapos összehasonlító nem-pszichológiai tanulmánya (*Zur Frage nach den Geschlechterdifferenzen im akademischen Studium. Ergebnisse einer Studentenenquete. Zeitschr. für angewandte Psychologie. 11. köt. 1916. 341—401.*). Eredményeit részletesebben ismertetem, mert módszertani szempontból az addigi vizsgálatokat kiegészíti. Kérdéseit ugyanis nem az egyetemi hallgatóságtól sokszor távolabb álló professzorokhoz, hanem magukhoz a hallgatókhoz intézi, tehát a közvetett külső megfigyelést közvetlen önmegfigyeléssel pótolja (*auto-enquête*). A 123 kérdéscsoportra, a kellő óvószabályok mellett, 284 férfi- és 104 nőhallgató adott választ. A kérdések az egyetemi tanulmány indítékára, a vele való megelégedettségre, a tanulmányozásra magára, az előadások látogatására és a magánstudiumra, a vizsgálatokra, a kedvtelésekre s az egyetemi életre vonatkoztak.

Az első kérdést illetőleg kitűnt, hogy a nők túlnyomó része *egyetemi tanulmányának motivumaiban* valami határozatlanságot mutat; a férfiaknál sokkal öntudatosabb a tanulmányi cél megválasztása. A női határozatlanság egyik oka, hogy elmúltak azok az idők, mikor a nők az egyetemi tanulmányt még nagyra becsülték, magukat e téren úttörőknek tartották, amikor a lelkesedést szívós kötelességtudat, sőt nemi büszkeség kísérte. A női egyetemi studium ma már közönségessé, majdnem divattá szürkült, az intellektuális szelekció megszűnt. A mai egyetemi hallgatónők nem hasonlíthatók össze Minerva két évtizeddel ezelőtti leányaival. Az egyetemi tanulmányozásnak két célja van: egyrészt az önálló tudományos munkára való képzés, másrészt valamely szellemi pályára való képesítés (diploma). A férfiak ezen két cél szerint többé-kevésbé elhatárolható típusba csoportosíthatók: egyesek csakis studiumaikba akarnak elmélyedni, mások, még pedig a túlnyomó rész, a tudományos képzést, mint későbbi gyakorlati pályájának előfeltételét akarja megszerezni. A nőknél a két típus nem elhatárolható el ennyire egymástól. Sok nő van, aki nem valamely szakstudomány kedvéért, sem a kenyérkereső diploma miatt jön az egyetemre, hanem általános, határozatlan tanulási kedvből, az „egyetemi kultúra“, a „szélesebb látókör“, a „világfelfogás“ céljából. Csak azért tanulnak, mert egyelőre nincsen a férjhezmenetelre kilátásuk; ha ez bekövetkezik, az egyetemet azonnal faképnél hagyják. Az egyetemi tanulmány csak *faute de mieux*, nem érzik egyenes útnak maguk előtt. Ezért a nőknél az egyetemi studium célja határozatlanul a háttérben marad, nem is vágynak annyira az egyetemi tanulmányok befejezésére, mint a férfiak, akik ismereteiket minél előbb a társadalomban valamely pályán önállóan kamatoztatni akarják. Jellemző, hogy arra a kérdésre, vajjon szeretné-e fölcserélni mostani tanulmányát egy másik működési körrel, a férfihallgatók 20%-a, a nőhallgatók 45%-a válaszolt igennel (az utóbbiból 32% a házassággal szeretné az egyetemi studiumot fölcserélni, a többi betegápolásra, szociális munkára vállalkozni). Ez is mutatja, hogy a férfiak biztos és határozott célkitűzéssel szemben a nőhallgatók akadémiai pályamotivuma mennyire ingadozó és bizonytalan. A nő legszívesebben férjhez menne, de addig is, míg ez esetleg sikerül, egyetemre megy: innen van egyetemi tanulmányának felemás karaktere, az egyetemi studium nem olyan föladat előtte, melyet min-

den áron végig kell teljesítenie: ez a föladat életének nem centrumában, hanem csak perifériáján van.

Az egyetemi *előadásokat* rendszeren látogatja a férfiak 78%-a, a nőknek 86,5%-a; rendszeren látogatja saját bevallása szerint azért, mert az előadások kellemesek, a férfiak 22,5%-a, a nőknek 46%-a; ellenben rendszeren azért, mert kötelező, a férfiak 57%-a, a nők 38,5%-a. Minden kötelező előadást hallgat a férfiak 60,5%-a, a nők 73,5%-a. A hallgatóktól kapott egyéb adatokból is kitűnik, hogy a férfiak önállóbb és inkább kritikai módon állanak tanulmányukkal szemben. Az egyetem az előadások útján be akarja vezetni hallgatóit a tudományba: ezt a legtöbb nő hálásan fogadja s szorgalmasan jár az előadásokra, a férfiak már nem becsülik oly sokra az előadásokat, jobban kritizálják, jókora részük távol is marad. „Mindez a nőknél csak látszólag nagyobb kötelességtudat — mondja a női szerző —, valójában azonban az önállóság hiánya.“ A férfi a tanrendben nem hajlandó megszabott tantervet is látni, tanulmányát önállóan rendezi be, aszerint, van-e haszna a hirdetett előadásból vagy sem. A nőknél ez nem annyira fontos; az előadásokon az elhangyasodásig való szorgalommal mindent papírra akarnak vetni, jegyzeteik hézagai igen aggasztják őket, emellett a szorgalmas jegyzéssel a professzoroknak is tetszeni akarnak (358. l.). A férfiak az előadásoknak nem tulajdonítanak ekkora fontosságot, többre becsülik a nyugodt magánmunkát. A férfiak az előadások után a professzoroktól a tárgyalat kérdésekről többször kérnek bővebb felvilágosítást, mint a nők. A férfiak magánstudiumát félreismerhetetlenül bizonyos rendszeresség és tervszerűség, a nőket több-kevesebb rendszertelenség és szeszélyesség jellemzi. A férfi kevésbé vonható el munkájától, mert neki maga a munka kedvesebb. A munkába hamar beletalálja magát a férfiak 72%-a, a nőknek 64%-a, ellenben csak fokozatosan amazok 18,5%-a, emezek 23,5%-a. A munka megzavarása után ezt rögtön folytatni tudja a férfiak 58,5%-a, a nők 40,5%-a. A férfiak figyelmi koncentrációja tehát erősebb: a nők hamarabb megzavarhatók s ennek hosszabb náluk az utóhatása is.

A férfiak tanulmányának általában számos sajátos vonása van a nőkével szemben: élénkebb és szabadabb szellemű, több benne az elmélyülés értelmi gyönyöre, a *libido sciendi*, a problémának magának érdeke. A nők célját a „vizsgálat“ szó rendszerint egészen kimeríti s tanulmányuknak látóköreit egészen megszabja, a szabad egyetemi tanulmányozás vizsgálati stúdiummá fokozódik le. A nők lelki életében továbbá az érzelmeknek jóval nagyobb szerepük van, ezért szellemi egyensúlyukat és koncentrációjukat is nehezebben tudják megőrizni. Kisebb testi erejük a szellemi megerőltetéssel szemben nem tudja a kellő ellenállást kifejteni. Erre mutat A. Wissenak az a statisztikája, mely szerint a szellemi munka idejét orvosi rendeletre a férfiak közül csak 3%-nak, ellenben a nők közül 10,5%-nak kellett korlátoznia; továbbá, hogy fáradtság miatt a férfiak 27%-ának, ellenben a nők 40,5%-ának kell abbahagynia a munkát.

Az egyetemi *vizsgálatok* eredménye sokszor félrevezető a nemek pszichológiai alkatának megbírálása szempontjából. A jogi karon pl. a vizsgálatot kiállotta a férfiak 76%-a, a nőknek ellenben ennél sokkal több: 92%-a. Ebből azonban nem szabad arra következtetnünk — mondja Wisse kisasszony —, mintha a női vizsgálati eredmények valóban kedvezőbbek volnának, még pedig azért, mert „általános vélemény szerint a férfi joghallgatók értelmi színvonala az átlagos férfi egyetemi hallgatókénál alul

marad" (ez nemcsak Hollandiában, de nálunk is így van!). Azt is figyelembe kell vennünk, hogy a férfiak vakmerőbben mernek neki vágni a vizsgálatoknak, a kockázattól kevésbé félnek, a bukást kevésbé restellik s így rövidebb tanulási idő után mennek neki a vizsgálatoknak, csak hogy minél előbb végezzenek s gyakorlati pályájukra léphessenek. A vizsgálat előtt nagyon idegesnek minősítette magát a férfiak 36%-a, a nők 55%-a. A nőket a vizsgálat jobban kihozza sodrúkból, jobban félnek, kevésbé vannak a vizsgálatokon maguknál, mint a férfiak. Ez a köztapasztalat fokozott emocionalitásukból jól érthető.

Különösen kedvelt stúdiumról számolt be Wisse enquete-jén a férfiak 62%-a, a nőknek csak 41,5%-a. E célból könyveket olvas a férfiak 44,5%-a, a nőknek 27%-a. A kedvenc stúdium a választott szaktárggyal összefüggésben áll a férfiak 29%-ánál, a nők 11%-ánál. A férfi tehát kedvtelésből is inkább választ olyan speciális tanulmányt, mely sajátos szaktárgyában való ismereteit bővíti és elmélyíti, míg a nők kedvenc stúdiumának motívuma viszonylag inkább esetleges; többnyire egész véletlenül jutnak hozzá, pl. ha valamely érdekes, szuggesztív előadást hallottak.

Az alapos tanulmány, melynek a fönnebbi sorok csak körvonalait emelték ki, arra az eredményre jut, hogy „a két nem egyetemi tanulmánya a nőkre nézve kedvezőtlen értelemben különbözik. A nőknél kisebb az érdeklődés a tanulmány iránt és kisebb az önállóság a tanulmányban... A régebbi szerzőknek azt a véleményét, hogy a női stúdium a férfiaké mögött áll, ez az auto-enquete is megerősítette, csak hogy ez a különbség ma még élesebbé vált" (t. i. azóta, hogy a nők minden szelekció nélkül nagy számmal tódulnak az egyetemre). Természetesen ezek az eredmények nem egy férfira vagy egy nőre vonatkoznak, mert hisz itt csoportkülönbségről, átlagról, típusról van szó. Annak a jelenségnek, hogy világszerte a nők oly nagy számban lepik el az egyetemi padokat, főként a szerzőnő abban látja, hogy a felnőtt leány ma már nem számíthat oly biztosan a férjhezmenetelre, mint régebben. Ez azt jelenti, hogy a nők a szükségétől hajtva oly szellemi pályákra kénytelenek lépni, melyek a nők természetes hivatásköréitől igen erősen elütnek. Ez magyarázza meg, hogy miért alacsonyabbrendű a nőnek ez az új munkája a férfiéval szemben. A férfi az egyetemi tanulmányozás közben s későbbi társadalmi pozíciójában is természetes milieujében marad, az egyetemi hallgatónő ellenben természetes útjából ki van térítve. Ha ezt a férfit olyan nővel hasonlítjuk össze, aki szintén megmarad a maga természetes tevékenységi körében, az egybevetés mindjárt másképp üt ki (384. l.).

Fontosak a nők egyetemi tanulmányozása szempontjából az amerikai tapasztalatok. Ugyanis itt a legrégebb a nők főiskolai emancipációja, egyszerűs mind itt a legnagyobb az egyetemi nőhallgatók száma, körülbelül ugyanannyi mint a férfiaké, ha ideszámítjuk azt a 26.606 nőhallgatót is, akik külön női college-ekben tanulnak (1910-ben). 1890-ben graduált nő volt az Egyesült-Államokban 369, 1910-ben 2865. Az amerikai nők közül sokan csak azért mennek az egyetemre, hogy magasabb élettartalomra tegyenek szert, nem, hogy gyakorló orvosok, ügyvédek stb. legyenek. *H. Münsterbergnek*, a nagy pszichológusnak, a pszichotechnika megalapítójának megfigyelése szerint (Die Amerikaner. 4. kiad. 1912. II, 307.) az amerikai nők az egyetemen szorgalmasak, figyelmesek, tele vannak jóindulattal, azonban túlnyomóan reprodukтивak, kisebb bennük a kritikai élesség és teremtő

tudományos erő, mint a férfiakban. A produktív kutató munka sokkal nagyobb a keleti egyetemeken (Harvard, John Hopkins, Columbia, Yale, Princeton), amelyek a nők elől el vannak zárva, mint a nyugati egyetemeken, melyeken a nőknek uralkodó szerepük van: ezeken nagyrészt csak reprodukív munka folyik. „A tudomány igazi szelleme — mondja Münsterberg (II. 108.) — aligha fejlődhetnék ki, ha csupán az amerikai doktornők őriznék egyedül.“

Mindaz, amit az eddigiekben a tipikus női intelligencia tudományos tevékenységére vonatkozóan felsoroltunk, nem elfogultan színezett a priori spekuláció, hanem illetékes egyénektől világszerte egybehangzóan megállapított *tény*, amelyet a magyar tanárság harminc éves tapasztalata is csak megerősít. Már most a *tények* megállapítása után az a kérdés: hogyan *magyarázzuk* ezeket? Heymans jó helyen tapogat, amikor a kérdés nyitját a nők *fokozott emocionális* állapotában keresi, melynél fogva az átlagos nőnek más a természetes érdeklődési iránya, mint a férfiak. Az erősebb affektív életű lélek jobban vonzódik a nagyobb érzelmi értékű *konkrétum*hoz, mint a hidegebb, közömbösebb, kevésbé ingerlő, vértelen *absztraktum*hoz. Ezt nemcsak a differenciális pszichológiai kísérletek nagy száma igazolja (Lobsien, Meumann, Ribot, Heymans, Stern stb.), hanem a mindennapi élet megfigyelése is. A nők gondolkodása ösztönszerűen arra hajlik, hogy a konkrét esetek, a példák, a szemléletesség körében mozogjon. Azok a nők, akik filozófia iránt érdeklődnek — mint egy londoni könyvkereskedő megfigyelte —, a legkevésbé absztrakt filozófusokat: Schopenhauert, Platont, Marcus Aureliust, Epiktetost, Renant szokták olvasni (H. 138.). Nem véletlen, hogy a művelt nőknek ma legkedvesebb filozófusuk a csodálatraméltó szemléletességgel, költői módon író Bergson, ki intuícióval filozofál, de olvasójától is intuíciót követel, olyan élménymódot, amely, mint látni fogjuk, éppen a női lélek tipikus vonása. Az absztrakció, a fogalmi analízis a nőnek belsőleg ellenére van, érzelmi szükségleteinek nem nyújt kielégítést; ha mégis az absztrakció hűvös légkörébe téved, mindjárt siet a neki otthonos, életmeleg, konkrét gondolatvilágba visszatérni. Ha a nő valamit szeret, s megkérdezik tőle, vajjon milyen tulajdonságai miatt szereti az illetőt egyént, akárhányszor maga is kijelenti, hogy ilyen szeretetreméltó vonások nincsenek ugyan szeretetének tárgyában, de a szeretett férfit „magát“ szereti, nem pedig tulajdonságait, s akkor is éppígy szeretné, ha kívül és belül minden porcikájában más volna (H. 139.). Ugyanigy állanak a nők a tudományos analízissel szemben is: valaminek tulajdonságaira, elemeire, feltételeire való szétbontása, a meleg, friss szemléleteknek mintegy fogalmi behűtése nem rokonszenves előttük, idegenkednek tőle: az egészhez a maga szemléletes konkrét teljességében vonzódnak, mert ez érzelmeiket jobban leköti, az analízist profanációnak érzik, melyen többet vesztenek, mint nyernek. A tudomány igazi lényege, egyszersmind fáradságos oldala az elme analízáló és absztraháló tevékenysége. „Az átlagos nő pedig — mondja Heymans — éppen ehhez a munkához nem talál fogódzópontokat megszokott szellemi tevékenységében; e téren magát desorientálva, természetes köréből eltávolítva érzi. Ezért oly ritkán öncél előtte a tudományos stúdium. Sok minden kikényszeríthető, csak a szeretet nem; s éppen a tudomány szeretete az, ami az akadémikus nőknél túlnyomóan hiányzik. Számukra a tudománnyal való foglalkozás a kötelesség dolga, nem szabad, élvezetes, természetes tevékenység. Valójában sohasem jutnak intim

viszonyba a tudománnyal, igazában kivülről maradnak, *rajta* és nem *benne* dolgoznak. A tudomány előttük mindig idegen s lényegében nem-szimpatikus hatalom marad, amelynek segítségére szükségük van bizonyos céljaik elérésére s amelyért dolgozniuk kell, hogy ezt a segítséget maguknak biztosítsák. Röviden: a tudomány számukra nem önkénytelen és természetes, hanem inkább önkényes, gyakran fáradságosan kikényszerített figyelem tárgya.“

A művészetre nézve másképp áll a dolog, mint a tudományra nézve: a művészet lelki föltételei úgylátszik összhangban állanak a női lélek tipikus lelki szerkezetével.

Denn das Naturell der Frauen
Ist so nah mit Kunst verwandt.

Goethe: Faust. II. 1.

A művészet a szemléletes konkrétumra irányul s a művészi tevékenységnek legfőbb indítéka az erős érzélem. Mindkét vonás a női géniusznak is természetes sajátja. S valóban, e lelki párhuzamosság és rokonság meg is nyilatkozik a nők erősebb esztétikai fogékonyságában, a művészet iránt való fokozottabb érdeklődésében: itt a tárgy konkrét és szemléletes természeténél fogva a nő figyelmének természetes irányvonalába esik. És mégis kétségbevonhatatlan történeti tény, hogy a nők között az igazi nagyszabású alkotó művész egészen ritka. Egy-két művészi területen nem állanak hátrább a férfiaknál. Így a színművészet terén minden korban voltak a férfiakkal egyenrangú, sőt ezeket néha felülmúló színésznők; a zene terén már nem mint alkotók, hanem csak mint virtuózok versenyeznek a férfiakkal. Az irodalomban a sok közül két műfaj van, melyben a nők a férfiakkal egyenlő, sőt itt-ott nagyobb értékűt alkottak: a levél és a regény. A levél pillanatnyi érzelmi állapot kifejezése, mely nem lép föl nagyobb logikai szerkesztő igénnyel; a regény terén is nem a nagyszabású kompozíció erejében, hanem a részletekbe való elmélyedésben, a rendkívül finoman árnyalt lelki beleérzésekben, az érzelmi élet apró fodrozódásainak szubtilis rajzában tűnnek ki. Például a legnagyobb regényíró, Lagerlöf Zelma, műveinek ereje nem a regényeinek fölépítésében van (nagy regényei is csak az elszélesített novellának benyomását keltik, melynek minden fejezetében az érdeklődést újra előlről kell felajzania, mivel biztosan végighúzódo fonala nincsen), hanem szubjektív életlátásában, az egymástól annyira elütő lelkekbe való finom és biztos behelyezkedésében.

Mi az oka annak, hogy a nők a festő vagy a képfaragó művészetben, a költészetben, a zenében nem tudtak a férfi-klasszikusok magaslatára emelkedni, jóllehet e téren semmi sem korlátozta őket? A művészi tevékenység legfőbb rugója az érzélem; azonban ez egymagában nem elegendő. Ha csak az érzélem egyedül uralkodik a lelken, műalkotás még nem jön létre. Ehhez az a törekvés is szükséges, hogy az érzélem magát külsőleg objektívalni is akarja. Ennek pedig az a föltétele, hogy az én a maga érzelmeit s ezektől hajtott fantáziáikepeit bizonyos távolságban magával szembe tudja állítani s így magát meg tudja osztani, mintegy megkettőzni: érzelmeit a legmélyebben átéli, de azért el is tud szakadni tőlük, érzéki, tehát tárgyi formába is tudja önteni, objektívalni őket. A nők ezen kettős működés közül a másodikra a férfiaknál jóval nagyobb emocionalitásuk miatt kevésbé képesek. Énjük szubjektív állapotai, az érzelmeik, annyira igénybe

veszik tudatuk energiáit, annyira betöltik egész lelki valójukat s megsűkítik tudatuk körét, hogy az objektivációra, a valósággá alakításra már nincsen hajlandóságuk. Az utóbbi a figyelem hosszabb és fáradtságos önkényes szegzését és megfeszítését is követeli, ami a nőknek általában nem könnyű dolog.

Mivel e pszichológiai fejtegetések célja az, hogy alapul szolgáljanak a nők pályaválasztásának, illetőleg jogosításának kérdésében, tüzetesebben meg kell vizsgálnunk a női intelligenciának az *életben* való viselkedését és ennek sajátságait. A nők praktikus intelligenciájára nézve is sok igaz és nem-igaz gondolat rögződött bele a köztudatba: a nők gondolkodásukban felületesek, logikátlanok, maguknak sokszor ellenmondók, a lényegest a lényegtelenről nem tudják elválasztani, nem a tárgy, hanem mindig a személy érdekli őket (a *qui pro quo* hibája), gondolataik szétfolyók és rapszodikusak. Viszont azonban a nőkről fölényesen gondolkodók is elismerik, hogy a nők sokszor gondolkodás nélkül „megérzik“ az igazságot, hirtelen és közvetlenül anticipálni tudják a valóságot, anélkül, hogy elégséges okát tudnák adni; a helyzeteket villámgyorsan felismerik s minden külön megfontolás nélkül biztosan és helyesen viselkednek vagy intézkednek, mintegy közvetlenül „meglátják“, mit kell tenni: a nőknek sajátos *intuiciójuk* van. Ezért a nő gyakran talpraesettebb és ügyesebb, mint a férfi: ez valamely nehezebb helyzetben sokat gondol-fonol, a célokat s a cselekvés lehető következményeit mérlegeli-értékeli, határozatlan és habozó: a nő ösztönszerűen, tudatos diszkurzív következtetések hijján, rögtön megtalálja, mintegy megérzi, divinálja, mi a helyes teendő. Így a mérleg egyik serpenyőjében van a *logikátlanságnak* vádja, a másikban pedig az *intuíciónak*, az igazság közvetlen meglátásának értékes sajátsága.

Kétségtelen, hogy a nő az élet gyakorlatában, mely mindig konkrétumokra s nem vértelen, elvszerű absztraktumokra vonatkozik, a maga igazi természetes területén és érdeklődési irányában mozog. E téren tehát eredeti lelki sajátságai előnyösen érvényesülhetnek. A férfiak azonban gyakorlati kérdésekben is a *logikátlanságot* szeretik a nők szemére hányni. Van-e ennek valami alapja? Egy bizonyos: nincsen férfi-logika és nő-logika: a gondolkodás törvényei mindkét nemre nézve felfüggeszthetetlenül ugyanazok. Ha adva vannak a gondolati előzmények, ezekből helyesen csak egyféle következmény vonható le. A nők azért tűnnek fel sokszor logikátlannak, mert erősebb emocionalitásuk már eleve — még a következtetés előtt — tudattalanul a premisszák között szelekciót végez: egyeseket kizár vagy igazoló erejükben megbénít, másokat meg logikai értékükben túlbecsül s a tudat világos előterébe állít. Így a következtetésben a gondolati előzményeknek csak egy része érvényesül egyoldalúan. Azonban, ha a premisszák egészen ugyanazok, a női elme is ugyanarra a konklúzióra jut. A női gondolkodás többször felülről hiánya az, hogy az érzelmi értékű mozzanatok, a rokon- és ellenszenv már eleve színezik a gondolkodás előzményeit. Nem magában a formális következtetésben, hanem az előzmények elgondolásában és összeállításában van a különbség: ez kelti azt a benyomást, mintha a nő és a férfi logikája elütne egymástól. A nő hajlandó mindjárt pártállást foglalni, ami már előre megadja okoskodásának irányát: nem pártatlan bíró, hanem pártos ügyvéd; az „igazságot“ nem keresi, hanem csak védelmezi; okok után nem annyira azért kutat, hogy maga tisztán lásson, hanem inkább csak azért, hogy a mások nézetét

megcáfolja. A női léleknek ez a tipikusan érzelmi alkata a tárgyilagos vitára vagy társalgásra éppen nem kedvező. (H. 163.) Nem jelentéktelen körülmény az sem, hogy az erősebb érzelm a nő gondolatainak nagyobb szubjektív bizonyosságot is kölcsönöz, tehát eleve kizárja a kételkedést, óvatosságra, az előzményeknek, az okoskodás egyes láncszemeinek külön megvizsgálására egyáltalán nem sarkal, az ellenérvek iránt érzéketlenné tesz, ami annál könnyebb, mert a női lélek az analizistól úgyszólván idegenkedik. Így a nőnél átlag sokkal könnyebben támad a „nekem igazam van“ boldogító, egyben csökönységre s agresszivitásra hajlamosító tudata. A lelki élet affektív irányának túlsúlya felelős a nőknél azért is, hogy a pillanatnyi benyomások gondolataik kialakulásában oly nagy szerepet játszanak. Ez az impresszionizmus az oka leginkább annak, hogy a nők társalgás közben oly gyakran kaphatók rajta az ellenmondáson s a logikátlanság benyomását keltik. Meg kell jegyeznünk, hogy ezek a tények éppúgy megállapíthatók az erősen emocionális, többnyire szangvinikus férfiaknál is; minthogy azonban a nők sajátosan emocionális lények, természetesen, hogy a fönnebb jellemzett esetek náluk gyakoribbak, tipikus jellegét inkább öltetik.

A női gondolkodás másik jellemző vonása az *intuición*, az igazságnak közvetlen, hirtelen, fogalmi okoskodás, tudatos okfejtés nélkül való megpillantása. Erre a nők maguk is mint lelkük irracionális és titokzatos hatalmára büszkék. E misztikus képességet, mely azonban gyakran csalódásnak is forrása, sokan az állati ösztönökkel állítják párhuzamba. Elfogadhatóbb azonban Heymansnak a pszichológiai hipotézise (175—6). Eszerint következtetéseink nem vezethetők vissza tudatos gondolatokra maradék nélkül: valami módon többé-kevésbé együttrezegnek a tudatos tartalmakkal a félig tudatos vagy egyáltalán nem tudatos régebbi tartalmak is; különösen akkor, ha bizonyos dologra vonatkozó, bár különböző időben szerzett tapasztalataink együttesen alkalmasak valamely gondolat indokolására. Ilyenkor a tudatos és a tudatba nem jutó, de készenlétben álló tényezők együttthatnak, anélkül, hogy az utóbbiakról a következtetés eredményének tudatossá válása után számot tudnánk adni. Ide tartoznak a zseni nagy fölfedezései is, melyek először csak ötletzámba mennek. A tudós sokszor egy elmeikázással olyan gondolatot lát meg, melyre fogalmi tudatos gondolkodása csak lassú és fáradságos logikai lépésekkel tudna eljutni: most pedig a gondolat hirtelen tör elő, explozív megjelenésű. A felfedező ötletek „itt vannak — mondja Helmholtz — anélkül, hogy tudnók, honnan jöttek; néha hirtelen ötlenek föl, minden fáradság nélkül, mint valami inspiráció“. A zseniális kutató néha a logikai műveletek lassú lépteit átröpüli s előre, még a bizonyítás előtt „meglátja“ a végső igazságot. Erre céltott Gauss is: „Eredményeim már rég megvannak, csak azt nem tudom még pontosan, hogyan fogok hozzájuk jutni.“ Azonban mindezekben az esetekben az eredmény nem ötlött volna fel magától, ha a gondolkodó tárgyan régebben nem elmélkedett volna, ha figyelme, érdeklődési iránya ide régtóta nem koncentráldott volna, ha nem rendelkezett volna olyan képzetekkel vagy tapasztalatokkal, melyek tudattalanul is a lelki élet sötét háttérében továbbszövédek.

Itt van a nyitja a női intuiciónnak is. Mind azok a mozzanatok, amik a nőket főképp érzelmeik alapján érdeklik, nem vesznek el számukra, ha tudatukban nem is maradnak meg világosan; tovább hatnak, rokonságuk

szerint kapcsolódnak s a tudatos lelki étellel együtt rezonálnak és irányítják a gondolkodást és cselekvést. De miért nincsen a férfinak is ilyen intuíciója? Annak is van, csak hogy más téren, mert más az érdeklődési iránya, mint a nőnek: a nő sok olyan gyakorlati jellegű, számára érzelmi színezetű dolog iránt érdeklődik, ami mellett a férfi egészen közömbösen halad tovább, tehát nem halmoz föl ugyanabban az irányban tapasztalatokat mint a nő, hogy ezek nála is alkalom adtán tudattalanul hasonlóképp érvényesülhetnek. A nő ezért tudja főképp gyakorlati téren sokszor meglepni hirtelen „meglátásával” a férfit. Hogy ez a „tudattalan”, szavakba nem foglalt gondolkodás a nőknél oly nagy szerepet játszik, annak az elemző absztrakciótól való ösztönyszerű idegenkedésük is az oka, melyet már fentebb többször említettünk. Náluk a fogalmi szétbontást oly téren, mely természetes érdeklődési körükbe vág, inkább a tudattalanul működő intuíció pótolja. „Amíg a tipikus férfi, elméjének analitikus szükségleténél fogva, a tudattalannak ebbe a működésébe egyhamar helynyúl s arra törekszik, hogy az egyes indokokat pro és contra a világos tudat felszínére hozza és döntését ezen tudatossá tett gondolatok alapján határozza meg: addig a tipikus nő a tudattalanban működő folyamatot végig lejátszódni engedi, a tartalmak itt minden tudatos ellenőrzés nélkül küzdenek egymással s csak a küzdelem eredménye lép a tudatba, amely ezt mindjárt igazságként ismeri el. Hogy azonban ez az intuitív eljárás gyakran jobb eredményekre vezet, mint a férfi diszkurzív gondolkodása, abból magyarázható, hogy ebben a tudattalanban folyó küzdelemtől minden odavágó gondolat a maga súlyát mérlegbe veheti.” (H. 177.) A tudatosság köre ugyanis szűkebb, mint a tudattalané, melyben valamennyi mostani és régebbi tapasztalat föl van halmozva s befolyhat az eredmény kialakításába. Sok olyan biztos megítélésünk van, melyről tudatosan nem vagyunk képesek számot adni; azonban sok tapasztalatunk szolgál neki alapul. Ilyen pl. a távolságok megbecslése: ha azt mondom, hogy ez a dolog egy méter hosszú, akkor ez az ítéletem főzvetlenül merül fel, anélkül, hogy okoskodnám, tehát pusztán a sok-sok addigi megbecslés alapján. A régebbi tapasztalatok tudattalan együttthangzása teszi lehetővé a parasztnak vagy hajósnak, hogy az égre rápillantva, megjósolja az időt: sokszor maga sem tudja indokolni, miért mondja ezt a prognózist. A férfiban analizáló természeténél fogva az intuíció mellett azonnal működésbe lép a törekvés, hogy a tudattalan munkáját tudatosan ellenőrizze, az ellenkező gondolat tartalmát is mérlegelje, bírálatot gyakoroljon. A nőnél azonban az intuitív gondolkodás marad túlsúlyban, amelynek igazságán kételkedni, ezt kritizálni eszébe sem jut. A férfinak inkább sajáttsága a *raisonner par principes*, a nőé a *juger par le sentiment*. (Pascal.)

Az intuíciónak azonban nagy hátrányai is vannak. Először is rendszerint csődöt mond ott, ahol új, szokatlan, az eddigtől elütő, kivételes jelenségre vonatkozik, mert hisz a tudattalan munkája elsősorban éppen a régebbi tapasztalatok hirtelen aktualizálódása és feldolgozása. A női intuíciónak erre a vonására számos közmondás utal; pl. az orosz, meg a kínai is azt mondja, hogy az asszony első tanácsát el kell fogadni, de az utolsót el kell utasítani. Vagy jellemző J. St. Millnek, a korlátlan nőemancipáció nagy apostolának, szava: *women do best what must be done rapidly* (az asszonyok azt csinálják jól, amit gyorsan kell csinálni; idézi Heymans 180). Továbbá: az intuitív gondolkodás akkor helyes eredményű

és értékes, ha az odavágó képzetek, mint tudattalan tényezők, valamenyien zavartalanul és egyformán kifejthetik hatásukat. Ezt azonban az erős érzelmek, az eleve érvényesülő rokon- és ellenszenv, szeretet vagy gyűlölet, affektív állásfoglalás megakadályozza; így a képzetek tudattalan kiválasztása már kezdettől fogva az érzelem pórázán halad. A fokozott émoionalitás tehát a nők helyes intuitív gondolkodásának is nagy akadály: az igazságot sokszor csak oly irányban „látják meg”, amely érzelmüknek vagy kívánságuknak megfelel.

Vizsgálataink útját újra végigmérve, végső eredményünk: a tipikus női intelligencia több tekintetben lényegesen elüt a férfétől, mások az előnyei s mások a hátrányai, de ezek kiegyenlítik egymást. A női gondolkodás nem kevésbé értékes, mint a férfi intelligencia működése, csak hogy más tárgyak irányában. Ha a női léleknek kisebb is a logikai szigorúsága, de gazdagabb az árnyalatokban és finomságokban való színessége, nagyobb a női lélek polyphoniája. Ha előbbi tulajdonsága kevés babért fon is homloka köré a tudományban, az utóbbi az életben annál nagyobb és magasabb feladatok sikeres megoldására képesíti őt. A tudomány rideg absztrakciót követel, az élet ellenben a különösnek, az egyéninek formálását kívánja, s a női géniusznak éppen ez iránt van kitűnő érzéke, mely érdeklődése és megértése. Ha az analizáló képesség és kedv esöskéntebb mértékben van is meg benne, ez nem baj, mert az egyéni, a konkrétum, amit a valóságos élet minden helyzete eléje tár, úgyis a maga egészében irracionális, a tudatos elemzés által maradék nélkül szét nem bontható, inkább csak a tudattalanul működő intuíciónak hozzáférhető. Ebből tűnik ki, hogy a nők miért felülmúlhatatlanul nagyobbak, mint a férfiak, a szociális és karitativ tevékenység terén, a betegápolásban, a társadalmi szervezésben, a családi élet bonyolult helyzeteiben: az élet ezerfélekép változó formáinak egyéni vonalaihoz, ezek szeszélyes hajlásaihoz csak a női lélek tapintata tud pontosan alkalmazkodni; az életben finomabb a női lélek akusztikája.

„Und ihr Leben ist immer ein ewiges Gehen und Kommen
Oder ein Heben und Tragen, Bereiten und Schaffen — für andre.“

(Goethe: Hermann und Dorothea.)

Az élet a női intelligencia találékonyságának és iniciatívájának igazi sajátos és természetes tere: itt nem alkothat ugyan piramisokat és dómkat, otrikolii Zeust és Mózes-szobrot, Utolsó vacsorát és beethoveni szimfóniát, Divina Commediát és shakespeare-i tragédiát, nem fedezheti fel a csillagok pályáját és az atomok örvénylését egyformán megszabó természeti törvényeket, de behatol a lélek egyéni rejtelmeibe és teljességébe, kibontakoztatja érzelmi világának etikai erejét és mélységét, vállán tartja a következő nemzedék nevelésével az emberi kultúra folytonosságának tengelyét. És ha az, amit e pszichotechnikai tereken alkot, nem szilárdul is láthatóvá szoborban, képbén, drámában vagy tudományos rendszerben, nem kevésbé esodálatra méltó, nem kisebb értékű s mással éppúgy nem pótolható, mint az, amit a férfi-géniusz a maga területén tud fölmutatni. A nő is tudós és művész: csak hogy nem a hideg absztrakciók, hanem a konkrét élet tudósa és művésze. S itt éppúgy fölemelkedik a zsenialitás magaslatára, mint a férfi a maga régióiban. A zseni szóval sokszor visszaélnek, amikor derűre-borúra használják; de legjobban visszaélnék akkor,

mikor a nőre alkalmazni átaladják. Pedig mindig voltak női zsenik is, csak-hogy ezt az értékpredikátumot a férfi csak a maga szellemi területére korlátozta: nemcsak az észnek, de a szívnek is megvannak a maga zseniális, bár ércebe nem öntött, alkotásai.

III.

A jövő.

„Mi férfiak — mondja 1842-ben *Fáy András*, ki nálunk először látta meg modern szemmel a nőkérdés jelentőségét — legtöbbszörre vagy úgy tekintjük a nőnemet, mint a világi élet anyagi kötelességeinek, a családi terheknek, a ház gondjainak helyhez-viszonyhoz tapadt kezelőit, vagy úgy, mint bábjátékát nemünknek, mulatozása és bókolása tárgyát, míg kecsében tart, s elvetése áldozatját, ha elhullottak azok; mint oly lényeket, kiknek minden feladatjuk lepkeként lengni végig az életen, s kikre annak ösvényein valami komoly és fontos hivatás alig vár. Amazok ázsiai kényurasággal tekintik a nőnemet, ezek francia udvariassággal, s mindegyik nézeteihez alkalmazván nőnevelését, lényegesen téved abban.“ (Előszó Steinacker G. „Tapasztalások és intések a nőnevelés mezején“ 1842. című munkához. XIV. l.) A Fáy korától lefolyt majdnem száz esztendő ellenére a két szélső felfogás ma is eléggé uralkodik: az „ázsiai“, mely a nőt csak házi körben dolgoztatni akarja s a „francia“, mely a nőben elsősorban a hédonizmus játékszerét látja. Mindez azonban csak „felfogás“, a férfiak egy-egy csoportjának nézete, amellyel szemben a nő már de facto kivívta szellemi önállóságát, a férfitől lehetőleg független sajátos élettartalmát s meghódította hosszú harc után a szellemi pályák túlnyomó részét, melyeket a férfi a maga szellemi felsőbbsege jogán magának régebben fentartott.

Ez a hódítás a legtöbb nyugateurópai államban, Amerika példája után, befejeződött: a nők teljes egyenlő jogosultsága bármely pályára a legtöbb ország kódexébe belekerült. A nőmozgalom e sikereinek egyik főrugója, amint láttuk, gazdasági-szociálpolitikai jellegű. S ebből a szempontból az eredmények kiküzdésében különösen nagy szerepe volt mindennél a szociáldemokráciának, mely minden társadalmi kérdést kizárólag a gazdasági kategóriák szögéből néz. Poroszországban pl., ahol legtovább tartott az ellenállás, melynek utolsó maradványait 1919-ben a szociáldemokrácia távolította el, *Bebel* küzdött mind a parlamentben, mind az irodalom terén a legélesebben nemcsak a proletárnők politikai jogaiért, hanem a polgári osztály nőinek egyetemi emancipációjáért is.

A következőkben azt vizsgáljuk, vajjon a középosztályú nők gazdasági helyzetén mit változtat az egyetemi tanulmány? vajjon a házassági lehetőségnek különösen a világháborút követő megcsökkenése mellett biztosítja-e nekik a hosszú és költséges egyetemi tanulmányozás az önálló megélhetést? vajjon biztos orvoszer-e erre a célra a jogi kar, műegyetem, állatorvosi stb. főiskolák kapuinak megnyitása? Természetesen e kérdés eldöntésében nem korlátozódhatunk pusztán a gazdasági és szociálpolitikai szempontra, hanem figyelembe kell vennünk azokat az eredményeket is, melyekre fentebb a tipikus női lélek alkatára nézve jutottunk. Azokat a korlátokat ugyanis, melyeket a természet állított föl,

semmiféle mesterséges és pillanatnyi szociálpolitikai motivumú intézkedésnek nincsen hatalmában a valóságból kiiktatni.

A nőmozgalom a gazdasági okok mellett kétségkívül az egyenlő emberi jogok tiszteletéből s a kultúra emelésére való törekvésből: *idealizmusból* is fakadt. Ámde az idealizmus fejlődése nem jelenti azt, hogy mind magasabba tűzzük ki az eszményeket, hanem hogy mindjobban bele tudjuk a *valóság* talajába gyökereztetni. Könnyűszerrel lehet szebbnél-szebb ideálokat, a tökéletességről és boldogságról ábrándokat, a társadalmi berendezésről utópiákat szőni. De mit ér, ha ezek mindig csak az élet valósága fölött kóvályognak, csak a fantázia csillogó termékei, melyek nem bírják ki a valóság hideg lehelletét, az élet reális erőinek nyomását. Az igazi idealizmusnak, melyből a helyes társadalmi és művelődési politika fakad, a való világot is látnia kell. Ennek az idealizmusnak eredménye nem álmodozó rajongás, hanem esakis tetterős munka lehet.

A tanárnő.

Amióta az egyetemek a nők előtt megnyíltak, világszerte a nők legnagyobb számmal a bölcsészeti tanulmányokat föltételező tanári pályára lépnek. S ez természetes is. A nevelés-tanítás ősidők óta a nők sajátos dominiuma. A nők legnagyobb részét nem is a bölcsészeti kar tudományos elméleti munkája vonzza, hanem a kenyérkereseti okon kívül a jövő tanári életpálya, hisz az ehhez szükséges nevelőképesség, az idegen lélekbe való behatolás tehetsége, a finom pszichotechnika a tipikus nőnek veleszületett sajátos vonása. Szükségessé tette a nőknek a bölcsészeti karra való beocsátását a nőnevelés fejlődése is: a középfokú leányiskoláknak (leánygimnáziumoknak) felállítása. Az elméleti egyetemi stúdiumokban a nőket itt is általában a már említett tulajdonságok jellemzik: az erős receptivitás, az ismeretek külső, gépies betanulása, csekély önállóság, az objektivitás hiánya, az absztrakciótól való idegenkedés, de egyben nagy és minden tiszteletünket megérdemlő szorgalom és kötelességtudás. A nyelvi, irodalmi, történelmi tanulmányokban, melyek főképp a konkrétumra, az individuálisra vonatkoznak, inkább kiválnak, mint a fokozottabb absztrakcióval dolgozó matematikai és természettudományokban. Tanulmányaik színvonalát sok tekintetben biztosították mindezülig azok a már ismertetett korlátozások, melyek az egyetemre való fölvételüket szabályozták. Így többé-kevésbé válogatott, de ennek a kiválasztásnak ellenére mindig hatalmasabb leányesapat hallgatja az egyetemet. Számuk a budapesti egyetemen állandóan növekvőben van, különösen azóta, mióta az orvosi kar felfüggesztette a nőhallgatók felvételét (a statisztikai adatokat ld. fentebb). Az 1923—24. tanévben már az a helyzet, hogy körülbelül ugyanannyi nő tesz tanárvizsgálatot, mint férfi. Pl. Budapesten tanári alapvizsgálatot tett ebben az évben 122 férfi s 112 nő, szakvizsgálatot 78 férfi és 106 nő, tanári oklevelet kapott 70 férfi és 65 nő. Mivel a leányközéiskolák száma a fiúközéiskolákhoz képest sokkalta kevesebb, az okleveles tanárnők túlnyomó része nem kap állást, kénytelen vagy polgári iskolában tanítani vagy nevelősködni. A tanári oklevél tehát aránylag kis mértékben csökkenti a középosztályú leányok létért való küzdelmét.

Az elméleti tudományos munkát átlag igen csekély töredékük folytatja, ha eltávozik az egyetemről. Ennek mélyebb pszichológiai okait az átlagos nő-intelligencia kifejtett sajátosságai eléggé megmagyarázzák. Dok-

torátust mindig szép számmal tesznek (1923/24-ben 36-an 56 férfival szemben), azonban elenyésző keyesen tudós ambícióból, nagyrészüik inkább külsőszerű presztizs-szomból — vagy hiúságból. Legtöbbszüknek utolsó irodalmi ténye doktori értekezése. („Ami a tudós nőket illeti — mondja Kant — a könyveiket ezek úgy használják, mint körülbelül az órájukat. Hordják ugyanis, hogy lássák, hogy van nekik, bár rendszerint áll, vagy nincs a nap szerint igazítva. De az óra, amely után igazodnak, a fejükben van... A nők filozófiája nem okoskodás, hanem érzés.“) Aki valóban kiválik közülök s az egyetemen túl is önzetlen érdeklődésből folytatja tanulmányait, az majdnem mind a női lélek természetének inkább megfelelő szellemtudományi, elsősorban irodalom- és művészettörténeti téren munkálkodik, és csak a legritkábban a matematika és a természettudományok területén. Az irodalom, a művészet, sőt a filozófia *történetének* terén, ahol valamely író, művész vagy gondolkodó konkrét alkotásaiba, ezek egyéni élményháttérbe kell a kutatónak magát beleélnie, lelki állapotokat finoman újraélnie, a nők tudományos tevékenysége általában nem marad a férfiaké mögött. E tudományok mezején számos értékes munkájuk a *science en jupone* olcsó gúnyját, a tudomány és a női ruha összeférhetetlenségének férfiirigységsugallta gondolatát már régen fényesen megcáfolta. Azonban az is igaz, hogy ezeknek a tudományoknak *szisztematikus* részei s *elvontabb* problémái csak a legritkább esetben vonzzák őket; ezeket, mint a férfias észjárás köreit, nem igen zavarják.

Az orvosnő.

A nőknek a bölcsészeti tanulmányra és a tanári pályára való jogát senki sem vonja komolyan kétségbe. Annál több vita tárgya Asklepios leányainak ügye: kívánatos-e, hogy a nő orvosi pályára lépjen? Itt is külön kell választanunk az *elméleti* tudományos munkát s a pálya gyakorlati részét. Bár világszerte számos évtized óta korlátlanul folytatnak a nők orvosi tanulmányt, igazi, nagyszabású orvostudós nem akad közöttük; a tipikus ok ugyanaz, mint amire a tudományok analízisre és absztrakcióra való képesség szempontjából fönnebb jutottunk.

Másképp látszik állani a dolog a *gyakorlati* orvoslás dolgában. Az első pillanatra, azt gondolhatnók, hogy a nevelői pálya mellett a gyógyító mesterség az, mely legközelebb áll a nő természetes hivatásához, legjobban megfelel lelki alkatának. A nő ugyanis a bonyolult viszonyokat gyorsan képes átpillantani; biztos, divinatórius tapintata, intuícója van a gyakorlati életben a helyzetek pillanatnyi megítéléséhez: jön, lát és segít, mielőtt a férfi még csak észre is venné, hogy hol a baj; finom megértése van a beteg lelkivilágával szemben; erős a szociális érzéke s a szenvedések enyhítésére irányuló ösztöne. Mindez a tulajdonság azonban inkább az *ápoló*, semmint a tudományos alapon *gyógyító* tevékenységre képesít. Sok egyéb tulajdonság, amely pedig fontos kelleke az orvos testi és lelki alkatának, viszonylag kisebb mértékben van meg a tipikus nőben, mint a férfiban. Martha Ulrich összeállította az orvos pszichografikus skémáját, melyből csak néhány jegyet emelünk ki: erős fizikum és idegrendszer; gyors, céltudatos, felelősségteljes elhatározásra való képesség; a leglényegtelenebb tünetre is kiterjedő figyelem; a betegség tüneteinek kritikai jellemzése; gyors és sokoldalú kombináló képesség; egyáltalán

nem szenzitív természet; erős következetesség; biztos fellépés, határozott önbizalom; a felelősség biztos vállalása; tisztán értelmi, minden érzelmi befolyástól mentes állásfoglalás; bármely helyzetben a benső egyensúly megőrzése; az új és szokatlan feladatokhoz való gyors alkalmazkodás; szuggesztív erő és óriási munkaenergia. Ezek a sajátságok azonban inkább férfias, mint női tulajdonságok. Jellemző, amit a nagy berlini gynaekológus, *Ernst Bumm*, mondott rektori beszédében (Über das Frauenstudium. 1917. 20.): „Olyan hivatásokat, melyek megszabott utakon végbemenő nyugodt munkát követelnek, a nő éppoly jól betölt, mint a férfi. Ott azonban, ahol gyors elhatározóképeség és nagy felelősség forog szóban s hidegvérű, a pillanatnyi hangulatoktól független cselekvés szükséges, a nő nem felel meg, amint különben meg kell engednünk, sok férfi sem. Ismételten halljuk és olvassuk az orvosnőkhöz intézett felszólítást, hogy hódítsák meg a nőgyógyászat és szülészet területét, mint amelyet már a természet nekik sajátos munkaterületül kijelölt. Nem pro domo beszélek, hanem tapasztalatból, ha mondom, hogy ez nem jó tanács, sem a nővilágnak, sem az orvosnőknek, akik — ritka kivételt nem számítva — nem termettek rá fizikailag és pszichikailag oly tevékenységre, ahol egy negyedóra alatt két ember életéről vagy haláláról lehet szó. Évezredek óta a nőknek ezen a téren kétségbe nem vont egyeduralmuk volt, ment is a dolguk, ahogy Isten adta: de tudomány és szülészeti művészet csak akkor támadt, amikor a férfi fogott hozzá.“ Egyébként érdekes és a nőkre jellemző az az adat, hogy bajukban nem az orvosnőkhöz, hanem a férfi-orvosokhoz mennek, amazokhoz ösztönszerűen nincs bizalmuk.

A világháború emberpusztítása különösen súlyos és exponált feladatot rótt az orvosokra. Amikor ezek is a harctérre vonultak, mindnagyobb számmal kezdtek alkalmazást nyerni orvosnők is a katonai kórházakban. Az itt folyó intenzív és megerőltető munka közben derült ki a legvilágosabban, hogy mily szűkek a férfihoz képest az orvosnők munkaképességének határai. A kilencvenes években nálunk *Schächter Miksa*, a kiváló orvosprofesszor volt legagilisabb előharcosa a nők bebocsátásának az orvosi karra, s ezért kartársai részéről sok méltatlan támadást kellett túrnie. A háborús orvosi szolgálat körül szerzett tapasztalata azonban addigi nézetét módosította. Bátorsága is volt ezt nyíltan elmondania (Az Ujság, 1917 febr. 18.), úgy, mint annak a tőle említett beteg szakaszvezetőnek, aki a kórház sok betege közül egymaga mert csak odaállani osztályának főorvosa elé s arra kérni, hogy adjon neki „rechtsum“-ot (kórházból való elbocsátást). Mikor a főorvos e ritka kérésnek okát kutatta, a derék harcos így válaszolt: „Jelentem alássan, ezredorvos úr, nem szeretem a női kiszolgálást!“ Ezen az orvosnői kezelést értette, és nem gátolta meg ebben a kijelentésében az sem, hogy a „női kiszolgálás“ képviselője véletlenül jelen volt. A vitéz katonának semmi sértő szándéka nem volt, de olyan igazságot mondott ki, amelyet mások nem mertek. Ez a katona nem tudhatta, hogy a német hadügyminisztérium már egy évvel azelőtt az orvosnőket abból az okból, melyet derék magyar vitézünk is homályosan érzett, eltávolította a katonai kórházakból. Schächter szerint az orvosnőkkel szemben felállított szigorúbb igényeinknek az a balhitünk az oka, hogy azt a nőt, aki a neki kétszeresen nehéz orvosi pályára szánja magát, igazán valami ellenállhatatlan belső ösztön hajtja s ez munkájában is kifejezésre jut. Ezt a túlideális felfogást a világháború, az

alaptalan és megrögzött felfogásoknak ez az éles próbaköve, „a mesék országába utasította“. A háború alatt tűnt ki legjobban, mi az orvosnők munkaképességének határa s ezt Schächter éppen abban találja meg, hogy nem férfiak. Az erélyesség még csak megvolna bennük: „tudok egy orvosnőt, ki a legkeményebb szájú tényleges ezredorvosnak sem enged a katonákkal való elbánásban“. Azt, amit gyengéjüknek tartanak: az energia hiányát, erősebb, élesebb hangsúlyozással akarják pótolni vagy leplezni. Azonban széleskörű és beható tapasztalás tanúsítja, hogy a katonakórházi munkát nem tudták a legjobb akarat mellett sem elvégezni. „A diszharmónia a feladat és az ő alkalmatosságuk között oly feltűnő volt, hogy a tapasztaltabb orvos nem húnyhatott szemet és még a legjobb és leg-törekvőbb orvosnők is kénytelenek voltak a munkát otthagyni... Látható volt a tájékozatlanságuk, gyors kifáradásuk, ebből folyó felületességük s mindazoknak a gyengeségeknek elharapódzása, melyek a gyarló orvost jellemzik. Még legkevésbé volt elégtelenségük szembetűnő a laboratóriumban, ahol egy bizonyos sablonszerű munka folyik, mely hol több, hol kevesebb, de mindig áttekinthető és pontosan el is végezhető.“

A háború alatt az orvosi nőhallgatók száma hirtelen felszokott: 1915/16-ban a magyar egyetemek orvostudományi karain 240 nőhallgató volt (ebből a budapesti egyetemen 214), 1916/17-ben 331 (ebből a budapesti egyetemen 312), 1917/18-ban 461 (ebből a budapesti egyetemen 414. Lásd Magyarország közoktatásügye az 1915—1918. években. 1924. 49. l.). Ez a félelmetes szaporodás, mely kétévi időközben az orvostanhallgatóknak számát éppen megkétszerezte, már az összeomlás előtt is az orvosprofesszori köröket aggodalommal töltötte el. Ennek az aggodalomnak adott hangot a budapesti egyetem közegészségtani tanára, *Liebermann Leó*, a német, osztrák, török és magyar bajtársi szövetségek orvosi szakosztályainak Budapesten, 1918 szeptemberében tartott együttes ülésén, melynek fő-tárgya éppen az orvosi kiképzés és továbbképzés volt (Prof. L. v. Liebermann: Über die Ausbildung der Ärzte. Bericht über die gemeins. Tagung der ärztlichen Abteilungen der waffenbrüderlichen Vereinigungen etc. 132—153.). Minthogy az orvoshallgatók nagy száma nem engedi meg alapos és lelkiismeretes kiképzésüket, „meg kell végre szűnnie — mondja *Liebermann* — annak a gondtalan liberalitásnak, melyet mind- eddig tanusítottunk. Mindenekelőtt a *numerus clausus*t kell bevezetnünk... Végre szakítanunk kell azzal a balítélettel is, hogy az államnak kötelessége mindenki számára, ha még oly sokan vannak is és még oly tehetségtelenek is, a főiskolai tanulmányt lehetőleg könnyűvé és kényelmessé tenni. Ez végzetes tévedés. Az államnak kötelessége ugyan és érdeke is, hogy az általános műveltség bizonyos mértékét terjessze s gondoskodjék arról, hogy legalább az alsóbbfokú iskolák a szükséges számban meglegyenek, de távolról sem kötelessége a tudományos pályákra korlátlan számban való túdulást támogatni, s ez éppoly kevésbé volna érdekes, mint a Zeneakadémiára vagy a Képzőművészeti Főiskolára való tömeges csődület. Persze ez nálunk, sajnos, nem lehetséges oly könnyűszerrel, bár az a meggyőződésünk, hogy annak, aki magát az orvosi, pedagógiai stb. hivatásnak akarja szentelni, ezeken a pályákon éppúgy bizonyos tehetségre van szüksége, mint a művészeknek a magukéin, sőt, egy tehetségtelen orvos vagy tanár a gyakorlati életben több kárt okoz, mint egy talentum nélküli művész!“ *Liebermann* a továbbiakban kifejti,

hogy a nőknek az orvosi pályára való tódulása ellen az orvosprofesszoroknak nemcsak mint orvosoknak és professzoroknak kell állást foglalniok, hanem mint állampolgároknak és hazafiaknak is, akik az állami fizikai és morális alapjait a családban látják.

Egyáltalán nincs okunk arra, hogy a nőknek a férfias hivatásra való tolongását előmozdítsuk. Sőt kötelességünk ezt, amennyire hatalmunkban áll, megnehezítenünk, nemcsak a nők tudásával és gyakorlati képességével szemben támasztott szigorú követelményekkel, hanem egy korhatárnak az orvosi karra való felvétel feltételéül való megszabásával is. Liebermann minimális korhatárul a 22 évet ajánlja. Ez egyszersmind biztosíték volna arra nézve is, hogy a nők már teljes testi kifejlettségben, a súlyos orvosi tanulmányokhoz szükséges fizikai s szellemi érettséggel és a kellő komolysággal lépjenek az egyetem orvosi karára.

Ezeket az állandó okokon kívül még ideiglenes okok is arra az *egyhangú* határozatra indították a budapesti orvosi kart, hogy 1920-ban a vallás- és közoktatásügyi miniszter jóváhagyásával egyelőre felfüggeszse új orvostanhallgatónők fölvételét az egyetemre. A háború alatt ugyanis a nők elfoglalták a hadbavonult férfiak helyét, férfipályázók hiányában tanársegédek lettek, fontos és jövedelmező állásokba jutottak, a háború alatt annyit szenvedett férfi-kollégáik elébe kerültek. „Elodázhatatlan kötelesség volt megakadályozni azt, hogy a megesonkított Magyarország orvosnőkkel, tehát a férfiorvosokkal szemben határozottan s minden orvosi vonatkozásban kevésbé értékes orvosokkal árasztassék el.” (Hoór Károly: A nők orvospképzése. 1923. 22. l.). Különben is kb. 1500 orvossal több termelődik nálunk egy öt éves ciklus alatt, mint amennyire Magyarország közegészségügyének szüksége van s mint amennyi megélhetést tud találni.

Az eddigiekből kitűnik, hogy a nehéz, az egyénnel szemben annyi követelménnyel föllépő orvosi pálya nem áll összhangban a női nem természetes testi és lelki alkatával. Igazolja ezt az a tapasztalat is, hogy az orvostanhallgatónők jelentékeny része a megerőltető testi és lelki munka következtében hamarosan elhervad, szervezetében tönkremegy. De tisztán gazdasági-szociálpolitikai szempontból sem kívánatos a nők számára az orvosi pálya, mert annyi fáradság és költség árán megszerzett doktori diplomájának aránylag csak kevés részük veszi anyagilag hasznát. A betegeknek nincsen (a nőknek sem) bizalma hozzájuk, jelentékenyebb praxisra tehát nem tesznek szert; még viszonylag mint fogorvosnők vagy gyermekgyógyászok, esetleg a közegészségügyi adminisztrációban alkalmazott tisztviselőnők érvényesülhetnek legjobban. Az orvosi hivatás nők számára kenyérkereseti pályának alig mondható. Sokkal inkább megfelel a nő természetének a gyógyszerészeti pálya, amelyre szintén elég sokan jelentkeznek (a budapesti egyetemen jelenleg 35-en).

Mivel tehát sem a pszichológiai, sem a tudománypolitikai, sem a társadalompolitikai szempont mérlegelése nem kedvező az orvosnői hivatásra, igazoltnak és helyesnek kell tartanunk az illetékes orvostársadalomnak azt a törekvését, hogy a nők orvosi pályára való lépésének lehetőségét korlátozni akarják azzal, hogy számukra az orvostudományi karokra való beiratkozás egyik feltételéül a 22 éves korhatárt kívánják megszabni. Ez az intézkedés üdvös szelekcióra vezetne.

A jogásznő.

A nők a legtöbb állam egyetemlein a jogi karra is beiratkozhatnak és doktorátust tehetnek, mert természetesen logikának látszik, hogy ha tanárok és orvosok lehetnek, jogászok is lehessenek. A gyakorlati pályákra való lépés azonban több országban korlátozva van. A legtöbb államban a nők bírák nem lehetnek, csak ügyvédek s bizonyos irányú közigazgatási hivatalnokok. Norvégiában és Ausztráliában régóta bírák is lehetnek, 1900 óta Franciaországban ügyvédek, hasonlóképp Dániában; Hollandiában, Oroszországban. Svédországban hajadonok lehetnek ügyvédek, de férjes nők nem, mert férjük gyámsága alatt állanak. Amerikában 20.000-nél több nőügyvéd van, Németországban 1919-ig sem bírák, sem ügyvédek nem lehettek, hanem a jogdoktor nők más hivatáskörökben helyezkedtek el (iparfelügyelőség, gyermekgondozó hivatalok, ügyvédi irodák, biztosító társaságok, banküzletek, jogtanárság a női kereskedelmi és ipari szakiskolákban). Megváltozott a helyzet Németországban az 1919-i elszett weimari alkotmánnyal. Mivel ez az alkotmány kimondotta, hogy a férfiaknak és nőknek *elvileg* egyenlő állampolgári jogaik és kötelességeik vannak, *Radbruch* szélső baloldali igazságügyminiszter törvényjavaslatot terjesztett a birodalmi gyűlés elé, melynek értelmében a nők bírói hivatalt is viselhetnek, ügyészek, kereskedelmi ülnökök, bírósági jegyzők és végrehajtók is lehetnek. Indokolásában kiemeli, hogy e javaslat — azóta törvény — csak a weimari alkotmány logikus folyománya, tehát mindazokat az aggályokat, melyeket a nők igazságügyi funkciója ellen szoktak hangoztatni (t. i., hogy a nők határozóképeség tekintetében a férfiak mögött állanak, nagy emocionálisuk miatt nem tudnak objektívek lenni, időszakos biológiai zavaraik vannak, a törvénykezéssel járó testi fáradsalmakat nem bírják stb.), már az elvi egyenjogúsítás ellen kellett volna felhozni. A miniszter szerint a gyámügyekben és a fiatakorúak ügyeiben, ahol az igazságszolgáltatás főképp gondozó tevékenységből áll, vannak a nők közreműködésre elsősorban hivatva. Ezen kívül a házassági és bűnügyekben szintén hasznos szolgálatot teljesíthet a nőnek bizonyos emberi vonatkozások és lelki folyamatok iránt való különös közvetlen megértése. Míg a férfinak inkább a tárgyi jog kötelességeket teremtő szigorúsága, a nőnek az alanyi jogok tiszteletben tartása iránt van különös érzéke. Mindezek ellenére a törvény indokolása óvatosan azt hangoztatja, hogy csupán *elvi* lehetőséget kíván nyitni a nőknek az igazságügyi pályákra. E lehetőség gyakorlati értékesítését az igazságügyi kormányzat diszkréciójára bízta.

Nálunk a Feministák Egyesülete 1912-ben, a Magyar Nőegyesületek Orsz. Szövetsége 1917-ben kérelmezte, főképp gazdasági okokból, a jogi tanulmányoknak és pályáknak a nők számára való megnyitását. E törekvés zászlóvivője a professzorok közül a kiváló római jogász, Szász-Schwarcz Gusztáv volt, aki már 1903-ban cikket írt a „nők jogi stúdiumai” érdekében („Jogállam”). A budapesti egyetem jog- és államtudományi kara több ízben határozatilag helyeselte és pártfogolta a kérelmet, melyet a Károlyi-kormány 1918-ban teljesített is, aminek következtében ma hazánkban van néhány végzett jogi, ill. államtudományi doktor nő. A fordulalmakat követő kormány visszaállította a régi állapotot. Amikor a

nők legújabbán ismét kérelmezték az összes fakultásokra való beiratkozás jogát, a budapesti jogi kar 1924-ben hivatkozva a jogi pálya túlzusfolt-ságára, továbbá arra, hogy a Közgazdaságtudományi Karon a nők megélhetésük biztosítása céljából olyan pályákra szerezhetnek képesítést, amelyekre, mint nekik valókra, a jogtudományok elvégzése alapján léphetnének, már megváltoztatta régebbi álláspontját s a nők kérésének elutasítását javasolta.

Itt is külön kell választanunk az elméleti tanulmányoknak és a gyakorlati pályáknak kérdését. Hogy a nők a jogi tanulmányokat a vizsgálat szempontjából sikeresen el tudják végezni éppúgy, mint a bölcsészeti és orvosi stúdiumokat, az természetes. Ezt nemcsak a külföldi jurista-nők vizsgálati eredmény-statisztikája bizonyítja, hanem a magyar egyetemek tapasztalata is: az eddigi öt elvégzett nőhallgató közül (amint utánjárásomból kitűnt) 4 kitüntetéssel tette le szigorlatait, 1 pedig egyhangúan. Az 1918-ból származó régi joga alapján jelenleg is beiratkozott négy joghallgatónő közül hárman szintén kitüntetéssel tették le alapvizsgálataikat. Ha figyelembe vesszük azt, hogy az úttörés dicsősége e leányokat vizsgálataik előtt fokozott ambícióra és munkára serkentette, másrészt azt, hogy e szorgalmas nőknek köztudomásúlag hanyag jogászfifjúságunk nem valami erős vetélytársa: az eredményt még sem kicsinyelhetjük. Bizonyos, hogy a vizsgálatokon a leányok jellemzett szorgalmuknál és nagy reprodukív képességüknél fogva átlagban levernék a fiúkat, ha tömegesebben jönnének is a jogi karra. Tudós-jogász mégis csak a férfiak közül fog kikerülni, éppúgy, mint a régi tapasztalat szerint a bölcsészeti és az orvosi kar hallgatói közül is produktív kutatóvá a férfi lesz. Ez persze távolról sem jelenti azt, mintha a férfiak túlnyomó részét a múzsa homlokon csókolta volna.

A kérdés forgópontja ez: méltányos és célszerű-e a nőket a jogi karra bocsátani, itt doktorokká avatni s aztán a lényeges jogi gyakorlati pályák kapuit előttük becsukni s így képesítésüket a megélhetés gazdasági szempontjából, amiből az egész mozgalom kiindul, fiktív értékűvé lefokozni? A kérlelhetetlen logika az, hogy ha a fontos jogi (bírói, ügyész, ügyvédi) pályákra nem tartjuk őket kellően alkalmasnak s ezeket elzárjuk előlük, akkor az egyetem jogi karára se bocsássuk be őket. Megengedem, hogy ez ellenkezik az egyetem régi, ideális felfogásával, amely szerint az egyetem tisztán kutató, az igazságot önzetlenül kereső, a tudományt magáért a tudományért művelő intézmény, amely tehát nem kérdezheti hallgatóitól, vajjon mit fognak csinálni gyakorlati célból ismereteikkel? Azonban valljuk be őszintén, hogy a mai egyetem az említett önzetlen tudományos cél mellett gyakorlati (orvosi, tanári, ügyvédi, bírói, papi stb.) pályákra is előkészít és kiképez, hidat ver az elmélet és az élet között. A közérdek, tehát a nők érdeke sem engedheti meg, hogy az egyetem rajszámra bocsásson szárnyra jogvégzett nőket, mikor eleve tudja, hogy az élet magasra törő szárnyukat úgyis levágja-kitépi, hogy a jogi pályák bástyáira föl ne repülhessenek. Ha az egyetem a liberalizmusban idáig menne, ha hallgatói további sorsával ennyire nem törődnek, nem volna méltó az *Alma Mater* névre.

De kívánatos-e, hogy női bíráink, ügyészeink, ügyvédeink, miniszteri tanácsosaink, közjegyzőink, polgármestereink legyenek? Ha igen, akkor fel kell tárunk leányaink előtt a jogi kar kapuit is. A tipikus női lélek

főnnebbi beható elemzése aligha engedi meg, hogy a kérdésre igennel válaszoljunk. Bár a jogvégzett nő a fiatakorúak bíróságánál, a patronagenál, a közigazgatás egyes népjóléti ágazataiban hasznos és lelki alkatával különös összhangban álló munkát végezhet, de e viszonylag csekély munka kör nem elégséges ok arra, hogy általában a jogi tanulmányokra bocsátassanak és közhivatalképességük kimondassék; e területeken való közreműködésük jogvégzettség nélkül is jól igénybevehető. A nőknek bírakká, ügyvédekké stb. való alkalmazása ellen szólnak: élettani sajátosságaik, a hangulatok iránt való nagy fogékonyosságuk, az eleve rokon- és ellenszenv alapján való pártállásuk, az általános jogszabályok absztrakt jellegétől való idegenkedésük s a konkrét eset érzelmi értékéhez való igazodásuk, csekélyebb szubszumáló képességük. Nagyon jellemző egy jog- és államtudományi doktornőnknek, ki valamennyi vizsgálatát kitüntetéssel tette le s kinek fölényes intelligenciáját, gyors felfogó- és ítélőképességét, nagy társadalmi szervező erejét személyes tapasztalatból ismerem (de egészen kivételesnek tartom), a következő vallomása, mely fényt derít egyszersmind arra, hogy az okos nők maguk is hogyan gondolkodnak a kérdésről: „Magam is ellensége vagyok annak, hogy a leányokat bírói székbe engedjük. S ha egy anekéten megkérdéznének felőle, vagy rajtam múlték a kérdés gyakorlati megvalósítása, nem is kerülne bírói székbe egy asszonyember sem. Nem akarom ezzel azt mondani, mintha nem lenne nagyon sok olyan nő, aki minden tekintetben nem különb toronymagasságnyira az átlagos „hímnemű“ embernél (itt lehetne egy esomó összehasonlítást tenni), de a nőknél többnyire éppen azok a tulajdonságok hiányzanak, amire a bírónak okvetlenül szüksége van ahhoz, hogy valóban hivatásának magaslatára tudjon emelkedni: hiányzik belőlünk a judicium, az objektivitás, a logika, s nem mondom, hogy ez minden férfi-embernél megvan, azonban az okos jogpolitika nem az, hogy csak szaporítsa a bírák számát, hanem hogy képzett, szerviliségtől mentes, erős karakterű és fejű bírákkal emelje a bírói kar színvonalát. A jogi kart azonban, amint ezt nagyon helyesen tették annak idején, újból meg kell nyitni a nők számára, mert az ügyvédi pályán meg tudnának felelni, sőt egyik-másik ágában a közigazgatásnak is, mint pl. a népjóléti minisztérium gyermekvédelmi vagy egyéb szociális ügyosztályaiban.“

Mi lett az eddig nálunk jogot végzett nőekkel? Az egyik egy bank vezérigazgatójának titkára, a másik a Pénzüntézeti Központ jogügyi osztályának tisztviselője, a harmadik egyetemi fogalmazó. Az egyik közülük bírói pályára akart lépni. Joggyakornokság iránt való kérelmét a budapesti kir. ítélőtábla elnökéhez terjesztette, aki 1922-ben az igazságügy-miniszter rendeletére hivatkozva a kérelmet elutasította. Ez a magyar igazságügyi kormányzat hivatalos álláspontja. Törvényeinkben olyan tételes rendelkezés, mely a nők elől az igazságügyi pályákat elzárná, nincsen, sem a bírói és ügyészi működés, sem a bírósági segédszolgálat, sem az ügyvédi hivatás vagy a közjegyzői tisztség tekintetében. Ennélfogva nőknek e pályákon való alkalmazása a törvény pozitív rendelkezése híján nyitva álló lehetőség, amellyel az igazságügyi igazgatás jogpolitikai szempontok szerint élhet vagy nem élhet. E szempontok mérlegelése alapján, mint a főnnebbi konkrét esetből kitűnik, nálunk az igazságügyi igazgatás jelenleg arra az álláspontra helyezkedik, hogy a nőknek az említett pályákra való bocsátása nem kívánatos. Bizonyára szerepet játszanak ezen álláspont

kialakításában a nők említett testi és lelki diszpozíciói, a jogi képesítésű egyének már is nyomasztóan érezhető túltengése s az általános létszámcsökkentés szempontja. Az egyik jogdoktornőt 1923-ban a budapesti ügyvédi kamara választmánya erős vita után, az előadót leszavazva, az ügyvédjelöltek névjegyzékébe fölvette, majd nemsokára ugyanezt tette a debreceni kamara választmánya is. Ez az ügyvédjelöltő ezidőszerint ténylegesen működik. Minthogy az ú. n. egységes ügyvédi és bírói vizsgálatra csak évek mulva jelentkezhetik, a magyar női ügyvédség problémájának végleges megoldása néhány évig még várát magára.

A jurista egyetemi nőmozgalomnak is bevallott rugója új kereseti lehetőségeknek a nők számára való megnyitása. Vajjon eléri-e a mozgalom ezt a végső célját, a nő gazdasági önállóságát, ha a nők a jogi minősítéshez kötött pályákra is léphetnek? Jelenlegi és még sokáig tartó társadalmi és gazdasági viszonyaink között aligha. A férfi-jogászokat is az egyetemek voltakép a B)-listára nevelik; az állam kénytelen jogász-hivatalnokainak jókora hányadát elbocsátani; az ügyvédek nagy része már csak ügynök-ködésből él, majd hogy föl nem falják egymást; a jogvégzett egyéneket alkalmazó nagy magánüzemek a trianoni ostor csapására összezsugorodtak. Amikor így a jogások fogyasztópiaca ennyire megesőkent, vajjon nem volna-e társadalmi veszedelem ennek a jogász-proletariátusnak nyomorát még friss női tömegek álláshiányával és szenvedésével tetéznü? Amikor ennyire kevés a főka és ennyire sok az eszkimó, nem féltő-e, hogy a tülekedő jogász-eszkimók közül mégis a gyöngébb nem húzná a rövidebbet? Érdemes-e leányainknak a római Institutiókba temetkezni, a kereskedelmi és váltójog ezer paragrafusát, mely se testüknek, se lelküknek nem kell, magukra erőszakolni, azért — hogy hasznát sohase lássák? Azért a kevés állásért, melyet a jogásznők meg tudnának szállni s közülük néhány kivételes tehetségű jól be tudna tölteni, kár volna a nők egész légióját a jogi pályára szabadítani.

Egyesek a nők jogi tanulmánya és közhivatali képessége kérdésének legmélyebb hátterét a férfiak hatalom-féltékenységében találják meg. „Az orvos csak magánmunkát végez, a jogi pálya pedig az *imperium* és a *jurisdictio* kérdése és amíg az állam, mint annyi évezred óta, férfállam lesz, ezt a kettőt nem könnyen fogja a nők kezébe engedni.“ A fönnebbiek alapján azt hisszük, hogy ez a férfiak minden *tudatos* hatalmi aspirációja nélkül is természetes állapot, a férfiak és nők társadalmi munkakörének a természet rendje szerint való megosztása. Ez lényegében nem „hatalmi“ kérdés, hanem a helyes egymás-kiegészítés történetileg igazolt ténye.

A mérnöknő.

A legtöbb országban a nők úgy, ahogy a tudományegyetemnek, a műegyetemnek is valamennyi karán (szakosztályán) lehetnek hallgatók. Számuk azonban mindenütt kevés. Pl. a német műegyetemen 1913–14-ben 17 nő volt az építészeti, 2 a gépészmérnöki, 16 a vegyészmérnöki, 1 a mezőgazdasági fakultáson. A német műegyetemen a gépészmérnöki karra csak egy esztendei gyári praxis után, természetesen középiskolai érettségi bizonyítvány birtokában, iratkozhatnak be a hallgatók, s jellemző a nők kitartására és energiájára, hogy akad egypár közülük, aki az egyévi lakatos- vagy reszelő-gyakorlatot elvégzi.

A műegyetem tanácsa 1924-ben arra az álláspontra helyezkedett, hogy

a nők számára bizonyos feltételek mellett csakis az építészeti és közgazdasági osztály nyitható meg. Ha az építészeti osztály I. évfolyamába felvehető hallgatóság mindenkori létszámát a férfi-jelentkezők nem töltik be, a felvehető létszámának 5% erejéig nők is lehetnének rendes hallgatók. Hasonlóképpen, ha a megengedett létszámot a férfiak nem töltik be, a nők rendes hallgatók lehetnének a közgazdasági osztályban, de itt egyéb számbeli korlátozás nélkül, úgyhogy a hiányt teljes egészében a nők tölthetik ki. A mérnöki, gépészmérnöki és vegyészmérnöki osztály, ahol a kiképzés és gyakorlat a nők gyengébb fizikumával össze nem egyeztethető megterhelést jelentene, egyáltalán nem nyitható meg a nők számára. Azonban az illetékes tanárok hozzájárulásával, úgy, mint eddig, ezentúl is esetről-esetre mint vendégek kaphatnak engedélyt egyes előadások látogatására. A vegyészeti pálya, amennyiben ez a nőknek is megfelelő laboratóriumi és analitikai munkálatokra szorítkozik, a nők számára az egyetemek bölcsészeti kara útján már eddig is nyitva állott.

A mérnöki és a gépészmérnöki foglalkozással járó megerőltetéseket a nők alig bírják ki. Az építészeti pályán is előfordulnak ugyan a nőknek nem való munkák, pl. az állványokon való járkálás, azonban ezen a téren az épületek tervezésénél, különösen a belső kialakítás és dekoráció szempontjából, használhatók a női szakőrök is, figyelemmel ízlésükre, aminek az iparművészeti tevékenységben is sokszor tanujelét adták.

A műegyetemre való felvétel kereteinek az említettnél szélesebb kitágítása a nők számára, azt hisszük, nem volna célravezető. Ezek a technikai studiumok úgy sem vonzzák, mint a külföldi példák is mutatják, a nőket. Gazdasági szempontból való elhelyezkedést is alig biztosítanának számukra. A korlátlan bebocsátás tehát saját érdekükben itt is céljavesztett volna.

*

Egyébként így is a nőknek elég szabad terük marad a testi és lelki alkatukkal nagyobb összhangban álló pályák közül való választásra. Hisz a jogi karnak és a műegyetem egyes szakosztályainak kivételével majdnem minden főiskola nyitva áll számukra: a *bölcsészeti-, nyelv- és történettudományi, a matematikai-természettudományi és az orvosi kar, a közgazdaságtudományi karnak kereskedelmi és mezőgazdasági szakosztálya, a Képzőművészeti Főiskola és Rajztanárképző, az Iparművészeti Főiskola, a Zeneművészeti Főiskola, a Színművészeti Akadémia, a Felső kereskedelmi iskolai Tanárképző Intézet*. Panaszra tehát alig lehet ok, hogy a nők a szellemi pályákon nem bontakoztathatják ki tehetségeiket, hogy munkaerőiket a társadalom kárára kénytelenek paragon hevertetni s hogy a megélhetést biztosító munkakörök lehetősége előlük el van zárva. Hogy az *állatorvosi, erdészeti és bányászati* főiskolai tanulmány és pálya nincsen összhangban a nők sajátjaival, a fennebbiek alapján alig vonható kétségbe.

A nő, mint egyetemi magántanár.

A külföldi egyetemek nagy részén a nő már nemcsak az összes karon való tanulás szabadságát vívta ki, hanem egyszersmind a tanítás szabadságát is, meghódította a katedrát is: *venia legendi* kaphat mint magántanár, sőt rendes tanár is lehet. A magyar magántanári habilitáció-szabályzat 1. §-a ezt a jogot megtagadja a nőktől: „Az egyetemi magántanárok

határozott tanszakok nyilvános tanításra jogosított *férfiak*." Ennek alapján a budapesti egyetem bölcészeti kara 1912-ben elutasított egy habilitációt kérő nőt. A Feministák Egyesülete azonban tiltakozott az ellen, hogy a Mária Teréziától újraalapított egyetem nőt nem enged habilitációra, vagyis tudományosan képzett egyéneket nemük s nem tudásuk szerint fogad be vagy utasít el oly testület, amelynek tudományos hajlékát egy asszony építette föl s amelynek feje minden esztendő május 13-án meghajtja zászlaját a nagy asszony-alapító arcképe előtt.

A professzorok e kérdésben két táborra oszlanak. Viszonylag kis részük azzal érvel, hogy ha a nők százzszámra tehetnek doktorátust, akkor logikus, hogy habilitálhatók is legyenek. Hisz a régi egyetemeken a doktorátus éppen a venia legendi-t jelentette. A nőorvosokra rábízuk betegeinket, gyermekeink középiskolai tanítását, de az egyetemi tanulókat már nem: ez logikátlanság és igazságtalanság, mely az egyetem nőhallgatóinak önértékét is mélyen sérti. Ha van egy-két kiváló női tudományos tehetség, miért zárjuk el előlük az utat, hogy teljesen kifejthessék erejüket? Bizonyára kevesebb akad igazi tudós közöttük, mint a férfiak között, de ezeket aztán támogatni kell s nem elkészeríteni. Vajjon ha a franciák is a magyar állásponton lettek volna, Madame Curie hogyan juthatott volna szóhoz a párizsi egyetemen?

A professzorok nagy többsége azonban e kérdésben továbbra is hajthatatlan. A régi egyetemek doktorátusának az előadási joggal való együttjárása ma anakronizmus, mert az egyetemek szervezete már évszázadok óta más irányba fejlődött. A középiskolai tanításra való hivatkozás hibás analogia: lányainkat rábizhatjuk a tanárnőre, itt csak didaktikai feladat forog szóban, az egyetemi magántanárság azonban tudományt művelő feladatot is jelent. A habilitáció hiánya a nőhallgatók önértékét külön nem sértheti, hisz ők is csak korlátozással, esetről-esetre adott miniszteri engedéllyel juthatnak az egyetemre. A külföldre való hivatkozás sem állja meg egészen a helyét, mert ott részben más a nő társadalmi helyzete, mint nálunk. Mindezek azonban inkább csak formális okok, melyek szerintem a dolog lényegét kevésbé érintik. Az egyetemi tanárok túlnyomó többsége azért van tagadó állásponton, mert nem szerez kedvező tapasztalatot a nők tudományos képességeiről és tevékenységéről. S ez a meggyőződésük a külföldi professzorok többségének nézetével teljesen összhangban áll (v. ö. a fönnebb ismertetett egyetemi Kirchoff-, La Revue- és Heymans-féle enquete-ket), a különbség csak az, hogy ennek a felfogásnak logikus következményét le is vonják, mikor a nők magántanárságát ellenzik, míg a külföldiek meggyőződésükkel szemben következtelenek maradnak. Egyébként ha a kérdés elvi oldala nálunk is kedvezően dölne el, akkor is minden konkrét esetben a kari professzorok többségének véleményétől (szavazatától) függne, vajjon a habilitációt kérő nőfolyamodó kérelmét teljesíti-e vagy sem? Akkor a nők tudós pályája iránt való rokon- vagy ellenszenv, a nők tudományos tevékenységéről táplált meggyőződés minden egyes esetben ezen a személyi szavazáson nyilvánulna meg. Akkor a jelenlegi elvi negáció egyes konkrét elutasításokká aprózódna föl: az eredmény előreláthatóan így is negatív maradna. Ezt az állapotot néhány, kivételes tehetségű, igazában férfias intelligenciájú nő méltán igazságtalannak érezheti. Azonban másrészt féltő, hogy az eddigi elv áttörése a kelleténél szélesebb körben nyitná meg

a jogosulatlan ambíciók zsilipjeit — s erről az oldalról ütné fel fejét az igazságtalanság. *Confer vitam.*

*

Visszatérve alapkérdésünkre, az egyetemi nőprobléma igazi nehézségét nem is magukban az egyetemi tanulmányokban találjuk, amelyek pár esztendeig tartanak, hanem az ezután választott, az egész életet betöltő gyakorlati életpályák némelyikének természetében, a nőket itt érő családásokban és szenvedésekben. Mi lesz az egyetemet végzett nőkből? E kérdés statisztikai megoldása nálunk feldolgozásra vár. Először *Ernst Bumm*, a német gynaekológusok vezére, tett ilyen irányban kísérletet (i. m. 14. sk. lk.). Hosszas utánjárással kikutatta, vajjon mi lett a berlini egyetemen 1908—1912 között beírott 1242 nőhallgatóval? Ezek közül 1078-nak sikerült további sorsát megállapítania. Ebből gyakorlati pályára lépett 60%, tanulmányait, illetőleg hivatását abbahagyta 40%. Az utóbbinak oka 225 nőnél, tehát a felénél többenél a házasság (181-en még a tanulmányok ideje alatt; 44-en már a gyakorlati pályán mentek férjhez); 204 nő betegség, elkedvetlenedés vagy más külső kedvezőtlen körülmények miatt lépett vissza. Az 1078 nő közül 32% ment férjhez, 68% maradt pártában. Habár még ezek közül is bizonyára többen mennek férjhez, a házasságra addig nem lépettek nagy száma (%) eléggé mutatja, hogy az egyetemi tanulmány a házasságra kedvezőtlen. Viszont meg a házasság a hivatás gyakorlására nem kedvező. A férjhez ment 346 nőhallgató közül csak 121, tehát 35% ment gyakorlati pályára, a 732 férhez nem ment nő közül pedig 528, tehát 72%. E ponton a legszembeszökőbb a nők egyetemi tanulmányának aggodalmas oldala. Valamennyi élő lénynek önfenntartása és fajfenntartása dolgában a természet munkamegosztással dolgozik. A nőnemű lénynek juttatja ebben a nehezebb szerepet. „A terhek ilyen igazságtalan megosztása fölött lehet panaszkodni, azonban a nőemancipáció akármilyen törekvése sem segíthet rajta. A mi emberi felfogásunk szempontjából hiába keresünk igazságosságot és az egyénre való tekintetet a természeti erők háztartásában. Itt minden a faj fenntartására irányul. A természet azonban nem követel munkát anélkül, hogy a megfelelő képességekkel való felszerelést meg ne adná. Minél tökéletesebb a női szervezet, minél nőbb a nő, annál kevésbé érzi a fajfenntartás terhét, mint ilyent... Ellenben mindent, ami a természetes női hivatáson kívül esik vagy vele ellentétes, tehernek érez és vagy egészen elutasít, vagy ha a külső ok rákényszeríti, csak erejének aránytalan alkalmazásával s akkor is csak tökéletlenül, viszi végbe.“ Kétségkívül vannak nők, akik tanulmányaikat megerőltetés nélkül végzik. Ezek azonban férfias nők, úgy ahogy vannak nőies férfiak is. A legtöbb nő az intenzív tanulást kényszernek érzi, mert természetes hajlamai más irányúak. A megerőltető szellemi munka kedvezőtlen a testi fejlődésre (figyeljük csak meg egy leánygimnáziumi érettségi vizsgálaton a ványadt-sápadt, fejletlen testű, idegyöngye hajadonokat!), aminek a szervezet egész életén keresztül kárát vállalja. Ez a testi elsilányulás legkárosabban éppen a szorgalmas és derék egyetemi nőhallgatóknál folytatódik, a vége: korai elhervadás, liliomhullás. „Minél nőiesebb egy leány természete, annál felületesebb és belsőleg kevésbé feldolgozott marad nála a tanult ismeretanyag“ (*Bumm*).

A női lélek sajátságai még nagyobb mértékben érvényesülnek aztán a gyakorlati pályán: a nagyobb ingerlékenység, a biológiai zavarokból folyó,

a munkát egyenlőtlené tevő erős hangulati diszpozíció, mely az ítélőképesség és az akaraterő változékonyságával is jár, s mindazok az egyéb sajátos női pszichikai jellegek, melyeket fentebb tüzetesen megvizsgáltunk. Az említett Bumm-féle statisztika, mely szerint az akadémikus képzettségű nők túlnyomó része pártában marad, mutatja, hogy ez a pálya a nők jó-részt megfosztja természetes élethivatásától. Akik pedig férjhez mennek s a gyakorlati pályán működnek, sehogysen tudják összhangba hozni pályájuk kötelességeit s anyai hivatásukat. Vagy hivatásuk, vagy családi életük szenved kárt, de mindenesetre maga a nő, aki kettős terhet is visel: a gyakorlati pálya és az anyai hivatás ránehezedő dualizmusa nemcsak külső életrendjét, hanem belső lelki nyugalmát is széttepi. Ez a tragikum nem a priori megszerkesztett ellenvetés a nők akadémikus pályája ellen, hanem szomorú valóság, melyről sokszor őszintén maguk is keservesen panaszkodnak. (V. ö. Adele Gerhard und Helene Simon: Mutterschaft und geistige Arbeit. 1901.) A férfi képtelen — mondják sokan — a családfenntartás gondját magára venni s ha a nő keresetével nem támogatja, akkor ez megőrli a férfit. Ez az okoskodás joggal megfordítható: ha a nő hivatali kötelességeinek is, meg anyai és háztartási gondjainak is lelkiismeretesen eleget akar tenni, akkor ez a kettős munka megőrli az asszonyt.

Igaz, hogy a mai, a világháborút követő gazdasági viszonyok között több nő esik el természetes hivatásától, mint a régi jobb időkben. De ezen az egyetemi tanulmány, mint fentebb az egyes pályákkal kapcsolatban láttuk, vajmi kevéset segít. Ha már a nők gazdasági szükségén segíteni kell, amint kell is, olyan pályák jöhetnek elsősorban szóba, amelyek a női természetnek jobban megfelelők s amelyeken a közösségre nézve hasznosabb működést fejthetnek ki, mint némely egyetemi végzettséget föltételező szellemi pályán. Továbbá szükség volna helyes házassági politikára, mindazoknak a társadalmi, gazdasági és erkölcsi feltételeknek kiküszöbölésére, melyek a házasságkötést gátolják. Ez persze rendkívül bonyolult társadalompolitikai kérdés, melynek talán egyik legfontosabb tényezője a kor mind lazább erkölcsi felfogása, a nőtlenség önző és kényelmes kalózszerűsége, a tiszta férfiuság hiánya. Ezen nem segíthetnek jogi intézkedések, hanem csak a lelkek benső átformálódása, mélyebb erkölcsi újjászületése.

Az egyetemeknek a jelzett keretekben nyitva kell állaniok a törekvő s arravaló nők előtt is. De a nők egyetemi tanulmánya ne legyen divat. Szerte kell foszlatni azt az illúziót, mintha az egyetemi stúdium magától biztosítana gazdasági önállóságot a nő számára, akkor, mikor a férfiak nagyrészt is a lateiner pálya szempontjából az egyetemek egyenest a B-lista számára képzik ki. Csonka-Magyarországon a férfi szellemi proletariátus mellett veszedelmesen növekszik az elégedetlen női szellemi proletariátus réme is. A magyar társadalom valóban a *top-heavy*nek nevezett amerikai játékfigurához lesz hasonlónak, mely — ólomból lévén a feje — az alsó rész teherbíróképességéhez képest túlnehéz a felső részében s mindig felfordul. Amikor azt hisszük, hogy már szilárdan áll, ismét csak eldül, feje lehúzza, lábai az égnek állnak. Társadalmi organizmusunknak máris aránytalanul nagy feje így túlnehézzé nőne s állandóan közel volna a veszedelem, hogy a nemzeti közösség egész szervezetét a felfordulásba rántja.

A gyakorlati pályán működő anya kettős munkaköre megesőkenti a nő életerejét s aláássa a családi élet államalkotó erejét, mert hisz a

családi élet szolidaritása minden egyéb társadalmi és nemzeti szolidaritás alapja. Hogy a nőknek a szellemi pályákra való tódulása hová vezet, ennek a fejlődésnek irányvonalát a jövőre nézve nem kell képzeletből kihúznunk: hisz az *amerikai* állapotokban ez a vonal egy fél-századnyi távolságban számunkra már a valóságban előre meg van vonva. Amerikában 1910-ben a szellemi pályákon 430.000 nő s 828.000 férfi működött. Itt a nőuralom, a gynaikokratia, szinte dogmává lett — mondja *H. Münsterberg*, a nagy pszichológus —, melyhez éppúgy nem szabad nyúlunk, mint nálunk a férfi uralmához. „Ha Lincoln azt vélte, hogy az amerikai kormány a nép kormányja a népért a nép által, az amerikai társadalom ma azt hiszi: a nők által a nőkért“ (i. m. II. 287.). Itt már régen nem a házasság és anyaság a legtöbb művelt nő sajátos hivatása. Az eszmény az, hogy a nőnek, úgy mint eddig a férfinak, legyen saját élettartalma a házasságon kívül is: a házasság egyáltalán nincs már a centrumban. A fő az *önálló hivatás*, a házasság is csak eszköz lehet a nő-individuum emelésére. A nő és a férfi abszolút egyenlősége, minden természetsabta korlát ledöntésével, a kiindulópont mindenben. A házasság távolról sem a nő beteljesedése. Az amerikai nő kineveti a német asszonyt, kinek nyelve társalgás közben ilyesmire fordul: „Mein Mann denkt...“ (II. 298.). A házi gazdaság, a házi-asszonykodás a művelt nő előtt itt már egyáltalán nem jelent örömet, hanem csak szükséges rosszat, méltatlan és lealacsonyító valamit, amitől szabadulni akar. Így fejlődött ki Amerikában a családi hotel-rendszer, a boardinghouse-szerű élet: egy házban lakik egy tucat család, együtt étkezik, közös hallban, közös „családi tűzhelynél“ társalog. Ez a rendszer az intim családi életet elhomályosítja és elmechanizálja, a családi együvértartozás érzését lecsökkenti — de a nőt fölmenti a háztartás gondja alól s szabadjára engedi a családon kívüli hivatali pályája szempontjából. Mindez azonban a faj öngyilkossága. A bennszülött amerikaiak egyáltalán nem szaporodnak (csak bevándorlás útján). Ezért Münsterberg szerint elsősorban a nő szellemi túlfinomodása, ideges túlingereltsége a felelős. A bevándoroltaknál a természetes szaporodás 17,4%; azoknál, akiknek szülei már Amerikában születtek, csak 3,8%. Az igen művelt New-Hampshire-ben 10,4%-kal kevesebb születik a fehérek közt, mint meghal. Minthogy a nők önálló foglalkozásúak, a férfi elől elveszik az állást s az utóbbiak kevésbé tudnak házasságra lépni. A nő egyénileg emelkedik, de a családi élet és bensőség süllyed; az egyén szellemileg tökéletesedik, de a közösség károsodik. Az amerikai társadalom elfeminalizálódására jellemző, hogy 391.153 tanító(tanár)nője van 108.300 férfival szemben. A tanítás $\frac{3}{4}$ része a nőkre esik; a középiskolákban (tehát 18 éves fiúk tanításában is) 57,7% a nőtanár; a tanítóképzőkben 71,3%. Így nő fel az amerikai ifjúság túlnyomóan női felügyelet alatt. A nőknek a szellemi pályákon való vezető szerepe a közélet arculatán is mindjobban meglátszik. Kezd hiányozni belőle az erő és következetesség, ami a férfivezetésben inkább megvan. Seholy nincs annyi babona, teozófia, szektáriánus szellem és spiritiszta játék, de egyben hisztérikus nő, mint Amerikában. Amerika szellemi fejlődésének egyenletességét és nyugodtságát sokszor veszélyezteti a társadalmi és pedagógiai reformok terén a nők impresszionizmusa és erős sugalmazhatósága. Ha az egész nemzet szellemi kultúrája elnőiesedik — mondja Münsterberg — végül erőtlen lesz. A férfiak ellenhatása azonban Amerikában már erősen észlelhető. Az a kép, melyet az amerikai társadalmi élet több szempontból

a nőprobléma megoldásának elszűrésében élénk tár, óvatosságra int bennünket, kik még az ilyen irányú történeti alakulásnak kezdő fázisában élünk. A külföldi analógiák e fontos kérdés eldöntésében ne tévesszenek meg bennünket: irányelvünket csakis a magunk társadalmi feltételei szabhatják meg.

Az egyetemi nőkérdés nemcsak rideg gazdasági kérdés, hanem a kultúra kérdése is s mint ilyen, egyben *világnézeti probléma*. A világnézeti problémák eldöntésében pedig nem a valóság tényei döntenek elsősorban, hanem az értékek hierarchiájáról táplált meggyőződésünk, mely a lélek irracionális talajából fakad. Éppen ezért a különböző értékelések ritkán hozhatók közös nevezőre, ritkán vetíthetők az ész közös logikai síkjára. E téren a pro és kontra érveket eleve színezi, kisebb vagy nagyobb bizonyító erővel ruházza föl az egyén szemében a maga alapvető értékfelfogása, mely főképp az érzelmekből táplálkozik. Ezért oly nehéz a vita a nőkérdésről is. Mit tartok értékesebbnek: a családi életet-e, az ebből fakadó mély családi és nemzeti szolidaritást s a faj egészségét, vagy pedig az egyének gazdasági önállóságra való absztrakt jogát? — ezt szubjektív értékélményeink döntenek el. Egyszersmind azt is, hogy a kettő közül melyik semmisítheti meg a másikat: a családi élethez fűződő erkölcsi és nemzeti érték nyomhatja-e el a nők szabad gazdasági érvényesülésének jogát, vagy az utóbbinak, mivel értékesebb, legyen-e hatalma megbénítani az előbbit? Ugyancsak közrejátszik kérdésünk eldöntésében az az értékérzésünk, vajjon az elvont tudást becsüljük-e többre, mint a tetterős életet, az intellektualizmusnak hódolunk-e inkább, mint a szeretet és az akarat uralmának? Az ész racionalizáló hatalma imponál-e jobban, melyet ezért a nőkre is minden irányban ki szeretnénk terjeszteni, vagy az élet irracionális bensősége, melyet legalább a nőnél óhajtánánk lehető épségben megőrizni?

Az antik világ értékérzése a maga történeti föltételei között az utóbbi mellett döntött. Matrónáit ezzel a sírfelirattal tisztelte: *Domum servavit et lanam fecit* (igazgatta a házat és font). Mi már távol vagyunk ettől a nőeszménytől; de távol a középkori lovagvilág és a romantika rajongó nőkultuszától is. A mi értékelésünk bonyolultabbá vált: az erkölcsi és a gazdasági érték viaskodik bennünk. Aki a kettőt a valóságban kellő összhangba tudja hozni, az oldja meg a modern társadalom nőproblémáját.

Kornis Gyula.

Történetpolitikai tanulmányok.

Ily címen jelent meg a Napkelet Könyvtárában Szekfű Gyula néhány kisebb tanulmánya. Lőztük több olyan, mely olvasóink előtt a Napkeletből már ismeretes. Szekfű Gyula, ki a történettudomány részletkutatásaiban elsőrendű szakember, éppoly kiváló a történeti fejlődés nagy összefüggéseinek vizsgálatában. Szakképzettsége azonban nem kínai fal neki, nem az elzárkózás bagolyára, hanem kilátótorony, hová maga szívesen felsegít mindenkit, aki multban és jelenben világosan szeret és akar tájékozódni.

Felsegít nyugodt határozottságban s következetes gondolatmenetben haladó előadásával, mely a magyar történeti stíl legkiválóbb mestereinek tanulmányozására vall, s mely a szakszerű tárgyilagosság modorát rugalmasan élénkíti szív és lélek benső részvételének változatos, olykor átmelegedő, máskor hűvösebb, s ha kell, metsző iróniába is átvillanó színeivel. Nemcsak történettudós, hanem történetíró. Kezdetől fogva észrevehettük művein az írói hivatás jeleit, majd egyre világosabban e hivatás öntudatra ébredését, ami őt — elég ritka eset — nem az írásban való dözsölésre, hanem műveltsége folytonos mélyítésére és gazdagítására ösztönözte. Szaktudományban s egyetemes műveltségben a legjobban felszerelve, minden tehetségét a magyarság nagy történelmi kérdései vizsgálatának szenteli.

Igazi történeti érzék sohasem lehet független az egykorú élet nagy problémái iránti érdeklődéstől. Aki a jelenben nem élt benne egész érdeklődésével, annak a mult is csak múmia marad. A nagy történetírók egyúttal legtudatosabb átélői a maguk korának; Szekfű Gyula, mikor „történetpolitikai” tanulmányokban szól a szélesebb közönséghez, történetírói nagy magyar hagyományokkal is újra felveszi a kapcsolatot.

A történetíró politikai éleklődése azonban nem jelent gyakorlati

részvételt a napi politikában, sőt inkább megóvja őt attól, hogy leereszkedjék a „politikai porondra”, megtartja őt a mult vizsgálata számára, s mikor jogos érdeklődését a ma iránt kielégíti, egyúttal a reális élet s a józan ítélkezés iskolájába járója. A történetpolitikai tanulmány, mint kis könyve bevezető cikkelyében Szekfű Gyula meghatározza, korántsem „politikai, vagy csupasz újságcikk, hanem egy-egy aktuális probléma történeti összefüggéseinek felfedezése, a jelen helyzetére alkalmazott történetkutatás”.

Vajjon nem kell-e kapva kapnia minden komoly embernek oly tanulmányokon, melyek a ma problémáinak — a faji, a nemzeti lét aktuális kérdéseinek — „történeti összefüggéseit” világítják meg számunkra? Olvasóink nagy részének keze közt van már Szekfű füzete; bizonyára okultak belőle. De nem tűnt-e fel nekik, nem kiált-e fülükbe az a csaknem zavartalan némaság, melylyel a különben olyannyira szemfüles pesti sajtó e tanulmányok megjelenése után a jobb tüleről a bal fölére fordult, s mind a két szemét hirtelen behúnyta? S nem kérdezték-e maguktól, mi lehet az oka e fölényes hallgatásnak? Az idézett meghatározásban benne van az első felelet: nem *újságcikk, hanem történetkutatás!* Sajnos, újságainknak a máról csak „újságcikk” kell, csak pártszempontú politizálás, amely nemhogy a történetírói higgadszt, de még csak a személyi elfogulatlanság babérait sem igen áhitozik. E politikai tülekedésben szokatlan jelenségként hat a „történetpolitika” szenvedélytelen, nem pártoskodó, minket nem cirógató, ellenfeleinket nem rugdaló, tudományosan nyugodt és jómodorú megjelenése. Ez nem csupasz politika, ebben történet is van: ugyan mi hasznát vehetné ennek a csak „politizáló” zsrnalizmus?

De van ez idilli csöndnek egy másik oka is. Van u. i. Szekfű Gyulának egy rossz tulajdonsága, amelyet

Széchenyi István alapos tanulmányozása csak fokozott benne: erős valóság-érzéke, ábrándoktól, illúzióktól mentes kritikai pillantása. A gyakorlati politika, sajnos, többnyire csak pártpolitika; a pártpolitika pedig, sajnos, többnyire csak jelszó-politika. Egyik hurrogja, a másik lehurrogja a jelszót. A jelszók pedig tudvalegőleg irtóznak a „történeti összefüggések”-től, mert azok áramhálózatába bekapcsolva, leolvad róluk a színes szép zománc. Oly jelszók alatt, melyekből korszakos izgalmak táplálkoznak, mindig van ugyan valami lényeges. De a hivatkozott között hány van olyan, aki ne fájlalna a színes buroknak, az önámító kedves illúzióknak a szétfolyását, s aki — mint illenek — megköszönne a történetpolitikuskat a mag, a komoly érték, a nem egyszer valódi kincs kihámozását? Viszont a másik párt örömmel látja a művelet kezdetét: azt hiszi, a maga emberét üdvözölheti az illúzió-ozlatóban; de mielőtt felfogja, hogy ott a szeretet operált s a híg illúziók alatt kése szilárd anyagba ütkezőtt, esalódottan somfordál félre. Mert neki kedvesebb az éretlen, a magát ámító, a szenvedélyében elvakult, naiv ellenfél, mint a történeti kritikának látszatra kevesebb, értékere azonban csak valódival beérő tudatossága. Innen, kivált ezen az oldalon, az újságíró tollak tettettet közönye.

Itt van például a fajkérdés, melyről a fűzetben két tanulmány is szól. Olvasóink jól ismerik Szeffű szép fejtegetéseit e kérdéstről s tudják, hogy ő fajbiológusokkal és fajpolitikussal ellentétben, mily példás tény-magyarázatokkal mutatja ki az európai népek mai homogén fajnéküliségét, mellyel szemben a zsidóság az egyetlen faji individuum, de az sem eredeti természetudományi értelemben többé, hanem újabb történeti képződményként. A természetudományi „faj”-fogalmat ő tisztelettel félreterzi (oly gondolatmenet alapján, melytől „módszert” tanulhatna a fajbiológia is), s helyére állítja a történeti realitást, a „népfajt”. Történeti térre téve át a vizsgáldást, pozitív adatokra támaszkodhat, melyekkel fajbiológusok és politikusok nem szoktak törődni. Empez szerint kezdetben volt a faj, s minden keveredés ellenére máig megőrizte tisztaságát. Szeffű ellen-

ben megállapítja, hogy a faji kép a történet folyamán hovatovább elmosódik, s állandóan folyamatosan van egy új, történeti fajkép kiképződése. A régi magyar faj nincs többé; a mai magyarság fajilag atomizált, meghatározhatatlan egyéniség. Egyénisége nem véreben, hanem multjában, történeti egész örökségében van meghatározva.

Fájhat valakinek, másnak meg jól eshet ezeket hallania. De a jószándékú politikus számára komoly tanulások származnak ez eredményből, mikre részben maga a tanulmány is rávezet.

Ha a faj változó valami, akkor nemcsak irtani, hanem javítani is lehet rajta. Javítsuk! Szorítsuk vissza közös gyarlóságainkat, de „ami nemes és tiszta örökségünk, ahhoz annál inkább ragaszkodjunk és idegenért, legyen az még oly csábító, fel ne áldozzuk”. Történeti egyéniségünknek igenis tegyük tudatossá: ily értelemben legyen „faji” öntudatunk, önismeretünk, nem azért, hogy gyűlöljük az idegent, hanem hogy szeretni tudjuk a magyart, azért mert magyar, mert osztályosa a mi történeti közösségünknek.

Ha a faji keveredés változathat történeti egyéniségünkön, akkor ne bízzuk azt egészen a véletlenre. Ha az igazi asszimilációhoz több nemzedékre van szükség, akkor névváltoztatásban, nyelvünk elsajátításában ne lássunk rögtöni eredményt. Ha idegen közösségben gyökerező egyetlen ember nem illeszkedhet be a történetadta népfaji egységbe, akkor az ilyen ember nem rendelkezhetik az egész történeti közösség nevében. „Olyan esetekben, midőn generációk keveredése nélkül, elégtelenül asszimilált tömegek veszik át egy-egy embercsoport vezetését, ott joggal beszélünk idegen uralomról, s ennek hatásaként esetleg a történeti összetétel megváltozásáról.”

Íme a tanulságok egész raja jobbfelé is, balfelé is.

Napi jelszótól így jutunk itt el nagy történeti realitáshoz, erkölcsi értékű fogalomhoz és eszményhez. Történetpolitika szükségkép ezen az úton jár, hisz épp a nagy perspektíva a történeti benne. Legfeljebb gondolatmenete vált irányt s nagy absztrakciókon, elméleken, történeti fogalom-szemlén kezdve egyszerre csak legégetőbb napi feladatok elé állít, illetőleg oly történeti gondol-

kodásra szerel fel bennünket, mely megdöbbenve veszi észre az oszlop hiányát, vagy kohadtságát oly helyen, ahol a magyarság politikai épülete a legszilárdabb teherbírást követelné meg. Az „Állam- és nemzetfenntartás“ c. remek és tanulságoktól szinte zsúfolt tanulmány riaszt meg ily vigasztalan képpel, melyben a magyar középosztály az az említett, omladozó oszlop. Anyagi helyzete folytán ma már nem ő az államfenntartó, s ugyanazon ok miatt képtelen nemzetfenntartó hivatása teljesítésére is, mikor még nincs más kéz, mely ő tőle ezt a feladatot megbízhatóan átvehetné. Vele együtt pusztul a nemzeti kultúra; munkái a társadalom támogatása nélkül, nélkülözések között szegénységük által kulturális elszigeteltségre kárhóztatva vergődnek. Ellenben virul mellette egy másik kultúra, melynek a magyarságban nincs gyökere, melyet a liberalizmus összeomlása sem tudott magával rántani, s mely bankoktól és kereskedelmi vállalatoktól támogatva a „liberális-budapesti egyeduralkodó tökéletes megvalósítását“ célozza. „Ez az út, melyen jártok és ennek az itnak végében elfogtok bukni, ha még idejekorán meg nem fordultok.“

Az említett „liberális-budapesti kultúra“ életképessége csupán anyagi forrásaiban rejlik. Sem neki, sem pedig — ezt mutatja ki „A liberális pártalakulás társadalmi alapjai“ c. tanulmány — az egész liberális ideológiának a társadalomban többé gyökere nincs. Sem nálunk, sem Európában nincsenek többé liberális elveket valló egész társadalmi osztályok, csak egyes liberálisok, és elméleti idealisták. Ahol liberális párttöredék van, az a keresztény és szocialista gondolat között táncolva legfeljebb taktikai sikerekre számíthat. Marxista pártok fel-felöltik a liberális köpenyegyet, szabad fejlődést, szabad versenyt, jogrendet követelnek, de csak azért, hogy a rájuk kedvezőtlené vált küzelemben egy kis lélegzetvételhez jussanak, míg majd vörös valóságukban elnyomva pártokat és osztályokat, az egyeduralmat átvehetik. A liberalizmus kiengedte kezéből az ipari munkásság vezetését, vallásellenes ideológiájával és kapitalisztikus kizsákmányoló rendszerével a földműves tömegeket idegenítette el. Ezekről nem várhatni a liberális elvek kép-

viseletét. Liberálisnak vallják magukat alkalmilag némely elnyomottak, „de ha önző hátsó gondolatok, elnyomó aspirációk nélkül akarnak szabadulni, ... nincs szükségük liberális programokra, mert ami ezekben igazán emberi és hatékony tartalmú, az mind megtalálható egy sokkal régebbi és tekintélyesebb programmban, ott, ahol a felebaráti szeretet tanát élveztedek óta hirdetik“.

Nem szólván itt a kis kötet három utolsó darabjáról („Petőfi-centenárium“ — „Andrássy“ — „Bismarek tegnap és ma“), melyek a történeti megvilágításon kívül az egyénítő jellemzésben is kiváló, művészi mintázások, annak konstatálásával akarjuk végezni, hogy (mint közlésünk-ből is kiérezhető) Szeffűnek, a történetpolitikusknak is van politikai — nem ugyan pártállása, de igenis eszménye. Ő, legnagyobb perspektívára tágítva, két korszakot lát a magyar történetben: a középkori rendi korszakot, mely 48-ig, sőt valójában 67-ig tart, s a modern alkotmányost, azaz liberális-demokratát, mely napjaink forradalmaiban pusztult el. Egyik újabb munkájában „hanyatló“ korszaknak bélyegezte ez utóbbit. Nyilvánvaló, hogy a nemzeti egyéniség és a keresztény erkölcsiség szempontjából ítélte hanyatlónak, s mindkét tekintetben a liberalizmust, annak „laissez-faire“ kényelmét, szabad verseny-tanát tette felelőssé. Az ő politikai eszménye tehát bizonyos tekintetben visszatéérés ahhoz a ponthoz, melytől kezdve a liberális áramlat új mederbe terelte a keresztény rendi Magyarország történetét. Azon a ponton pedig — senki sem mutatta ezt meg oly határozottan, mint ő — Széchenyi István áll. E nagy név bizonyára a legszentebbek egyike, mely szerzőnk számára eszmeként világol. p. cs.

Szép Zsuzska. Kodolányi János regénye. Kodolányi „regénye“ nem igazi regény, csak novella, egyrétű, egy irányban haladó, epizódalan mesével Baranya megye délnyugati részének, az Ormányságnak egy falujában játszik a történet, melynek hőse Szép Zsuzska, Rossz nőszemély, de mivel kuruzsló és féligmeddig boszorkány hírében áll, nagy a tekintélye, aztán földje is van, meg háza. Lőrincz János volt az első szeretője, de a szomszéd Mária elhajlí-

totta tőle s János azt vette ei. nem őt. Ettől kezdve tért rossz útra. Máriból azóta özvegy és csúf vén-asszony lett, Zsuzska azonban még most is mutatós és még korántsem elégette meg a szeretkezést. A Mária és János fia, Lajos, hazakerül orosz fogságból. Szép legény, akárcsak az apja, és Zsuzskában első szerelméhez hasonló szenvedély ébred iránta. A rideg és számító legény szeretője is lesz a vénülő asszonynak, de csak azért, hogy elcsalja tőle a házat. Mikor a szerződést megkötötték, otthagyja s elvesz egy pénzes ráceleányt, Zsuzskát, aki utolsó nagy szerelmétől szinte megtisztult, megtöri a csapás s a végén rongyos, vén koldusasszonyként látjuk viszont, amint üres szemmel maga elé mered.

Ezt a sivár és rút történetet a szerző nem mindennapi elbeszélő művészettel írta meg. Móricz Zsigmond és Szabó Dezső nyomdokain jár, de tehetséges tanítvány. Elbeszélésében csak egy alakot rajzol, a züllött asszonyt, de ezt meg tudja eleveníteni, Szép Zsuzska plasztikusan, szinte grandiózusan áll előttünk s bűnös, rút élete ellenére mégis kiemelkedik a falubeliek közül magános, zordon lelkével, melyben gyűlölet él az őt elítélő világ ellen, undor önmaga ellen és él főképpen a vágy, a szeretet és a tiszta élet után. Ennek a mélyen sülyedt, de azért büszke és nem végkéven romlott léleknek küzdelmei hullámanak ebben a rövid történetben, hol lírai hangulatossággal, hol drámai erővel.

Az öregedő ember mindinkább emlékeiben él, a lélekrajznak tehát itt is ez a multba merengő melábu a jellemző alaphangja. Különösen megkapók azok a részletek, mikor a külső világ, főként a természet képei felidéznek az asszony lelkében a régmúltnak vagy a közeli multnak emlékképeit hangulataikkal együtt. Ezekben különösen föltetszik az író tehetsége, valamint az ormánysági milieu-nek realiztikus rajzában s a parasztlélek megfigyelésében.

Szeretnők, ha ezzel a tehetséggel más tárgyak felé fordulna és mestereinek modorától és világfelfogásától minél előbb meg tudna szabadulni.

Az erotikumnak túlságos hangsúlyozása és az undorítóig fokozott rajza, higyjé el, ma már annyira

nem új, hogy inkább unalmas, mint erkölcsileg felháborító, és általában nem lehet feladata az igazi, egészséges lelkű művésznek. Egészséges lélek! — Valaki azt mondta a multkor egy írói társaságban: „Nekünk ma egészséges lírára van szükségünk!” Azt hiszem, igaza van. A beteges, perverz, csüggedt lélek önvallomásai bármilyen művészi tökéletességűek is, ma nem nekünk valók. Ma letiportságunkban, letörttségünkben, elfásultságunkban, mindenféle lelki nyomorúságunkban lelki fölegyenesedésre, hitre, reményre, megtisztulásra, elszántásra, általában fölfelé szárnyalásra van szükségünk. Mindezeket az egészséges lelki mozgásokat egy dekadens irodalom nem indíthatja meg bennünk, sem temérőjüket nem fokozhatja. Ezért nem csak egészséges lírára, hanem egészséges epikára és drámára is szükségünk volna.

Ahogy Kodolányi az ormánysági kálvinista parasztokat rajzolja, az részleteiben lehet igaz, de a maga egészében túlzottan sötét és vigasztalan kép. Csak állati érzékiséget, alantas gondolkozást, pénzvagyat és rút önzést látunk a falujában Lőrincz Lajos azt mondja: „Mer én fiatalon kerültem belé a háborúba, osztán vénen gyöttem haza... Láttam, hogy hazugság vót mindön: hazaszeretet, isten, lovagiasság, meg fene tudja, még milyen cifraság, akit magukra, kanyarítottak, osztán az alá dugták a lopott malacot!... A nép meg vakút. Döglött.”

Nem kívánjuk íróinktól, hogy hamisan idealizált népszínmű-parasztokat rajzoljanak, írják meg az igazságot, de az egész igazságot, ne csak az egyik felét. Talán a Kodolányi falujában is akad még vallásosság, emberszeretet, becsületesség, tisztaság, nemcsak erkölcsi züllés, vérbaj és egyke. Ha akad, miért nem rajzolja? A novellájának így az a tanulsága, hogy ha ilyen a magyar falu, akkor hiába szavalunk Magyarországot feltámadásáról.

Kodolányi könyvét letéve, előkeresem a szelid és derűs lelkű Bak-say Sándornak azokat a novelláit, melyek szintén az Ormányság népéről szólnak. Mintha sötét, bűzös és hideg pincéből a napsugaras, virággillatos rétre lépne az ember. Az ő szegény papnéja szerint a szegénység nem büntetés. „Az a sorsom,

ami volt atyáimé. Nyugodalom a lélekben, megelégedés azzal, amit Isten a földi jóból ad. Nem áldás ez?... Gyermekeimet felnevelhettem, nem tudom hogyan, nem tudom miből. Isten segített benne. Mind hív és istenfélő. Szívem nyugodt és vidám.“

Nem hiszem, hogy ma már ne volna ilyen nyugodt és vidám szívek. Miért nem látják meg modern írónk az ilyeneket is?

Szinnyei Ferenc.

Ady-múzeum. Mintegy négy évtizeddel Petőfi halála után indult meg a „Petőfi-Múzeum“. A benne összegyűjtött adatok eredménye lett Ferenczi Zoltán Petőfi-életrajza, melynél teljesebb és részletesebb egy írónkról sem látott még napvilágot. Arany János halála óta több mint négy évtized járt el. Arany-múzeumot senki sem indított s még nincs kielégítő Arany-életrajzunk. Ady halála után alig hat évvel már előttünk az „Ady-múzeum“ első kötete.

Egy Arany-múzeum megindítása ma sem volna késő, sem fölösleges. Viszont az Ady-múzeumot korainak tartjuk. Paradoxnak látszik, de az a való, hogy hiteles adatok összegyűjtéséhez megfelelőbb bizonyos időbeli távolság, mint az egykori közelség optikája. Az idő sok apróságot elfedez ugyan, de fontos dokumentumokat rendszerint megőriz és ki enged ázni magából; másfelől sok oly lakatot is letördel, mely a kortárs tartózkodása, hiúsága, féltékenysége, szemérme, emberi gyöngesége zárja el a birtokában levő adalékokat. Történethez idő kell: történelmi állásfoglaláshoz csaknem elengedhetlen feltétel az idő múlása.

Van-e Ady feltétlen hívei közt magyar irodalomtörténész már most olyan, ki csodált költőjével szemben az adatgyűjtés tiszta tudományos szempontjaira akar és tud szorítkozni, s ennél fogva alkalmas a gyűjtés irányítására, a sokszor naiv, máskor rosszhiszemű, lelkiismeretlen, feledékeny, legtöbbször elfogult közlők adalékainak kritikai ellenőrzésére?

Az Ady-Múzeum szerkesztői, Dóczy Jenő és Földessy Gyula a kötet elejére tett programjukban szigorú tárgyilagosságot ígérnek, s a „világnézeti és politikai elfogult-

ság“ teljes kizárását. Vállalatukat elsősorban „történeti adatgyűjtési énynek, irodalom- és kortörténeti adattárnak“ szánták; nem állítják, hogy az összehordandó mozaikdarabokból egyszerre végleges és egyedül hiteles arcképe alakul ki Adynak; életrajzi adatok fontosságát nem becsülik túl a műveké felett. Dóczy Jenő Ady-anthológiájával meg is mutatta már, hogy képes esztétikai bírálatra Adyval szemben; Földessy Gyula viszont, bár Adynak legelfogultabb rajongója, Ady-magyarzataival a tudományos interpretálás területére vezette át a vitát.

A koraiságot illető aggodalmunk mégsem alaptalan. Íme: „A szorosán vett adatgyűjtésen kívül nem zárkozunk el nagyobb összefoglaló tanulmányok közlése előtt sem, melyek Adyval olyan didaktikus cézzal foglalkoznak, hogy a XX. század e legnagyobb lírai lángelméjének ismerete minél teljesebbé váljék a közönség körében s kultusza elfoglalja az őt megillető helyet a nemzet köztudatában.“ Hogy csak a XX. század legnagyobbjának mondják, 76 évvel a század letelte előtt, a szerkesztők részéről az még önmérsélet számba megy, hiszen Földessy Gyula egy tanulmányában, ugyane kötetben „a világ alighanem legnagyobb lírikusának“ mondja Adyt, s azt hisszük, Dóczy sem igen adná alább. Azt is hajlandók volnának mérsékletnek minősíteni, hogy Ady ismeretét minél teljesebbé kívánják tenni a közönség körében. Mihelyt azonban nemcsak egy költői tehetőség elismertetését, hanem kultusza megteremtését célozzák a nemzet köztudatában, kilépnek abból a körből, melybe programjuk zömével ígérkeztek, s mely tisztán tudományosnak volna mondható; ellenben visszaesnek oda, ahol az egész Ady-kérdés eleddig megrekedt: a pártálláspontra. Nekik is korai hát még a tiszta tudományos célkitűzés.

Sajnos, nálunk éppen a legnagyobb értékek gyakori sorsa a magát ünneplésekben kiélő „kultusz“, mely eltanulható jelszavaknál s retorikai alkalmaknál ritkán eredményez többet. Rendesen előidézi azonban a csak némiképp eltérő nézetűek ellenszenvét s észrevétlenül a tagadás felé szorítja őket. Kultusz és hovatovább kialakuló ellenzéke közt

így vész el közön-kézen egy-egy nagy értékünk, melyet kevesebb zajjal, több egyéni elmélyüléssel a maga kisebb-nagyobb körében kiki ápolhatna s terjeszthetne.

Ady esetében az anélkül is meglevő ellenszenvet egyenest kihívja a „kultusz” célkitűzése. Azt hittük, hogy a szerkesztők, igazi tudományos célt tűzve maguk elé, kihúzzák a kérdés méregfogát, s lehetővé teszik Ady ellenzékének is az elvégre higgadt foglalkozást költészetével, és legalább azt, hogy az Ady-múzeumot ellenszenv nélkül fogadja s forgathassa. De ilyen első-lás nemesak a programmban, hanem a kötet egy közleményében is van, melynek semmi egyéb feladata nem lenne, mint hogy szószerint közlétegye a „Holnap” körül annak idején kifejlődött vita egész anyagát. Nem habozunk kijelenteni, hogy ilyenmű közleményeknek tulajdonítunk egyelőre legtöbb becset a vállalatban. De a közlő, Földessy Gyula, tehát éppen a szerkesztők egyike, miután egy 1909 február 7-i nyilatkozat közlésével a vitaanyagon végighaladt, jónak látja még idézni Négyesy Lászlónak egy ide semmi-kép sem tartozó, 1920-ból származó nyilatkozatát, mely megállapítja, hogy a nyugatos mozgalommal szemben a magyar kritika mulasztást követett el, s ideje lenne immár kielejtezni a rosszat, elismerni, ami jó. Vajjon az Ady-múzeum szerkesztőjének, ha már e nyilatkozatot idefércelte, nem kellene-e beérnie azzal, hogy méltányolja e konzervatív oldalon jelentkező higgadságot? Szabad-e éppen neki oly elménességel kifejeznie méltánylatát, mely ismét csak arra jó, hogy azt az oldalt elkedvetlenítse? Így végzi ugyanis: „Nem kell sok jóstehetség hozzá, hogy Ady halálának 25 éves fordulójára előre megjövendöljük az Akadémia, a Kisfaludy- és Petőfi-Társaság minden fenntartás nélkül való lelkes Ady-ünnepeit.” Négyesy említett soraira Osváth Ernő hívta fel Földessy figyelmét, s valóban a „Nyugat” szelleme kísért az ily tapintatlanságban. A Nyugat volt ugyanis az, aki magához köthette Adyt, s ahelyett, hogy magyarázta volna, mindent megtett arra, hogy még jobban elvadász tőle a költő ellenzékét. Ezt akarja-e az Ady-múzeum is? Úgy vélnék, e vál-

alatnak egy második lépést kellene jelentenie Ady költői sorsában a Nyugat után: a zürzavar kihívó fokozása helyett és után a tapintatét, mely megérti az ellenállás lelki indítékait s inkább áttereli a” egész Ady-problémát a tudomány semleges területére, mintsem hogy tovább folytassa a tyúkszem-taposást egy-egy kis személyes siker kedvéért, mit az olesó éltől várhat.

Ami pedig a jövőndölést illeti, én inkább azt szeretném megjósolni, hogy az Ady-múzeum következő kötetéből elmaradnak efféle balfogások, s hogy e vállalat csakugyan az a második lépés lesz, melyet említettem.

De szóljunk néhány szót az első kötet anyagáról is.

Jelentéktelenebb része: Ady személyes ismerőseinek közleményei. Apró-cseprő emlékek, esetleg jellemzések. Panaszoknak a szerkesztők, hogy felszólításuknak, melyet Ady ismerőseihez, barátaihoz intéztek, kevés fogantja lett. Úgy látszik, több a józanon gondolkodó, s élményeit értékelni tudó ember, mint hinnék. Egyiküknek, Odry Árpádnak a válszát közli is a kötet: „Igazságtalanság volna emléke (t. i. Ady) iránt, ha egy-egy múlt emlékü találkozásunkra következtetéseket építenék, vagy azokból komolyan vehető adatokat akarnék szolgáltatni fejlődésének történetéhez.” Tényszerű adatoknak, apróknak is, lehet értelme, haszna az életrajzír számára. De többnyire magunkon tapasztalhatjuk, hogy a személyes érintkezés emléke nem annyira elbeszélni való anyagot jelent számunkra, mint inkább valami öntudatlan beigazítást az egyénről és költőről való ítéletünknek. A személyes érintkezés emléke nagy segítségére lehet a hivatott kritikusnak, irodalomtörténésznek, mert az emberrel is ellenőrizheti a képet, mi az íróról alkot. Viszont ugyanaz lehet sok elfogultságnak a forrása is.

Érdekes látnunk a különféle „közönség”-típus a kötet ily természetű közleményei során. Jön előbb a régi fajta, a jóhiszemű magyar, Petőfi-sablonra stílizálja a költő emlékét, kit még feltűnése előtt ismert; per „Bandi” emléketi, mint ahogy Petőfit volt szokás Sándorozni. Belejártszik e felfogásba némi lokálpatriotizmus is, mely büszke a kis város hírességére, s minden apróság-

nak nagy érdeket tulajdonít. Egyike ez a legrokonszenvesebb tírusoknak, s Ady tábora leginkább ilyen ifjúkori, híresség-előtti ismerősök vittek valami naiv és hagyományos magyar zamatot. Jön aztán a másik: ez már tudja, miért vonzódik Adyhoz s kikeresi kezdő ujságírókorából azon cikkeit, melyekben későbbi politikai felfogása gyökereire ismer.

(Megjegyezzük, hogy ily, szemelvényyszerű közléseket csak a szerkesztőktől fogadnánk szívesen; ők felelnének arról, hogy nem egyoldalú szempontból történt a szemelgetés.) Jönnek aztán íróársak, kik tőle nyertek ösztönzést, sőt támogatást annak idején, de tőle akkor egy vagy más okból elidegenedtek s most magyarázkodnak: vagy azóta ők ábrándultak ki Adyból, ki ifjabb koruk ideálja volt s e tényt most sistergő, maotalan bókokkal puffogatják körül, mint Móríc Zsigmond a kötet elején. Bizony nem sok ezek közleményeiben az értékes adat, s ritka köztük, aki — mint Oláh Gábor, minden szándék nélkül, egyszerűen elmondja Adyval való találkozásait, bár fölösleges lírai nyitánnyal.

Az íróársak közt külön áll Ignotus, ki egy régebbi, s itt (nem tudni, mi okból) újra lenyomatott cikke szerint „beérkezett voltának minden lehetőségét buzgón állította Ady zsenijének szolgálatába“; jóban is volt vele; mindamellett nem volna meglepetve, ha Adynak valamelyik napfényre kerülő levelében „valami gyilkos legyintés találtatnék“ róla vagy ellene. Talán e legyintést akarja eleve viszonozni kis cikkében, mely az ő kétszínű, nyaktekeresmondatszövéseben elmondja Adyt nem jó embernek, alázkodó szolgának, kíméletlen zsarnoknak, önzőnek, — prsze nem így, mint én itt, hanem folytonos bókoló hátrálások közt, s a nagyrabecsülés mártásába fojtva. Ilyen szerinte a legtöbb zseni, s Ady is azért volt joggal ilyen, mert zseni volt. Ráadásul állítólag maga Ady is tisztában lett volna vele, hogy az ő természete ilyen; s ezt a tudatosságot tartja Ignotus legtöbbre benne, mert „kísérteties tudatossága, melynél csak tudatlanságának hatalma volt kísértetiesebb“... — elégt e komédiás stílus legellenszenvesebb irodalmi benyomásainkat idézi fel.

Legkomolyabb értékűek a két szerkesztőnek a közleményei. Dóczy Jenő „Ady, a holnaposok és a szocialisták“ címen teljes szövegközléssel ismerteti a Népszava „irodalmi“ vitáját Ady Endre körül, mely e napilapban 1909 jan. 26. és febr. 27. közt folyt le. A Népszava cikkírói túlnyomóan Ady ellen foglaltak állást. Nyilatkozataikat korlátozt osztályszempont és a „modernség“ naiv bálványozása jellemzi. Beléjük van verve, hogy ők modernek; egyetlen kérdésük tehát: mi is legyen az a modern valami (természetesen az osztályharc), s Ady költészete az-é? Pártvezetőség foglalkozik a kérdéssel, szabadjára eresztí a vitát, majd mikor az erősen Ady rovására kezd alakulni, hirtelen megszünteti. Nyilván céljával ellenkezett a cikkírók álláspontja, kik általában ugyan modernnek, de polgárinak, „a degenerált burzsoázia költőjének“ tartották Adyt, de amiért a polgári társadalom őt „kinevette vagy kipofozta“, úgy vélik, a proletárságnak nem okvetlenül kell őt tárt karral fogadnia.

A másik szerkesztő meg az Ady és A Holnap körüli vitához közöl adalékokat. E vita 1908 szeptemberétől 1909 februárjáig zajlott le, — jobban mondva: posványkodott. A Holnap című anthologia megjelenése adott rá alkalmat, s részt vett benne az irodalmi közéletnek jóformán minden tényezője és organuma. Beleszólt maga Ady is. Az egész vita meglehetősen üres és felszínes. Érdekes azonban, hogy a legkülönbébb pártvélemények is általában megegyeznek abban, hogy Adyt különválasztják kísérététől. Valóságos üditő olvasmány e sorozatban Herczeg Ferenc Horkayné-párbeszéde. Egyebek közt ezt mondja: „Ady Endrének kegyetlen irtóháborút kellene indítani az iskolája ellen, mely abból él, hogy kilószámra kiméri az ő húsát.“ Három hét múlva ugyancsak Herczeg Ferenc hetilapjában meg is jelent Adytól egy cikk, a híressé vált „Duk-duk-atiér“ címen, mely mintha megfogadta volna Herczeg tanácsát. Ez a Duk-duk-affér dolga különben még mindig nem egészen világos. Talán lesznek, akik többet tudnak felőle. Vajjon Herczeg Ferenc nem tud-e valamit?

Az Ady-irodalom ily összefüggő

sorozatainak egybeállításával ezentúl is jó szolgálatot tehetnek még a szerkesztők, s legokosabb, ha beérik az adatok egyszerű újraközlésével. Földessy, mint már említettem, jónak látta némi kis maliciózus pótlékkal megszerezni az említett sorozatot. Annak, ha célszerű nem volt is, legalább még volt jelentése. Mi értelme lehet azonban a 75. lap alján olvasható szerkesztői jegyzetnek? A Hét-nek u. i. egy Hatvany Lajost csipkedő cikke említést tesz ez utóbbinak ily című előadásáról: „A magyar alanyi költészet *Arany Jánostól Ady Endréig*.” Ehhez a címhez jegyzi meg kifürkészhetetlen bölcseséggel a „*Szerk.*” (melyik?) a következőket: „Érdekes jelenség, ami leginkább mutatja az idők megváltozását, hogy a forradalmak után egy keresztény sajtóvállalat kiadásában majdnem ugyane cím alatt jelent meg egy kis füzet: *Aranytól — Adyig.* — írta Horváth János.” Mi lehet ebben az érdekes? — hiába töröm rajta a fejemet. Mi köze kis füzetem címének a sajtóvállalathoz, amelynek kiadtam? S ha a címekben van valami egyező részlet, van-e a tartalmakban is? Mi jelzi itt az idők változását?

Földessy különben az Ady-magyarázatban legerősebb. Ebbe vágó cikke kettő is van a kötetben. Ő kezeken tagadja, hogy Ady érthetetlen volna, s valóban sok nehezen érthetőt sikerült már neki megmagyaráznia. Eljárása igen egyszerű és helyes: Adyt magából Adyból magyarázza; amely soron, vagy szakszon fennakad, ahhoz összekeresgéli Ady összes műveiből a rokon képeket, szimbolumokat, látomásokat. Így, ami egyenként és elszigetelten érthetetlennek tetszett, csoportosan és egymás világánál feltárja jelentését. Ady képzeletvilága apránként tisztázódik, s néhány alapvető szimbolum állandó sugalmazottjának tetszik. Ezek egész pályáján végigkísérik, mintegy ostromlóják őt, elő-előbukkannak, társulnak más képzetekkel, gazdagoznak, fejlődnek, s végül egy-egy darabban teljes kifejezésre jutnak el. Aki Adyt érteni akarja, annak az egész Adyt ismernie kell. Ebben nagy igazság van. De akkor nem igen csodálkozhathatni rajta, hogy érthetlensége, homálya miatt oly sok volt a panasz. Földessy cikke egyenest igazolása

annak, amit Adyval szemben „értetlenségnek” volt szokás mondani. „Hogy kell Adyt olvasni?” — kérdi cikke címében Földessy, s felel rá úgy hogy egyetlen költeménye megértésével húsz lapon keresztül foglalkozik.

De nem furcsán hangzik-e ugyanezen Földessynek egy másik cikkében ez az állítás: „Ady költői beszéde a legesodálatosabban egyszerű, akár csak a Petőfié?” Igen, nagyon egyszerű, ha már Földessy-féle évtizedes munkával a végére jártunk. Egyelőre azonban azt látjuk, hogy ő maga is javítani kénytelen egy-egy korábbi magyarázatát, Hatvany Lajoséiból pedig egész csoportot helyreigazítani. Ez talán mégsem vall Petőfi-féle egyszerűsére.

Földessy nemcsak magyarázója, hanem a legelfogultabb rajongója is Adynak. Rajongásába belejátszik a filológus ámulata is az általa följegyzett rendszer „csodálatos” egyszerűségén. Pedig „versmotívumoknak” egy egész költői pályán végigbujkálását s átszövődését más költők műveiben is jól ismerjük, anélkül, hogy abban keresnők nagyságuk jogcímét.

Még egy pár megjegyzést minden rendszer nélkül.

Már megjelent cikkekről (mint itt pl. a Nagy Sándoré, Ignotusé) meg kellene mondani mikor s hol jelentek meg először. Oly szerzőkről, kiknek nevét a közönség még nem ismeri, jó volna megmondani, kik és mik ők; nem árt azt tudni adataik megítéléséhez. Az Ady-múzeumhoz egy bibliografiai rovat is hozzátartoznék, mely leltározná az Adyra vonatkozó eddigi irodalmat s folytatólagosan nyilvántartaná az ezutánit. Szent György-nap éjfele boszorkányos, babona-űző időpont: a 142. lapon olvasható találgatások helyett ez talán többet magyarázna. (L. Tompa Mihály: *A keresztútról.*) A 157. lapon olvasható magyarázat vajon nem a „fukar”-ral téveszti össze a „kufárt”? *Horváth János.*

Szindarab Csokonairól. A Lilladalkok és a Dorottyia szerzője nem hiába bizonyítgatta egyik szép versében a lélek halhatatlanságát, szeleme ime tovább él: kedvre hangol eszméltet, sőt mint számos példa mutatja, földi sorsának ihlető ere-

jével alkotásra serkenti az utódokat. Ki ne ismerné Petőfi jóízű költeményét a csapat, papot, mindent felejtő bohémről? S ezenkívül is ki győzné felsorolni, hány szépírónk vette tollára versben és prózában a kora véget ért, híres debreceni költő nevét? Alig ére vége, hogy Csathó Kalmánnak róla szóló regénye — a Földiekkel játszó égi tünemény — megjelent. Nem sokkal utána a debreceni színházban Oláh Gábor színműve (Jött éve csodáknak...) elevenítette föl alakját, melynek színpadra vitelével — másokat nem is említve — már Szigligeti Ede megpróbálkozott (Csokonai szerelme).

Újabban Halis István adta ki Nagykanizsán *Csokonai Vitéz Mihály kalandja* címen háromfelvonásos „történeti vígjáték”-át, mely a költő életének egy állítólagos epizódját dramatizálja. A darab szerint Csokonai csurgói tanító korában Nagykanizsán, a napóleoni háborúk idején, keresztül viszi, hogy barátja, Szobovics János titkos jegyesevel, egy Marics Liza nevű árva leánnyal, kapzsi gyámjára akarata ellenére házasságot köthessen. A költő a megszóktetett menyasszonnyal csatlakozik a fölkelő seregnek Egerszegre ajándékot vivő küldöttségéhez. Ut közben a franciák kezébe jutnak, de nem esik bántódásuk, sőt Csokonai ügyeskedése folytán egy halálra szánt magyar legény életét is megmentik és a már említett jegyeseken kívül egy jobbágyorsorban élő szerelmes pár frigye is papi áldásban részesül. Hogy a befejezés annál vígabb legyen, végül a küldöttség tagjai csellel megfutamítják az őket fogvatartó franciákat.

Az inkább címénél, mint előadásánál fogva érdekes darabban igen vékony erű a neveltető elem. Cselekvényének a valószínűség rovására való fejlesztése emlékeztet ugyan a vígjátékokra, de a színmű a maga egészében voltaképpen egy nem túlságosan ötletes adomásnak drámai formájú kiszélesítése, melyben mindössze A reményhez c. vers s az esetnek Csokonai nevéhez fűzése képviseli a történetileg egyénítő vonást. A darab azonban, bár külsőségeiben is műkedvelőre vall, tagadhatatlanul becsúszással készül. Látni ezt abból, hogy immár második kidolgozásban kerül a nyilvánosság elé. 1913-ban, mikor először jelent meg, az volt a

címe, hogy „*Ellenség kezében*”; ugyancsak „történeti vígjáték”-ként szerepelt, de akkor még négy szakaszra oszlott. Az átdolgozás folytán a mű megrövidült; az első felvonás kivételével a színhely megváltozott s a cselekvény bonyolításán is megállapítható a javító szándék. Mindezek a változtatások kétségtelenül javára váltak a darabnak.

Baros Gyula.

Tíz esztendő (1914—1924). Tíz esztendő publicisztikai termeléséből kiválogatta Milotay István azokat a cikkeket, amelyekről úgy érezte, hogy felülemelkednek a napi politika keretein, s tanulságot szolgáltatnak a magyarság állam- és nemzettestében véghement rettentő változás megértéséhez. A vaskos kötet olvasása közben alig is zavar bennünket egy-egy, az aktuális politika élet fanyarol éreztető „ad personam” megjegyzés, hanem annál bősegebben áradnak belőle a nemzeti egyéniség megóvását és biztosítását sürgető nagy gondolatok, amelyek — még emlékezhetünk rá — a nemzetnek hitben erősebb rétegeit oly sokat gyötörték, s Milotayban költői erejű kifejezőre találtak.

Nem a politikus, hanem a történetkedvelő szándékaival írjuk ezt a pár sort — hiszen ami a „Tíz esztendő”-ben van, az ma már nem politika, legfeljebb kijelölheti annak existenciáit — s ezt a könyvet nem tekintjük egyénekné, mint egy „histoire contemporaine” forrásának. Ebből a szempontból mindjárt sie-tünk megállapítani, hogy úgyszólván semmi útbaigazítást sem nyerünk belőle a politikai pártok történetéhez, mert az író e cikkeken több mint pártember, a ma benyomásaira is a történetfilozófus lelki berendezettségével reagál, s oly szerencsés — vagy szerencsétlen —, hogy az ezerarcú nemzetéletet a leg-hatalmasabb mozgató erőkre egyszerűsítve látja meg.

Milotay nagy nemzetmentő ideálja a magyarság külső és belső öncélúságának biztosítása „s ezzel kapcsolatban olyan politikai, erkölcsi és szellemi értékek kultusza, amelyek nélkül ez az öncélúság elképzelhetetlen”. Tíz egynéhány évvel ezelőtt ráismert az író a magyar

fejlődés szerveslenségére, ami külső és belső elzárkózottságunk gyors feloldásának szükségzerű következménye volt. Ez a gondolat kínozza őt tíz hosszú éven át, s ebben találja meg a magyar életben végbement szomorú változások magyarzatát.

„Nálunk tapasztalhatod azt, hogy mielőtt egy-egy társadalmi, politikai vagy kulturális áramlat egészen átítathatna bennünket, már egy másik hág a nyakára. Nálunk így előbb megrothad minden, mintsem hogy megérhetne“, írja 1911-ben. Az egész könyv e tétel igazságát hirdeti. Amint hogy nem is történhetett másként egy számban gyöngye, kultúrában, ha nem is primitív, de a Nyugathoz viszonyítva kétségkívül hátramaradt népnél, amely egy idegen faj állandóan növekvő inváziójának volt kitéve s képtelen volt azt asszimilálni, hanem tűrnie kellett, hogy az új hódítók egy kevésbé kényes, alsóbbrendű erkölcsiség és az egész világot átfogó faji szolidaritás által biztosított előnyük kihasználásával, a kormányzatot és a közigazgatást, a parlamentet és a megyeházát a hatalom látszatával együtt meghagyják ugyan az őslakóknak, de a gazdasági pozíciókat növekvő mértékben maguknak sajátítsák ki.

Aki ez invázió méreteiről fogalmat akar magának alkotni, olvassa el Milotay könyvéből Szabolcs vármegye virilis tagjainak 1917-re érvényes névjegyzékét. Abban a névsorban a régi vármegyei középszály sorába számítható 122 taggal szemben az új, egyáltalán nem, vagy csak tökéletlenül beolvasztott elemnek 94 tagját találja. A pusztulásnak indult gentry helyébe tehát nálunk nem a feltörekvő parasztsztyál került, talán kisebb kultúrájával, de legalább magyar fajiságával, hanem egy, a magyarságtól távol álló, azzal soha sem fiziológiailag, sem gondolkozásban összeolvadni nem tudó elem. A régi földesúr beszorult a városba, kihivatalnok, „magyar értelmiség“ lett belőle; elvesztette az ezeréves kapcsolatot a föld népével, s míg maga is nyomorúságosan élt, egyre jobban kiéleződött a parasztsággal szemben a helyzete. Másutt is megvolt és megvan az ellentét a falu és a város között, a kapitalisztikus rendszer érvényesülése, az indusz-

trializálódás haladása mindenütt veszélyeztette az őstermeléssel foglalkozó lakosság érdekeit. De hogy a magyar tisztviselő kolduskenyérére szorult magyar értelmiség találja szemben magát a parasztsággal, amikor a banktőke és a föld egy idegen harmadiknak a kezébe csúszott át, — ez olyan tragikomikus jelenség, amit csak az magyarázhat, hogy erőszakos behatás alá került társadalmunk fejlődése.

Az új hódítók a rohanó gazdasági átalakulás igazolására megalkották tudományos szociológiai rendszerüket. Ennek segítségével bebizonyították, hogy a régi birtokosok — papság, arisztokrácia, gentry — kezében nem maradhat a föld s a társadalmi vezetés. Érzésüknek vagy értelmüknek nem volt semmi gyökere a magyar fejlődésben, azért nagy szakértelemmel és energiával iparkodtak meghonosítani Magyarországon mindazokat az elméleteket, amelyeket a szociológia és segédtudományai a sokkal haladottabb életformák között élő nemzetek társadalmainak jelenségei alapján kitermeltek. Kifejlődött a Galilei-kör jellegzetes faji szociológiai felfogása, a századeleji magyar radikalizmus. (Természetesen ez csak azokra a rétegekre áll, amelyek még éhesek voltak a gazdasági és politikai hatalomra; az arrivék már iparkodtak saját érdekükben konzerválni a magyarországi életet, konzervatívabbak lettek bármelyik arisztokratánál.) Ezek az új magyar radikálisok éveken át tartó agitációval iparkodtak elvágni minden szálát, ami a magyarságot a mult-hoz köti. Elvégre, chacun à son goût, lehet valaki veleszületett hajlamból, vagy akár érett politikai meggyőződésből radikális gondolkodású, sőt a fejlődés ütemének szabályozására szükséges is, hogy az ultrakonzervatívok a radikálisokban egyensúlyt találjanak; de a magyar radikalizmus éppen abban különbözött a világ bármely más nemzetének hasonló politikai irányától, hogy akár a magyar társadalom újjáépítését követelte, akár a magyarság háborús küzdelmeiben iparkodott elhatározó gondolatot adni, sohasem állt a különleges magyar fejlődés által előírt feltételekkel. „Ennek az agitációnak eredménye volt, hogy a magyar értelmi-

ség új rétegeit, melyeket a gondolkozásbeli és érzelmi közösségnek laza szálai fűztek a magyar társadalomhoz, elidegenítették a nemzeti egység és együvé tartozás gondolatától. Lehűtötték bennük az asszimiláció vágyát, közömbössé tették őket a magyarság egyetemes céljaival, érdekeivel szemben... Másik következése volt..., hogy a magyar értelmiség másik részében, amely élén szokott járni minden haladó mozgalomnak, ellenszenvet, idegenkedést és gyűlöletet ébresztett az olyan haladás iránt, amely csak a nemzeti mult és a nemzeti lélek megtagadásával lehetséges. *Magyar radikalizmus* tehát nem volt. S az idegen, amelyet egy „pökhendi, erőszakosan kolonizáló idegen kultúrhadsereg” teletett, csak arra volt jó, hogy depraválja a hagyományaitól elvágott magyar erkölcsöt a maga idegen erkölcsiségének szuggálásával, megnehezítse a társadalmi kiegyenlítődes természetes útját és ferde pályánra terelje a magyarság legnagyobb problémáinak kifejlését egy egészen időszertelen s az egész világon gyökértelen pacifizmus beoltásával.

Ha ma, vagy száz év múlva valaki csodálkozik azon, hogy a realisztikus irányú magyar irodalomban a magyar paraszt az Úr 1910. esztendeje körül úgy szerepel, mint egy sakáléhségű, iszákos, bujaöszöntű vadállat, ha megütközik azon, hogy ez irodalom szerint tisztamultú papcsaládban nem akadt egy érintetlen leány, egy önfeláldozó hűségű asszony, vagy a terheltég minden szörnyű jeleitől meg nem bélyegzett férfi; ha bámul azokon a békés mariage en trois-kon, amelyekben a Szabóky Zsigmond Rafaelek éltek, ha meg akarja érteni Ady kettős lelkületét, sirjáig reánehazódó magánosságát; Milotay könyvének az elolvasása után meg fogja érteni, hogy ez egy idegen fajú, minden, a nemzeti egyéniséggel összekötött ideált felrúgó vagy nagyképmű lenéző, a magyar fajban gyökértelen radikalizmust hirdető hadsereg műve, amelynek a magyar élethez csak annyi köze volt és van, hogy abban akart érvényesülni.

Ez ellen a rettenetes belső rothasztás ellen küzdött Milotay nyílt sisakkal, kíméletlenül, akkor, ami-

kor az ilyen vállalkozás még igen hálátlan volt. A legjobb esetben ugyanis lenézték az őhozás hasonló gáncoskodó „műveletlen” emlereket, — mert a műveltség az idegen faj kizárólagos területe volt.

Egy szóban meg lehet mondani, hogy mit állít szembe Milotay ezzel az idegen radikalizmussal: fajszertetét. Látja az arisztokrataosztály mulasztásait, érzi, hogy a régi vármegyei vezető osztály kiélte már a szerepét: de szereti őket, mert magyarok. Imádjá a parasztot, ezt a „vak Góliát”-ot, ezt az „Atlaszt, mely arra hivatott, hogy egy szép és hatalmas világot hordjon vállain” „ösi, szinte szüzi lelki érintetlenségével s példátlan szellemi jóra valósságával”. Szemében a magyar jövő hordozója a kérges tenyerű, hűségese barnaszemű Baracsi Imre, aki csodálatos bátorsággal verekszik és pusztul el a harcokban, anélkül, hogy tudná miért. Milotay ösztönösen minden, csak nem konzervatív. Híve annak, hogy a magyar kultúra új elemek felvételével új színeket nyerjen, de a haladási folyamatban meg akarja őrizni a faji egyéniséget. Az átvett új kultúrelemeket meg akarja emésztetni, úgyhogy azok sohasem lássanak idegennek. Eppen ez a különbség az idegen haladási szellem és az ő gondolatvilága között; az előbbi teljesen racionalista és nemzetközi, míg ő számol a történelmi létrejött társadalmi és műveltségi tényezőkkel; az előbbieknél az idegen gondolat olyan demiurgosz, amely pusztít, hogy újat teremtsen. nála konzervatív tényező, amely nem rombol, csak átalakít.

Tíz év lefolytában megéltük a világháborút, az összeomlást, két forradalmat, s az újjáépítés kísérleteit. Mindennek az eredménye az egyharmadára zsugorodott magyar államtest és a beteg magyar társadalom.

Milotay a háború kezdetén megismételte az ellenzéki pártoktól sokat használt jelszót, amelynek szorint a magyarság politikáját a váltságos időkben meg kellett határozni: a magyar öncélúságot. Ezt az öncélúságot akarta érvényesíteni Ausztriával szemben, s azt vetette szemére Tisza Istvánnak és pártjá-

nak, hogy úri gesztussal, feltétel nélkül vállalták a magyar nemzet roppant áldozatait, anélkül, hogy az élet-halálküzdőlemben a magyar célokat kijelölték volna. A magyar öncélúság nevében fél a németek gigantikus „Berlintől — Bagdadig” koncepciójától, mert abban a monarchia is a másodrangú hatalom szerepére süllyedne, Magyarországnak pedig örökre le kellene mondania nemzeti igényeinek megvalósításáról. Az már aztán tragikus tévedése, hogy a 48-as pártot alkalmasnak tartotta a magyar nemzeti gondolat megvalósítására, s a háború után szükségképpen előtérbe lépő reformok irányítására.

Alig győzött az októberi forradalom, ő már felismeri a fejlődés várható menetét, s figyelmezteti Károlyi Mihályt, hogy a polgári pártok csak addig osztozhatnak a szocialistákkal a kormányhatalomban, amíg ezeknek szükségük lesz a par excellence magyar függetlenségi párt presztízsére, de a polgárság sorsa előbb-utóbb a félretolás lesz, s a társadalmi átalakulás útja a szocializmuson át a bolsevizmushoz vezet. 1918—19 telén szembeszáll a pacifizmus örületével s könyörtelen magyar nacionalista politikát sürget. „Humburg minden pacifista jelző, szemfényvesztés minden nemzetköziség, árulás minden türelem! A mi számunkra csak egy igazság maradt: fogat-fogért szemet-szemért! s csak egy menekvés: a gyűlölet!” Rimánkodik a kormánynak, hogy védje meg a határokat, mert az entente sohasem parancsolja ki szövetségeseit a már egyszer megszállott területről. Ezzel elérte azt, hogy az Ignóus és Bédi-Schwimmer Róza diplomáciai tehetségében bízó kormány néhány vitéz katonája — feldúlta az Új Nemzedék kiadóhivatalát.

Ezek olyan dolgok, amikhez nehéz hozzászólni, mivel ezek az emlékek még ma is túlfrissek ahhoz, hogy higgadtan, a történetíró pártatlanságával meg tudjuk bírálni őket.

Csak azt idézem még a könyvből, amit Milotay az újjáépítési programjául megjelöl. „A keresztény magyar társadalom most, a háború öt esztendejének és két forradalomnak tanulságai után rá kell hogy jöjjön — amire már régen rá kel-

lett volna jönnie —, hogy nincs más út előtte, ha vissza akarja szerezni a saját magával való rendelkezési képességét, csak egy: oly autonóm, gazdasági, politikai, társadalmi és kulturális egységgé kell magát megszerveznie, mely a közhatalom birtoka nélkül is uralkodni tud, de amelynek segítségével vagy ellenállása mellett semmiféle közhatalom a keresztény magyarság nyakába nem ülhet.” Amit a legutolsó évek eseményeiről gondol, az még nem bírálható el történetileg, mert nem látjuk világosan a fejlődés végét. Allapítsuk meg tárgyilagosan és röviden, hogy Milotay már 1920-ban igen közel állott a rezignációhoz, hogy sürgeti a középosztály megmentését, s a gyógyulás főszeközét aktív külpolitikánk sikerétől reméli. Hogy külpolitikánk vezetői tehetek-e egyebet, jobbat, mint amit tettek, azt ma éppoly kevéssé tudjuk megmondani, mint ahogy senki sem vehet világosan számot a magyar értelmiség teljes gazdasági lezüllesztésének eredményeivel. Történetíró szemmel nézve az mindenesetre kézenfekvő, hogy a magyar társadalom strukturájában folyó eltolódás annyira gyorsmenetű, hogy az egészséges fejlődés következményeinek nem felel meg.

Amit elmondottunk, az körülbelül az a tanulság, amivel ez a könyv a jövő történetírójának szolgálni fog. Mielőtt végleg lezárnök ismertetésünket, egy pár megjegyzést fűzünk Milotay nagy gondolatához, a külső és belső öncélúság biztosításához.

Milotay — még ha Baranyában született volna is (amit én nem tudok), az sem változtat ezen a megállapításon — a tiszaháti ember típusa, izzó fajszeretetével, prófétikus fantáziájával, mélygyökerű magyarságával. A tiszaháti magyar képviselője, akinek egész politikai érzése a magyarság végtelen erejére és önbizalmára van beidegezve; aki az összeomlásig csak azt érezte, hogy a régi monarchia szervezetének javára mit jelent a magyar nemzet, de azt sohasem vette számba, hogy a magyar nemzeti állam sértetlen fennmaradásának, a XIX. század második felében érvényesült békés kulturmunkának egyik feltétele éppen az volt, hogy a Duna

egész középső medencéje egy dinasztíát uraljon, s a rabló ösztönű szomszéd államokat nagyhatalmi presztízsével veszélytelessé tegye. Nem lehet a bécsi politikát mindenben védenünk, de viszont a már történetivé vált tények elbírálásánál és az előttünk működött nemzedék politikai gondolkodásának megítélésénél nem szabad elfelednünk azt az igazságot, hogy a kiegyezés végteleen előnyöket biztosított a magyarság számára. A magyar öncélúság jogosultságát elismerve, ez öncélúság keresésének határát a magyarság legelőtehetőbb politikai feladata szabta meg: a monarchia dualisztikus alapon való megerősödésére, a belső rend és a külső presztízs biztosítására való törekvés. Milotay horizontja a végtelen, amely a nagy nemzeti eszmékben lakik, de politikai felfogása kiesik a történeti fejlődésből.

Amennyire ködösnek, határozatlan vonalúnak tetszik Milotaynak a magyarság külső öncélúságára vonatkozó felfogása, épp annyira igazolták a tények mindazt, amit a belső öncélúság megmentésének érdekében elmond. Az egész könyv a magyar lélek, a magyar faj erőinek elikkadása feletti kétségbeesett jajkiáltás, amelyre ma már minden jóérzésű ember felfogása rezonál Magyarországon határain belül. Ezt az eszmét Milotay dolgozta ki száz változatban, az ő művészi meglátása és agitativ energiája cizellálta ki finman, ő dobta bele először, mint égető problémák agitációs anyagát, a magyar közvéleménybe, s ezzel bizonyos fokig megszabta azokat a területeket, amelyek a keresztény és nemzeti szellem jegyében újjáépítésre szorulnak. Más azonban nincsen a könyvében, mint a tények megállapítása. De a fejlődés bizonyos törvények szerint halad, s arra már hiába várunk tőle választ, hogy a helytelennek felismert fejlődést hogyan kell helyes irányba terelni. A remekbe írt cikkeket olvasva nehéz megszabadulnunk attól a kérdéstől, amelyre egyik nagynevű államférfiunk pár évvel ezelőtt megjelent emlékiratának olvasásakor is hiába vártuk a feleletet: miért volt rajtunk az az átok, hogy azok, akik a gondolat és az érzés erejével felismerték a magyarság testét bomlasztó folyama-

tot, akiknek elég hangos és eléggé szuggesztív volt a szavuk a nemzet lelkiismeretének felébresztésére, azok nem tudták a gyógyulás eszközeit megjelölni. Milotay hangja prófétai erővel hat, de ha olvasó azt kérdi: uram, mit tegyek? néhány általános meghatározáson kívül (öncélúság, keresztény nemzetiség, gazdasági és irodalmi téren keresztény szervezkedés) pozitív választ nem nyer.

Nemzedékek multán úgy ítélik majd meg ezt a könyvet, mint egy meghatón szép, művészi emberi dokumentumot, egy nacionalista lélek feljajdulását a nemzetközi gondolatok importálásának korában, de a jövő történészek hiába keresik benne a történetpolitikai mélységet s a szabatosan megfogalmazott építő gondolatot. **Uk.**

Földi Mihály: Mámorosak. Amint leteszi az ember ezt a túlfűtött erejű regényt, alig tud szabadulni attól a gondolattól, hogy ne hozza kapcsolatba két másik regénnyel. Az egyik a magyar közönség előtt is eléggé ismert Thomas Mann-regény, a *Buddenbrooks*, a másik pedig Lucien Fabre-nak az 1923-i *Goncourt*-díjjal kitüntetett *Rabevel*-je. Amarra emlékeztet a három nemzedék felvonultatása, emez meg talán, mint a francia irodalom egyik „energiaregénye”, mintául is szolgált az alakok megrajzolásában, másrészt pedig az elmondás módjában.

Apa, fiú és unoka éli át a regény mendenivalóját s a vezérmotívum a féktelen élni akarás. Az apában ez inkább ösztönös és tudattalan, valami nyers kiélése feltörő, de még bizonytalan célú erőnek, durván és tekintet nélkül. Célja a vagyonszerzés és a nő, mindkettő önmagáért. A fiút nevelése már más légkörbe emelte, a nagyváros forró és színes élete új célokat mutat meg neki s nála az apától öröklött ősergia tudatosodik. A vagyon, a szerelmi élet poharának fenéig való kiürítése, az eszeveszett rohanás a nő után már nemcsak cél, hanem egy elképzelt felsőbbrendű élet eléréséhez vezető eszköz is. Természetes, hogy reá sújt le legérzékenyebben az élet pórrölye, mikor egyszer, a mámor hajnalán, belátja, hogy az a cél, melyet legreálisabbnak vélt látni, teljesen

képzeletbeli volt. A feszülő élet-energia nem teremtett, nem tette valóban befejezetté az életet, hanem tulajdonosát rombolta szét. A fiú tragédiáját látjuk a legteljesebbnek, ő áll a regény gyújtópontjában s mikor ezt a tragédiát át akarjuk érezni, az apáé csupán mint megokoló előzmény áll előttünk. Az unokában már csak pislákol ez a gyenlónélküli életkívánás, az elődök cselekvő energiájából benne nincs meg más, csak a bizonytalan és sokszor visszadöb-benő vágy, ez is csak az emberi élet egyetlen mozzanatában a szerelemben. A vigyorgó céltalanság, mely a fiú kezébe egyetlen megoldásként vé-ül is a fegyvert adta, az unoka életének már állandó jegye s a két generáció folyton táguló élete a harmadikban újra visszahúzódik önmagába.

A három élet együttes tragédiája így teljesnek látszik s megírójának elkérzésében bizonyára az is, de az olvasó, meggyőződésünk/szerint, ebből vajmi keveset érezhet. Sok egyformán telített erős szín felvontatásakor, éppren mert mindegyiket külön érezzük, mindig a legutóbb látottat tartjuk legerősebbnek és legjellemzőbbnek s így harmónikus benyomás nem marad hátra. Így vagyunk ezzel a regénnyel is. A főtéma variációi mind egyforma erejűek s ugyanabban hangnemből vannak írva és ezt a — ha szabad kifejezést használunk — túlfeszült egyhangúságot csak a regény végén hirtelen bekövetkező elhalkulás szakasztja félbe. A három nemzedék pantragizmusának írói látása ellen nem eshet kifogás, de a harmónia hiánya megfoszt bennünket attól, hogy a kivitelenben mi is ugyanazt az egységet lássuk, amelyet az író akart láttatni velünk. Figyelmünk és érdeklődésünk a részletekre fordul, részletbenyomások maradnak meg bennünk s mikor letesszük a könyvet, csak jelenetek vannak előttünk, melyek néha megkapnak, néha felháborítanak, néha pedig már úntatnak is. Ebben a regényben mindenki: regényhősök, író, olvasó egyaránt, egyes pillanatokra használja fel erejét s a művészi ökonómia, melynek a külön életet élő részleteket kellene szerves egységbe foglalnia, nem tud elhatározó uralomra jutni.

Kerecsényi Dezső.

Torday Emil: Afr'kai emlékek. Torday Emilnek, Angliában élő hazánkfiának első munkáját, „Bolyongások Afrikában” címűt, már ismertettük folyóiratunkban. 1907-ben megindult expedíciósorozatának gyűjtötte össze a könyveiben felhalmozott anyagot. Szeretett hatja át minden sorát, mert Torday a nagy utazók lekiismeretességével, odaadásával, de egyúttal tisztánlátással, elfogulatlansággal vágott neki Afrika rengetegeinek. Ahol katonai expedíciók nem boldogultak, sőt feldűltek a néger törzsek és fehérek békéjét, ott Torday harmadmagával, megidegen teherhordóival békével járt. Talán már itt átjárta lelkét az a nagy, mindent átfogó, megbocsátó szeretet, amelynek lelkes apostola volt minden útján, egész életében. Ez irányította a „vadakkal” szemben, ez vezette tollát a feljegyzések gyűjtésében és ez adta vele nekünk azt az értékes kultúrkincset, hogy mi is megismerjük végre a „sötét Afrikát”.

Mily kedves az afrikai zónázó potyautas, a rabszolgaélet ecsetelése, a keresztény vallást felvett négerek furesa ferde felfogása a jóról, rosszról, egyházalapításuk stb. Torday nem titkolja, hogy csakugyan vannak még emberevők a Kongó vidékén és pedig nem ám bent az erdők mélyén, amerre a fehér ember meg sem fordul, hanem az európai telepek közvetlen szomszédságában. A gyanútlan utazó hiába kérdezősködik ebben az irányban, letagadják. Torday véletlenségből jött rá, hogy az őt szállító evezőselegények is szeretik az emberhúst. Hiábavalók a bírósági tárgyalások, mihelyt a fehérek elé kerülnek, minden fekete védelmére kel a maga törzsbelijének. Torday ennek okát nem az új rendszert képviselő idegenek iránt érzett különös ellenszenvben keresi. A meghalni nem akaró faj vérső erőfeszítése ez meggyökeresedett hagyományaiért.

Ezek a „vad” népek készséggel áldozták fel magukat a maguk elé tűzött eszméért: az idegen betolakodók elleni teljes szolidaritásért. Nagy lehetőségek feltételei rejlenek ebben az eszmében. Hogy polgári feladataiknak kiváltképpen megfelelő állampolgárokká legyenek, az mindössze azon fordul meg, hogy új és

méltó eszmékkel telítsék őket a fehér gyarmatosítók. Torday még gyermekeknek tartja őket: vezetőre van szükségük, hogy megközelíthetőség a magasabb célokat. Az eredmény attól függ, meghallja-e hangjukat a fehér ember!

Torday könyvének minden részlete érdekes és értékes, de legbájosabbak mégis a benne közölt népmesék. A törékeny, finom kis antilop jelképe náluk a gyengének, vagyis a kis embernek és ez az oka, hogy a kis antilop legyőzhetetlen hős a feketék meséiben. Minden fekete mesemondó szereti az antilopot. Ha szorongatott helyzetbe kerül s mármár elpusztul, — mindez csak azért van, hogy annál több okosságról tegyen tanúságot, amikor a végén mégis mindannyiszor kivágja magát. Nincs olyan afrikai mese, melyben a kis antilop alul maradjon. Hogyan is lehetne ez másként, mondja szerzőnk, hiszen a kis antilop magát a négert ábázolja, a szegény üldözött „niggert”, aki századok óta szegezi szembe elpusztíthatatlan életrealitását, tréfára hajló kedélyét, szívós kitartását és furfangos elméjét olyan hatalmas ellenséggel, mint a tulajdon fajbéli zsarnokai és a fekete, fehér, sárga rabszolgakereskedők, újabban pedig az országba betolakodó idegenek.

Szeretettel teljes, aprólékos, hű és mély megfigyelések, finom rajzok vonulnak el előttünk s vonzalmat ébresztenek bennünk a természet ez igazi gyermekei, a niggerek iránt.

Horváth Károly.

Verseskönyvek. (*Balogh István: Koporsók szállnak. Nagyfalusi Jenő: A jegenyék szava. Az Isten derengése. Symposion. Reviczky Carla: Nagy tüzek fényénél V. Sinos Ida: Porból az égig. Győry Kálmán: Örök harc.*)

Balogh Istvánnak már jelent meg verseskönyve (*Égi karavánok*). Sajnos, azóta nemcsak hogy nem fejlődött, de hangja bántóbb, mondanivalója zavarosabb lett. Már külső megjelenésével lehangel az olvasót; köteté elején fényképét közli, aztán a fordítás, a megzenésítés jogát tartja fenn magának, mottót biggyeszt oda külön oldalon: „A poeta olyan, mint az isten: akkor vegye elő az ember, ha szüksége van rá” (?). Mottója aleimének — nyil-

ván végtelen perspektívát nyitó szöveg — ezt írja: *Konstellációk... Sem ennek, sem a mottónak értelmét nem értem. Hátul „Balogh István könyvei”* vannak felsorolva, névszerint ez a kötet meg az első. Több nincs is ezideig. Azaz még egy készülő Gyóni-életrajzot is ígér *Balogh*. Hát az már igaz, hogy sok van benne a poéták mindennemű hiúságából. Ami pedig a verseit illeti, azok csemegét jelentenek annak, aki az irodalomban csodabogarak, olesó szonglörösködések s mindenfajta kóros jelenségek után böngész. Az *Ady-póz* állandóan kísért nála; verseimeit végig nagybetűvel írja s általában újszerűsége törekszik mindvégig. Csak néhány képet lássunk izelítőül. Az égbolt szerinte nagy emelvény, vagy ezüstpikkelyes bálna, őszi ingó nagy lángerdő; a hold: nyílás az égen, gálya, egzotikus szép, beteg madár, ló, mely koporsót húz, stb. A kedves szeme: özikearcú lágy síp; a költő feje, már mint a *Baloghé*: tetető, haja: szomorúfűz; a föld: eltévedt vándor az ég alatt, stb. Néha komolyan indulnak a sorai, sőt számbavehető strófái is akadnak, de verse eltorzul, ízetlenségbe vész. Nem bírjuk ezt a gondolatmenetet követni legjobb akaratunkkal sem. Állandóan lelki zaklatottságot, valami felsőbbrendű mániakusságot akar elhíttetni, pedig csak hajszolja, mímel a különöst, a vérest, a betegeset. Csupán tanulság céljából foglalkoztunk ezzel a könyvvel s örvendeneünk, ha elsősorban maga a szerző okulna belőle.

Szintén modorosán egzaltált, de művészebb, fegyelmezettebb poeta *Nagyfalusi Jenő*. Rímtelen, szabadritmusú verseiben szín- és zenei hatásra törekszik. Szépen ötvözőtt sorai, ahol alpathosza nem ütözködik ki, teletésztet igérnek. *Reviczky Carla* bizonyos fokú verselőkészséget sajátított el; sorai elég könnyen perregnek, mondanivalója nem új, de amit mond, kedvesen, néhol behézelgően mondja. Kötetéből egy csöndes, ábrándos, megnyugvó asszonyi lélek szól. Körülbelül ugyanezen a színvonalon áll *V. Sipos Ida* könyve. Verseinek jórésze bibliai átköltések. *Győry Kálmán*ban is megmegcsendül egy-két erősebb hang, de köteté legtöbbször csak önképzőköri színvonalig ér.

Vajthó László.

Zenei szemle.

Ennek a hónapnak nem volt annyi jelentős zenei eseménye, mint az előzőnek. Az Operaház működéséből egy bemutatóról és egy felújításról szólunk, a filharmóniai hangversenyeken új szimfóniát hallottunk s két csodagyermek bemutatkozásának voltunk tanúi, végül egy új miséről számolunk be.

Az *Operaház* hagyományaihoz híven, karácsony hetében gyermekeknek való előadást tartott, melyen *Kéméndy Jenő* szövegére *Máder Rezső* zenéjével ellátott *Bűvös bábú* című egyfelvonásos mesejátékot mutattak be. A színházban sok gyermek volt. Gondtalan, derűs, vidám, jókedvű közönség. Máskor ilyen délutáni előadáson csengett a nézőtér az apróságok önfeléd kacagásától. Most — egy sem nevetett.

A *Walkür Márkus László* új rendezésében és diszleteivel került színre. Rendezői nagy sikereit megtettezte. Wagner hatalmas zenei fal-festményének, a *Niebelung gyűrüjének* második részét, a *Walkürt* minden részletében úgy állította elélnk, mint stílusos illusztrációt a wagneri zenekarhoz. Az előadás olyan volt, mint egy zengő Tiepolo vagy Lotz-freskó. A szereplők a régiek, *Gábor József* kivételével, aki *Siegmundot* először énekelte. Csaknem tönkretette az előadást. Gábornak öt tűrhető hangja van. Ezzel Wagner-szerepre vállalkozni — mérészség.

A hatodik filharmóniai hangversenyen a tizenötéves *Szentgyörgyi László*, Hubay művészkepzőjének növendéke, Ernst fisz-moll hegedűversenyével mutatkozott be. A zenei csodagyermek ma már nem olyan érdekes zenei jelenség, mint ezelőtt volt. Eszünkbe jut a meghatározás, hogy csak az művész, aki magából vagy magán keresztül valami újat tud mondani. Már pedig ma egy tizenöt-tizenhat éves gyermek aligha mondhat újat számunkra. Mégis el kell fogadnunk zenerendszerünkben

a csodagyermek-kultuszt, ha nem is mint művészetet, hanem mint művészedhez vezető utat, mint megcsodálandó külsőséget. Ezek a gyermekek hangszerükön technikailag annyit tudnak, hogy a közönséget könnyen elkápráztatják. De ne feledjük el, hogy a legügyesebb hangszerjátzóból sem lesz mindig „bűvös lélek” (Horatius): művész. A kis *Szentgyörgyi* muzsikalitása és technikai készsége rendkívüli. Nagy jövője lehet.

Az első rendkívüli filharmóniai hangversenyen egy másik csodagyermek aratott nagy sikert: *Machula Tibor*, Gordonka a hangszere, *Schiffer* a tanárja. A esellő a legkényesebb vonóhangszer. Méretei teszik azzá. Elesodálkozik az ember, hogy így el tud rajta boldogulni a gyermekkéz. Haydn *D-dur* versenyművét, a híres gordonkaművészek kedvelt ópuszát, a kis *Machu*, a figyelemreméltó szépségekkel adta elő.

Ugyanezen a hangversenyen hatalmas méretű új szimfóniát hallottunk, *Zsolt Nándor*, a Zeneművészeti Főiskola hegedűprofesszora írta, akit mint szerzőt csillogó, ötletes hegedűszerzeményeiből előnyösen ismertünk. Szimfóniájának sok a hibája, de sok az előnye is. Böbeszédű, nagyképű, általában több benne a *hangzás*, mint a lélek; de azért avatott toll munkája. Az első és negyedik tételben nagyszerű akarások forrnak, drámai hév és lüktető élet ömlik a hangszerekből. A scherzo zenekari ötletességeiben és a hangszerelés színeiben gyönyörködni lehet, — de a szív, a melegség még az adagio-ból is hiányzik. Nem kisebbtől, hanem buzditásul mondjuk, hogy ez a szimfónia: ígéret. Aki ilyet írt, milyen szépet fog akkor írni, amikor Scott-ot, Mahlert, Strausst és Csajkovszkit elfelejti és nem a fantáziájába, hanem a szívébe mártogatja a tollát!

Új mise. „A zenés mise — írja Schopenhauer — a legtisztább élvez-

zetet adja, mert az alig érthető latin szavak, a végtelenül ismétlődő halleluja, glória, eleison, amen stb. pusztá solfeggiókká lesznek, melyekben a zene, jellegét megőrizve, szabadon folyik és semmi sem korlátozza termézetében. Minden erejét zavartalanul fejtheti ki. A szöveg miatt nem kúszik a földön, hanem szabadon, magas szárnyalással szeráfként lebben tova.“

Az egyházi zeneművészet újabban mostoha gyermek nálunk. A hangverseny- és színpadi zenének csillogó sikere és anyagi vonzóereje mellett a templomok zeneköltészetét nagyon elhanyagolják. Hosszú éveken át alig hallunk új műről s azt is hamar elborítja a közöny. *Demény, Sugár, Koudela, Harmat* buzgó munkásai a templomok magasztosító muzsikájának. Újabban erős tehetségével *Clement Károly* állt be az egyházi szerzők értékes sorába. Clementet két operájáról (*Radda, Trilby*) ismerik, de három miséjéről alig tudnak. A legújabbat a karácsonyi ünnepek alatt hallottuk a Mátyás-templomban. Ez a *Nagy mise* négy szólóhangra, vegyeskarra, nagy zenekarra és orgonára készült. Vezérgondolata Máté evangéliumából való: „Jöjjetek el énhozzám mindnyájan ti, kik megfáradtatok.“ A *Kyrie*-ben a megfáradt ember sőtét keservét az alt-szóló rajzolja meg, mely gondolat a vegyeskarra megy át. Jajongó szava megtölti az egész templomot. Az alt-szóló a kínlódo lélek imája, míg a mögötte sutogó ellenpont a lélek égő gyötrelme. A *Glóriában* a reménykedő lélek ragyogó erővel küldi az Úrhoz imáját. Majd bensőséggel irgalomért fohászkodik. A fohászt a basszus-szólótól a tenor-szóló veszi át, aztán az egész énekkar. A *preghierát* a magánénekesek egymás után szólaltatják meg, majd a vonósok széles lírája fejezi be. Az egymásra tornyosuló szólamokból sugárzó erővel emelkedik ki az Úr dicsőítése s a tétel az egymás fölé épített Amen-ekben hatalmas lendülettel végződik. A *Credóban* a megfáradt lélek megerősödve tesz vallomást hitéről. Az erős hit hangoszlopoi emelkednek ki az énekés zenekar hatalmas akkordjaiból. Gyöttrő erővel sír végig az együttesen Krisztus szenvedésének fájdalma s a nagyszerű vértanúság fel-

lobbantja a lélekben a hit általi üdvözülés vágyát. A *Sanctus* újszerű és egyházzeneileg szokatlan, mert csak a tétel végén tör ki Istendicsőítésben, addig inkább vívódás az Úrral. A bevezető basszus-szóló misztikus színeivel a bűneinek bocsánataért esdő lélek reszkető aggodalma. A vezeklő ember félelme. Mintha az Úr arca rettentő szigorral fordult volna felé. A *Benedictusban* halk gyermekkar (nőikar) köszönti az Úr kegyelmét. Ezt a hangulatot a négy magánénekesek meleg, bensőséges imája emeli, mely a gyermekkar szelid színeiben vész el. Az *Agnusban* a megfáradt lelket felmagasztosító megnyugvás önti el.

Egyházi zeneművészetünk egyik dísze ez a magyar lélekkel, költői ízléssel és nagy tudással megírt kompozíció. *Papp Viktor.*

Színházi szemle.

Madách-première a Nemzeti Színházban! — a lefolyt hónapnak kétségtelenül legjelentősebb és legerdekesebb színházi eseménye ez. Budapesti közönségünk e nagy költőnek eddig csak főművét, *Az ember tragédiáját* ismeri, igaz, hogy ennek népszerűsége minden más magyar darabét felülmúlja. Most — a szerző halála után 61 esztendővel — színrekerült *Mózes* is. E darab *Az ember tragédiája* után legérettebb költői műve Madáchnak s többi drámai kísérleteinél felépítésében is különb. És mégis — alapjában véve nem színpadra termett mű, mert egészében inkább epikus elgondolású, mint drámai. Már maga a korbeli terjedelem is, amelyet felőle, hihetetlenül nagy: Mózes életének különböző szakaszait mutatja be ifjúkorától egészen a százhuszéves hősenek haláláig. Igaz, hogy *Az ember tragédiájának* jeleneteli megévezredéken száguldanak keresztül, de e szakaszok mindenhol apró kis drámákká sűrűsödnek, míg *Mózes* az első felvonás kivételével sehol sem tud az epikusságtól megszabadulni.

E főhibán kívül kisebb zavaró motívumok is rontják a mű esztétikai hatását. Az alakok néha igenis tudatosan elemzik magukat, s kellenénel elméletiben magyarázzák a darab fordulatait. Mózes karaktere

jól van elgondolva, s körvonalalaiban hibátlan is, de második felvonásbeli ingadozása sehogyan sincsen indokolva: az a magasztosság, az az égi hivatás, amely lelkét betölti, az egész darabban olyan erővel van hangsúlyozva és Mózes jellege annyira eszményített valóság-távolba tolva, hogy felesége visszatartó szavának egy pillanatig sem volna szabad megingatnia.

Mondanivalójának mélysége tekintetében azonban e darab Madách főművével versenyez. Középpontjában egy hős áll, jobban mondva a hős, aki valami magasztosat és rendkívül akar végrehajtani, de a nép kicsinylelkű az ő fenségéhez. Hogy mennyire érzi a maga tömeg felül emelkedő nagyságát, azt több mondása mutatja:

A nép csak dőre eszköz
Egyes nagyok kezében, akik a
Világtörténetet vérével írják.

(III. felv.)

Egy új hont alkoték,
Örök oltárt állíték Istenemnek,
S minő gyarló, mi hitvány eszközzel!
Maroknyi, aljas, écsesélék csoporttal.

(IV. felv.)

És mégis, a tömegek e nagy megvetése ellenére is — s ebben van a hős lelkének mélységes paradoxona! — ragaszkodik e néphez, meg akarja menteni erejének végső megfeszítésével is. Érdekében szembeszáll magával Jehovával is, akinek elhatározását göresös könyörgésével megváltoztatja. Mikor az Úr ezeket mondja:

Látom, hogy e nép rám nem érdemes.
Kiirtom egyig a földnek színéről...

akkor Mózes így imádkozik:

Oh ne tedd uram!
E népben élni, halni megtanultam.
Igaz, gonosz. Sujsd őt, sujsd és ne kiméld.
Küldj rá csapást csapásra, véle együtt
Eltűröm én is. — Oh csak élni hagyd.

(IV. felvonás.)

De ez általános emberi gondolaton kívül van még e drámának erős nemzeti vonatkozása is. Az abszolutizmus korában az elnyomó hatalom miatt nehéz volt hazafias dolgokról nyíltan beszélni. Költőink képzelete elszállott hát Hellas földjére, el Ossian „ködös, homályos” világába, vagy Dél-Amerikába, Kínába és az őszövétség eseményei közé, hogy ez idegen nevek mögé rejtsék a magyar vonatkozásokat. Madách e drámájában is sűrűn ta-

lálunk eféle célzásokat. Amikor például Pháraó az első felvonásban a zsidók ellen kifakad, amiért nem akarnak az egyiptomiakkal összeolvadni, e szavak ama kor magyarjához szóltak, izgatva őt az „összbirodalmi” törekvések ellen.

E nép, mely mokaes
Előítélettel függ ősei
Szokásain, nyelvén és Istenén,
Utálva mindent, ami a miénk.
Melyet sem jó szó, fényes biztatás
Nem tántorit el. Sem korbács, bilincs
Nem tör meg. És műveltségünk malasztja
Durvult kebléről nyom nélkül lepatant.
Mert mint olaj a víz közül kiválik,
Úgy fél ő minden összeolvadástól
Egy nagy hatalmas nemzetét velünk.

...Madách Mózesének színrehozálatával egyébként már kísérleteztek. Nem Budapesten, hanem Kolozsvárott. E. Kovács Gyula, a jeles színész Madáchnak két darabját alkalmazta színre: *Csak végnapjait és Mózes*. Mózes 1888 február 20-án került Müller Ottó karnagy kísérő zenéjével és E. Kovács Gyula juttalomjátékaul először színpadra. A riváló művész a címszerepet, Máriát Fáy Szeréna, Amrát Gerő Lina, Jókhebedet Törökné asszony, Józsuét Ivánfi, Cipporát Solti Teréz játszotta. Egy kisebb szerep Gál Gyula kezében volt. A mutatós díszleteket Bentheim R. festette.

A kolozsvári közönség az előadást áhitatos csendben, mintegy tempolmi meghatottsággal hallgatta, de az egésznek csekély drámaisága, szétnyúló epikuma akadályai voltak az igazi színpadi sikernek. Nem is játszották csak még egyszer. (Egy, a napokban megjelent újság-cikk tévesen beszél három előadásról.)

A budapesti Nemzeti Színház átdolgozása merészebb kezekkel nyúlt a darabhoz. Az öt felvonást négyre csökkentette, egyes színeket összevont, s a moabitákkal vívott harcot, valamint Józsué és Amra epizódját kihagyta. E változtatásokkal a darab valóban színpadiasabb lett, de igazi drámai élet így is csak az első felvonásban lüktet. Mindamellet örülünk, hogy a darab színrekerült, mert így mégis csak szélesebb körök fogják megismerni Madáchnak ezt a jelentékeny művét.

A főszerepet Abonyi Géza játszotta. Gyakorta kitárt karjaival maga elé, a levegőbe függesztett szemeivel Mózesnek égi hivatását

jól ábrázolta. Amellett volt benne valami könyörtelen keménység, ami a Madáchtól elképzelt hősnak valóban jellemző vonása. Legkellemesebben azonban az lepelt meg, hogy dikciója különösen a darab második felében magasra szárnyaló volt. Nagystílusú darabokban valóban nem szabad irtózni a deklamálástól, s a mozgásnak bizonyos nagyvonalúságától. Örülünk, hogy végre Abonyi is látja ezt. Jászai Mari mint Jókhebed ismét megkapott bennünket játékának mély átérzettségével, zengő dikciójával és finom, igen kifejező kézfátékával. Harasztos (Józsue) sokszor erőltetett volt, szövegét pedig erősen külvárosi ízű. A mellékszereplők között kellenél több kiskorú színészt láttunk.

A Kamaraszínház három egyfelvónásos magyar darabjáról (Thury Lajos: *Őrzse néni*, Vitéz Miklós: *Tiszta dolog*, Nyáry Andor: *A gunyhó előtt*), ezekről az elég ötletes, de minden különösebb érték nélkül szükülködő apróságokról csak azért érdemes megemlékezni, mert alkalmat adtak Rózsashegyi Kálmánnak, ennek a kitűnő paraszt-ábrázolónak újabb kiváló játéokra. Rózsashegyi magyar parasztjainak van valami jellegzetes vonása. Ő nem a kényelmesebb és tempósabb mozgású alföldi vagy dunántúli parasztot mintázza meg, hanem a Nagyalföldet észak felől szegélyező völgyvidék lakóját. Van benne valami palócosan fürge: mozdulatai szaporábbak és arcjátéka is izgékonyabb. Valami ironikus mosoly, valami ravaszkodó hamisság állandóan ott vibrál orra tövénél és szeme ráncai körül. Eppen olyan paraszt ez és éppen olyan magyar, akárcsak délebbi rokonai, de megnyilatkozásai mégis mások. Ne maradjon hát észrevétel nélkül, hogy ezt a magyar típust Rózsashegyi Kálmán teremtette színpadra.

A Kamaraszínház népszerűvé vált műsordarabja, Gerhart Hauptmann *Bundája* már nem ismeretlen a magyar színházjáró közönség előtt. Ez új rendezés e mulatságos tolvajkomédiát kissé a bohózat felé tolja, de tagadhatatlan, hogy e rendezői felfogás ellen nem lehet ellenvetést tenni. A főszerepet, az agyafúrt

tolvaj mosónőt Fáy Szeréna életszerűen és igazsággal játssza. Egy kissé több színészi ötlet, igaz, elkélne e szerepnek, de azért egészében élvezhető és jól felfogott színészi ábrázolás. A rendőrfelügyelőt Nagy Adorján játssza. Őt a kis belsőterű Kamaraszínházban mindig jobban szeretjük, mint a tágas Nemzeti Színházban, amelyet hangja gyöngegségével nem tud betölteni. E szerepében ügyesen egyesítette a porosz junker-gőgöt valami észak-németes fontoskodással. Fellépésében bárói volt, kézmozdulataiban professzoros. Sugár Károly Wolff megjelenítésében tehetségének főerejét mutatta: groteszk volt anélkül, hogy egyetlenegyszer is izléstelenségbe vagy túlzásba tévedt volna. Maga volt a nehézfejú durvaság. Ahogyan összegörnyedve eszik, ahogyan ostobán, kifejezéstelenül maga elé mered, ahogyan lábát csúsztatva és nem emelve jár, azzal egy darab művészi alakított életet adott. Bartos Gyula a törvényszolga szerepében jó karikatúrát nyújtott. Ő a jóindulatú butát játszotta. Különösen mulattató volt, ahogyan feljebbvalójának kérdéseire felel. Fejét kissé félreahajtv erősen gondolkozik, jobbkeze mutatónujját fontoskodva melléig emeli, s csak jókora szünet után nyögi ki a választ. E főbbszereplőkön kívül a többiek is megfelelőek voltak.

A Kamaraszínháznak legújabb újdonsága François de Curelnek Franciaországban már régebb óta játszott *Az új bálvány* című darabja. E mű minden tekintetben jelentékeny alkotás. Formailag: lényegre koncentrált, semmi mellékes epizódtól meg nem zavart, művészi módon zárt kompozíció. Kevés szereplővel, időben is sűrítve játszattja a történetet. Lélekrajza, ha nem is mindenben teljesen következetes, de frappáns és legtöbb helyen igaz. Maga a történet az első pillanatokban afféle közönséges orvosdrámának indul, de csakhamar mélyebbre fúródik, és a vallásnak s a tudományak viszonyába merészen markol bele. Kivált a második felvonás kezdetétől állandóan a végtelenség meredélyének szélén jár a szerző, hogy végül is a kereszt tövében omoljon le és keressen a marcangoló kétségekre kielégülést. — A

főszerepet, az orvost, Gál Gyula játszotta. Mozgásban most dícséretesen óvakodott az öt annyira jellemző túljátszástól, de arcjátéka most is kelleténél aprólékosabb és néha túlzóan mozgalmos volt. Sokszor pillanatok alatt számtalan árnyalatot fejezett ki, s bizony a néző csak kényeszeredetten hitte el, hogy ennek az orvosnak lelkében éppen az az érzés dül, amit ábrázolója vele el akart hitetni. Az ilyen túlságosan árnyalt játéknak legtöbbször az a hátránya, hogy nem találjuk meggyőzőnek. A felesleg szerepét Aczél Ilona mély átérzéssel játszotta. Különösen harmadik felvonásbeli meghatódása volt igaz. Látszott, hogy e jelenet őt is mennyire meghatotta: igazi könynyeket láttunk csillogni a szemében. Petheő Attila a másik tudóst tiszteletreméltó mérséklettel játszotta. A kis apáca szerepében a színház új tagját, Radó Mária-t láttuk. Játékát még annyira fedi a betanultság pán-célja, hogy nem lehet meglátni vajjon rejtőzik-e benne tehetség. Az orvos sógoronőjének megszemélyesítőjével, Lánzy Margittal szemben sokkal könnyebb helyzetben vagyunk: kétségtelenül meg lehet állapítani, hogy színpadi jövője reménytelen.

Mielőtt más színházakra térnénk át, nem árt a Nemzeti Színház működésére egy összefoglaló pillantást vetni. Íme, itt vagyunk a színházi évad kellős közepén, az ötödik hónap végén és kínos érzéssel kérdezzük: mit tett ez idő alatt az ország első színháza az újabb magyar drámairodalom érdekében? Nagy színpadján egy orosz regényből átdolgozott szomorújátékot mutatott be, s színre hozta a kedves és friss, de nem különösebben irodalmi igérvű Csathó-vígjátékot, a Kamara színpadán pedig egy-két egyfelvonásos kabaréapróságot. Ennyi volt az egész. Vajjon azt hiszi a Nemzeti Színház, hogy ezzel teljesítette köteleességét az újabb magyar irodalommal szemben? Vagy talán a hazai szerzőknek e színház tájékán szigorúbb mértékkel mérnek, mint a *Fenevadat* elkövetett amerikai úrnak? Vagy pedig az évad második felével akarnak kárpótolni az elsőnek magyar meddősege miatt? Mindenestre reménykedve és jóindulattal várjuk e kárpótlást, annyit azonban

kétségtelenül meg kell állapítanunk, hogy a legjobb színházi hónapokban a Nemzeti Színház deszkáiról az új magyar szerzők számúzza voltak.

A Renaissance Színháznak még karácsony előtt színrehozott újdonságát, Lengyel Menyhért *Waterlooi csatáját* okvetetlenül megbeszélésre érdemes jelenségnek tartjuk. Nem mintha e bohózatban túlságosan hemzsegnének az irodalmi értékek, azt sem tagadhatjuk, hogy a darab előadása után egy negyedórával már szégyeljük magunkat, amiért nevetni tudtunk rajta, ó, nem ezekért, hanem...

...hanem, mert e darab szerzője a maga tárgyválasztásával követendő példát mutatott egy csoport honi szerzőnek. Az utolsó esztendőben seregestül burjánzottak fel színpadjainkon a magyar középosztályt és történeti rétegeket fel-tüntető színdarabok olyan íróemberektől, akik e környezetet egyáltalában nem ismerték, s nem ismer-vén, meghamisították. Ezekben a magyar vidéki udvarházakban e szerzőknek legfeljebb öregapai lehettek bejáratosak, azok is csak nagyobb körvadászatok lezajlása után. Ez irodalmi divatban többek közt Lengyel Menyhért is ludas volt. E legújabb darabja azonban tiszteletreméltó újítás abban az irányban, hogy mindenki olyan emberfaját rajzoljon, amelyet otthonosan ismerhet. A *waterlooi csata* alantas eszközökkel felépített darab, de mindenesetre kacagató bohózat, és kiindulópontja lehet egy újabb magyar nyelvű nemzetiségi irodalomnak, amelynek kialakulását mi csak szimpátiával kísérhetjük.

Annál kevesebb köszönet jár a Víg-színháznak, amiért Vajda Ernőnek a külföld színpadjait már meg-járt *Déliabóját* színrehozta. E darab Londonban vagy Amerikában beválhat a magyar úri élet rajza képen, mi azonban embereit erősen nagymarosiaknak érezzük, és az esztétikai jogrend nevében óvást emelünk az ellen, hogy valaki így mutassa be a magyar középosztályt. Kétségkívül e társadalmi rétegnek is vannak hibái, de egész viselkedése mégis homlokegyenest ellenkezik azzal, aminő képet róla Vajda Ernő festeni merészel.

A darabról mint „műalkotásról“ is kár sokat beszélni. Ha volna egy külön, minden irodalmi értéktől független színpadi művészet, akkor talán volna Vajda Ernőnek valami jogcíme a művész titulusra. Így azonban csak lélektelen mesterembernek érezzük.

Különb vállalkozás volt a Vig-színházról Bernstein *Tükörfolyosó*-ját színrehozni. E darab témája igaz, kissé papirosízü, de mindenestre az irodalmi ízlés megváltozásának jele, hogy még egy Bernstein is lemond a rikitőbb hatásokról, az üresebb külsőségekről, s mondani-valójában, formájában is valami tisztább és nemesebb felé törekszik. A darab főszerepét, a töprengő festőt Lukács Pál jól játszotta. Karjainak testéhez való erőszakos szorítása volt különösen jellegzetes és visszatérő mozdulata. Mintha e testtartással ez ideges és érzékeny temperamentumnak örökös maga-fékezését akarta volna ábrázolni. A többi szereplő közül különösen Varsányi Irén volt jó: egyetlenegy jelenetében mély lelkeséggel ábrázolta a festő volt kedvesének lelki finomságát.

Galamb Sándor.

*

A Magyar Színház *Altona* c. újdonsága komoly bírálatra nem méltó, ilyenre nyilván nem is pályázik. Szerzője, Fazekas Imre, négy felvonáson át nem nyujt két garas ára művészetet; ehelyett halmozza a hamis romantika és hatásvadászó könnyfacsarás minden lehető és lehetetlen fogását, Shawtól elkölcsönzi Warrenét s megcsinálja belőle a maga Gorennejét, H. Müller *Tüzek* c. perditadramájából átveszi a jószívű bukott leányt, az önmagának korvettkapitányi gálában tet-szelgő, részeges ex-tengerésztsiszt alakjánál pedig önkéntelenül Ibsen *Vadkacsájának* öreg Ekdaljára kell gondolnunk. A többit azután — Fazekas Imréről meríti, tehát igen rossz forrásból. Jelenetei néha hatásosak, de mindig hazugok; s éppen a legkiéleztettebbek a leghazugabbak. S ami a legrosszabb: a szereplők vég nélkül magyarázgatják önmagukat s helyzetüket; de a magyarázgatás semmit sem tesz tisztábbá. A tisztogatásnak ebben a drámában egyetlen módja kínálkoznék: ki kellene seperni a színpadról az egész vásárt.

Mindezeknél fogva nem lehetetlen, hogy ez a féremű sorozatos előadások nagy pénztári sikerét hozza meg a Wesselényi-utcai műintézetnek. Ott talán félsikert jelent már a dráma millióje is: a történet mindvégig olyan lokalitásban zajlik le, melyhez hasonló intézményeket a budapesti aranyifjak rövid időn bizonyára „Altoná“-nak fognak egymás között nevezgetni.

S ehhez a valóban alantjáró szórakozáshoz a színház a legnevesebb művészeket nyerte meg. Márkus Emilia tisztas tehetségének nemzeti színházi aranyát pazarul szórta a magyar színházi csatornába. Róla majd akkor írunk érdeme szerint, ha megint első színházunkban látjuk viszont, melynek talán nem is illenek ilyen „köleszönző“-intézetet fenntartania. Bajor Gizi olyan talmi „ártatlanság“ volt, aminőnek íziglen hazug szerepe csak előírja. Egyedül Csontos tudott igaz művészetet megszólaltatni a züllött tengerésztsiszt nosztalgiájában az elhagyott tisztességes élet után. Ebben az ábrázolásban a szív valódi melege volt, helyel-közzel pedig monumentális. Simon Maresa a *Tüzek*-beli vén szipirtót most ist jól játszotta. A diák megszemélyesítőjéről azonban a legtapintatosabb kritika a hallgatás.

*

Lakatos Lászlónak a Belvárosi Színházban bemutatott *Fej vagy irás* című vígjátéka Molnár Ferenc iskolájának terméke. A hitvesi hűségében megingó asszony kikúrálását kapjuk itt is, s nem hiányzik a Molnár-féle színpadi fogás sem: a *Testőr*-beli alakoskodás vagy a *Farkas*-ba ékelt irreális kép helyett itt a szerző a féltékeny férjnek egy éjszakai bárban megélt kalandját iktatja be második felvonásul, hogy e kaland során a férj a mulatóhely, társaságában rendre felismerje mindennapi környezetének más milieube átplántált alakjait, feleségétül, udvarlóstul. A felvetett pénzdarab azonos marad, akár fej, akár írásoldalára esik. S a lipótvárosi „úri“ társadalom csekély átírással beválik bárszemélyzetnek is.

Ebben a szerzővel készségesen egyetérthetünk. Nagyobb baj, hogy a férj egész „pszichológiai robinzonád“-ja a darab kibogozása céljá-

ből merőben felesleges, s nyilvánvalóan csak új „szenzációt“ hajszólo színpadi trükk. Pedig ez az ötlet újnak sem új. Herczeg Ferencnek a *Magdaléna két életéből* dramatizált *Az aranyborjú* című darabja is ily játékos ötleten épül fel, hanem ott a szeszélyes feltevésből finom pszichológiai ellen-kép fejlődik, míg Lakatos vígjátékában a tarka intermezóból semmi sem következik; a szereplők kettős alakban jelenhetnek meg a színházi est folyamán, — ennyi az egész.

A vígjáték színpadi ügyessége kétségtelen, fejlesztése gyakorlott tollra vall, hiszen a szerzőnek ez, — ha jól tudom — már nyolcadik színrekerült műve. Ötleteknek nincs híjával, de ha ötleteit szellemességgé akarja előléptetni, sokszor igen is olcsón szellemeskedővé válik, s a cselekményt is mindig kész egészen külsőséges élcék csattanója felé esavariantani; szerinte, ha a vice be-

ütött: a jelenet hitele is igazolva van. S e vicerről-vicere építő drámaíráshoz Budapesten mindig találni közönséget.

A jó előadás sikerrel biztat. Titkos Ilona a feleség szerepében gazdag s igen érdekes rajzot ad; alakításának sok színe és árnyalata nem mindennapi fantáziára vall. Mészáros Gizellában igazi temperamentum van. Rubinyi Tibor fanyar idegorvosa értékes színészi munka. Törzs Jenő férj-figurája azonban — bár tagadhatatlanul eleven és mulatságos is — megint azt mutatja, hogy ez az igen tehetséges művész veszedelmesen kezdi önmagának karikatúráját játszani; megokolatlanul groteszk taglejtése, túlzó arcjátéka, s szenvelgő beszéde hovatovább bosszantóvá válik. Miért nem akarja például sehogysem elhinni, hogy az „árva madár“ helyes magyar kiejtése nem „érva madér“?...

Rédey Tivadar.

A magyar művészetért. Iskolásfiú koromban diákpajtásaim *sárgyúrónak* hívtak, mert mindig volt könyvestáskámban egy csomó agyag, melyből az unalmas német órák alatt táncoló medvét, diáktársaim torzképeit mintáztam meg. Ásító szuszterinast ábrázolt szobrocskám félszázad évvel ezelőtt dícséretet is nyert valamelyik fővárosi művészkiállításán. Mégsem lett belőlem szobrász, mert édesapám nem tartotta az időben a művészetet komoly kenyérkeresetnek. Vaskereskedő lett belőlem, így a müncheni művészakadémia helyett a gráci kereskedelmi akadémiába kerültem. A pénzkereső pályán eltöltött negyedszázad mégsem tudta kitörölni lelkemből azt a nagy vonzódást, amit a magyar művészet iránt érzek.

Múzeumi utazásaim közben sokszor átjárom Dunántúlt, nemcsak az erdei falvak szalmaviskóit kutatom át néprajzi emlékekért, sokszor elkerülök a nyüzsgő élet középpontjaiba is, ahol a kávéházak tükörablakain sohasem hiányoznak azok a bizonyos *nagyhangú piros cédulák*, a hevenyészett képkiállítások hirdetései. *Ferenczy, Hegedüs* stb. nagy festőnevek engem is becsaltak. Találtam is mindig ilyen névjegyzéssel ellátott festményeket, de azok csak a nagyközönség megtévesztését célozták. A látogatóknak még fülükbe csengenek ezek az évek óta hangoztatott nagy festői nevek és kapva-kapnak a *Ferenczy*-kép után, pedig ahhoz a nagy mester ecsetjének semmi köze nincsen. Ezek azok a néha tervszerűen megmagyarosított nevű tömegfestők, kik hat darabonkint készítenek fénykép után egy-egy tetszetős tájat. Először rákerül mind a hat vászonra a kék ég, azután a csőszkunyó előtt a kék moesár stb. Ilyen tömegalkotások jutnak el *milliók árán* a jóhiszemű vidéki földesurak kastélyaiba, a művészetben kevésbbé jártas emberek szobáinak falára. Így vándorolnak

az igazi művészetnek szánt *milliórdok*, a vérbeli művészek helyett, a képügynökök és kereskedők zsebeibe. Nem csoda, ha ilyen szomorú tapasztalatok után reám ült a művészet iránti vonzódásom nagy gyötrődése. Egy-két álmatlan éjszaka után el is határoztam, hogy erős kézzel belemarkolok az igazi magyar művészet terjesztésének gyeplőjébe. Olyan kiállításokat rendezek a vidéki élet középpontjaiban, mely megismerteti a vérbeli magyar művészetet a vidék uraival, kik született hajlamuknál fogva éppen úgy vonzódnak ma a képzőművészethez, mint őseik a skófiunhimes diszruhához, az aranyveretes kardkötőhöz. E kiállítások kizárólagosan a magyar kultúrát szolgálják majd. Nem meríthet abból senki anyagi hasznot, csak a *festőművész*, és a kiállítást rendező *kultúrház vagy múzeum*. A múzeum céljait szolgálja az a pár millió, mely a szerény 5000 koronás belépődíjából befolyik. De még ezzel sem kívánom terhelni a nagyközönség áldozatkészségét. Sikertől ugyanis kieszközölnöm a *Napkelet* szerkesztőségénél, hogy minden család, melynek több tagja tekinti meg a kiállítást, a magas irodalmi színvonalú folyóiratból kap *ajándékba* egy-egy számot, mely a téli estéken lelkük gyönyörködtetését szolgálja.

Az első ilyen úttörő kiállítást 1925 jan. 12—22-ig Dunántúl nagyjövőjű városában, *Szobathelyen*, a Kultúrház nagytermében rendezem, a közigazgatás, a város, a helyi sajtó bevonásával. Sorra kerül majd Kőszeg, Sopron, Győr, Esztergom, Székesfehérvár, Veszprém, Pápa, Kaposvár, Szekszárd, Pécs, Kani-za, Keszthely, Zalaegerszeg és Sümeg stb. A kiállításokon csak a *Műcsarnok rendes kiállító művészei* vehetnek részt. Egy-egy idényben négy festőművész és két szobrász. *Tájképfestő, figuralista, aquarellművész* vagy *grafikus*. Szobrász és plakette-művész. A negyedik festő

a *balatoni tájak* művésze lesz, mi azon célt is szolgálja, hogy az egész ország megismerje a magyar tenger csodás tájait. Az első idényre, melyen az úttörés nehéz munkáját végzem, olyan kiváló mestereket kértem fel, kikhez régi barátság fűz, akik rég ismerve, biztosítékot látnak csekély személyemben a kiállítás sikeréhez. Az első kiállítók lesznek: Bakoss Tibor, a magyar házak és baromfiudvarok kiváló mestere, félszázadnál több vízfestménnyel. Beck O. Fű'öp koronázási érmeikkel, Rákóczi, Tisza István, Rákosi Jenő stb. márványba foglalt bronz domborképeivel. Czencz János, akt és egyéb figurális képsoro-

zattal. Istók János, kisebb méretű bronz- és terrakotta-szobrokkal. Szlányi Lajos, téli és erdős tájképekkel. Várady Gyula pedig szép sorozatú balatoni képekkel szerepel.

A magyar művészet barázdáját mélyen szántó gondolatomat megértéssel fogadták nemcsak a múzeumok vezetői, de a kultusz-kormány illetékes ügyosztálya is. Ma már nyugodtan alszom, mert vágyakozó eszmém előkészítő munkája a siker jegyében megindult, és megvalósulhat a közel jövőben azon álmom is, hogy pár évi munkával, a főváros összes hivatott magyar művészeit alkotásaiban bemutatom a vidéken.

Darnay Kálmán.